

T.C.
BURSA ULUDAĞ
ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ
ENSTİTÜSÜ
TIP TARİHİ VE ETİK
ANABİLİM DALI

**MİR'ÂTÜ'L-EBDÂN FÎ TEŞRÎH-İ A'ZÂİ'L-İNSÂN (1820) VE
İLM-İ TEŞRÎH-İ TAVSİFÎ (1908) ADLI KİTAPLARDA
HAREKET SİSTEMİNE AİT İLLÜSTRASYONLARIN
KARŞILAŞTIRILMASI**

SERAP YILMAZ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

BURSA-2019

T.C.
BURSA ULUDAĞ
ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ
ENSTİTÜSÜ
TIP TARİHİ VE ETİK
ANABİLİM DALI

**MİR'ÂTÜ'L-EBDÂN FÎ TEŞRÎH-İ A'ZÂİ'L-İNSÂN (1820) VE
İLM-İ TEŞRÎH-İ TAVSİFÎ (1908) ADLI KİTAPLARDA
HAREKET SİSTEMİNE AİT İLLÜSTRASYONLARIN
KARŞILAŞTIRILMASI**

Serap YILMAZ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN:

Dr. Öğr. Üyesi Sezer (ERER) KAFA

BURSA-2019

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ETİK BEYANI

Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak sunduğum;

“Mir’âtü’l-Ebdân Fî Teşrîh-i A’zâi’l-İnsân (1820) ve İlm-i Teşrîh-i Tavsîfî (1908) Adlı Kitaplarda Hareket Sistemine Ait İllüstrasyonların Karşılaştırılması” adlı çalışmanın, proje safhasından sonuçlanmasına kadar geçen bütün süreçlerde bilimsel etik kurallarına uygun bir şekilde hazırlandığını ve yararlandığım eserlerin kaynaklar bölümünde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir ve beyan ederim.

Adı Soyadı

Serap YILMAZ

Tarih ve İmza

22.03.19

SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

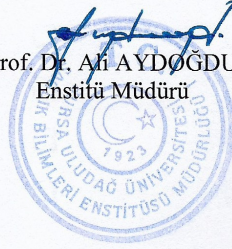
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Serap YILMAZ tarafından hazırlanan “**Mir’âtü’l-Ebdân Fî Teşrih-i A’zâi’l-İnsân (1820) ve İlm-i Teşrih-i Tavsifi (1908) Adlı Kitaplarda Hareket Sistemine Ait İllüstrasyonların Karşılaştırılması**” konulu Yüksek Lisans tezi 22/03/2019 günü, 10:30-12:30 saatleri arasında yapılan tez savunma sınavında jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir

	Adı-Soyadı	İmza
Tez Danışmanı:	Dr. Öğr. Üyesi Sezer (ERER) KAFA	
Üye:	Prof. Dr. Ayberk KURT	
Üye:	Prof. Dr. Ömür ŞAYLIGİL	

İmza

Bu tez Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..... 19. 4. 2019 ..... tarih ve ... 2019 / 11 ..... sayılı toplantısında alınan ..... 12 ..... numaralı kararı ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali AYDOĞDU
Enstitü Müdürü

TEZ KONTROL VE BEYAN FORMU

22/03/2019

Adı Soyadı: Serap YILMAZ

Anabilim Dalı: Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

Tez Konusu: “Mir’atü’l-Ebdân Fî Teşrîh-i A’zâi’l-İnsân (1820) ve İlm-i Teşrîh-i Tavsîfî (1908) Adlı Kitaplarda Hareket Sistemine Ait İllüstrasyonların Karşılaştırılması”

ÖZELLİKLER	UYGUNDUR	UYGUN DEĞİLDİR	ACIKLAMA
Tezin Boyutları	☒	☐	
Dış Kapak Sayfası	☒	☐	
İç Kapak Sayfası	☒	☐	
Kabul Onay Sayfası	☒	☐	
Sayfa Düzeni	☒	☐	
İçindekiler Sayfası	☒	☐	
Yazı Karakteri	☒	☐	
Satır Aralıkları	☒	☐	
Başlıklar	☒	☐	
Sayfa Numaraları	☒	☐	
Eklerin Yerleştirilmesi	☒	☐	
Tabloların Yerleştirilmesi	☒	☐	
Kaynaklar	☒	☐	

DANIŞMAN ONAYI

Unvanı Adı Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Sezer (ERER)

KAFA

İmza:

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYANI	II
KABUL ONAY	III
TEZ KONTROL VE BEYAN FORMU.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
TÜRKÇE ÖZET	VI
İNGİLİZCE ÖZET	VII
1. GİRİŞ	1
2. GENEL BİLGİLER	3
2.1. Osmanlı Döneminde Tıp Eğitimi	3
2.1.1. Tıbhâne-i Âmire (Dârü't-Tıbb-ı Âmire): 1827	6
2.1.2. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi): 1867-1909	11
2.2. Osmanlı Döneminde Anatomi Eğitimi.....	13
2.2.1. Medrese Dönemi (1205-1816).....	13
2.2.2. Şânîzâde Dönemi (1816-1827)	17
2.2.3. Tıbhâne ve Cerrahhâne-i Âmire Dönemi (1827-1839).....	18
2.2.4. Mekteb-i Tıbbiye-i Âdliye-i Şahâne Dönemi (1839-1923)	19
2.3. Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi ve Hasan Mazhar Paşa	23
2.3.1. Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi ve Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrih-i Azâi'l-İnsân	23
2.3.2. Hasan Mazhar Paşa ve İlm-i Teşrih-i Tavsifi	25
3. GEREÇ ve YÖNTEM.....	27
3.1. Çalışmanın Amacı	27
3.2. Çalışmanın Yöntemi	27
4. BULGULAR	31
4.1. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrih-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrih-i Tavsifi'de yer alan hareket sistemine ait illüstrasyonların karşılaştırılması	31
5. TARTIŞMA ve SONUÇ	72
6. KAYNAKLAR	78
7. EKLER.....	82
EK.7.1a. Anatomi eğitiminde kadavra kullanılabilmesi için verilen izin belgesi	82
EK.7.1b. Ek. 1a.'da verilen anatomi eğitiminde kadavra kullanılabilmesi için verilen izin belgesinin transkripsiyonu	83
EK.7.2a. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrih-i Azâi'l-İnsân'ın önsözü.....	85
EK.7.2b. İlm-i Teşrih-i Tavsifi'nin önsözü	87
EK.7.3. İncelenen kitaplardan Mir'âtü'l-Ebdân fi Teşrih-i A'zâi'l-İnsân'da olup İlm-i Teşrih-i Tavsifi'de karşılığı olmayan illüstrasyonlar.....	89
EK.7.3a. İnsan bedeninin dış görüntüsünün işaretlenmiş şekli (Levha-i evvelî)	89
8. TEŞEKKÜR	92
9. ÖZGEÇMİŞ.....	93
10. TEZ ÇOĞALTMA ve ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU.....	94

TÜRKÇE ÖZET

Giriş: Anatomi öğrenmenin oldukça önemli bir parçası olan ve yüzyıllardır kitaplarda yerini koruyan illüstrasyonlar aracılığıyla anatomi gelişiminin evrimsel süreci görülebilmektedir. Bu çalışma ile Osmanlı Dönemi’nde açılan “ilk tıp okulu” (*Tersâne-i Âmire-1806*) ile ilk tıp fakültesinin kurulması (*Darülfünûn Tıp Fakültesi-1909*) arasında geçen dönem içerisinde tıp eğitiminde kullanılmış olan anatomi kitaplarında “hareket sistemi”ne ait bölümlerde bulunan illüstrasyonlarda bir gelişmenin olup olmadığını incelemek amaçlanmıştır. **Gereç ve Yöntem:** Tezde, 1806-1909 yılları arasında illüstrasyonu bulunan ve tıp eğitiminde kullanılan matbu anatomi kitaplarına ulaşabilmek için “teşrih, beden, vücûd, vücûd-u beşer, vücûd-ı beşer, anatomi” anahtar kelimeleriyle tarama yapılarak dokuz adet kitaba ulaşılmıştır. Belirlenen tarih aralığında illüstrasyon bulunan “ilk” anatomi kitabı “*Mir’âtü’l-Ebdân fî Teşrih-i A’zâi’l-İnsân (1235/1820)*” ile “son” anatomi kitabı “*İlm-i Teşrih-i Tavsiifi (1325/1907-1908)*” değerlendirmeye alınmıştır. Ele alınan kitaplarda “*Hareket Sistemi*” ağırlıklı illüstrasyonlar bulunması sebebiyle tez çalışması, hareket sistemi ile sınırlandırılmıştır. Seçilen iki kitaptaki illüstrasyonlar, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile belirlenen kategoriler açısından analiz edilerek karşılaştırmaları yapılmıştır. **Bulgular:** Tez kapsamında hareket sistemine ait *Mir’âtü’l-Ebdân fî Teşrih-i Azâi’l-İnsân*’da 19, *İlm-i Teşrih-i Tavsiifi*’de ise 84 adet olmak üzere toplam 103 adet illüstrasyon karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. *İlm-i Teşrih-i Tavsiifi*’de yer alan illüstrasyonların anatomik oluşumların gösterilmesi konusunda ideal anatomik yapıya daha uygun oldukları bulunmuştur. Her iki eserde anatomik oluşumların bir rakam veya harf ile gösterildiği, *Mir’âtü’l-Ebdân fî Teşrih-i Azâi’l-İnsân*’da daha ayrıntılı açıklamaların olduğu saptanmıştır. **Tartışma ve Sonuç:** Elde edilen veriler doğrultusunda *İlm-i Teşrih-i Tavsiifi*’de yer alan illüstrasyonların ideal anatomik yapılarla daha fazla uygunluk gösterdiği saptanmıştır. Sonuç olarak belirlenen tarih aralığında anatomi alanında yaşanan gelişmelerin kitaplarda yer alan illüstrasyonlara da yansdığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Dönemi, Tıp Eğitimi, Anatomi Eğitimi, İllüstrasyon

İNGİLİZCE ÖZET

Comparison of the Illustrations of the Locomotor System in the Books of Mir'âtü'l-Ebdân Fî Teşrîh-i A'zâi'l-İnsân (1820) and İlm-i Teşrîh-i Tavsifi (1908)

Introduction: The evolutionary process of anatomy development can be seen through illustrations that have remained in the books for centuries and are a very important part of learning anatomy. In this study, it is aimed to examine whether there has been any progress in the illustrations of the “locomotor system” in the anatomy books those have been used in medical education during the period between the first medical school (*Tersâne-i Âmire-1806*) and the first medical faculty (*Darülfünûn Tıp Fakültesi-1909*) established in the Ottoman period. **Material and Methods:** In the thesis, in order to reach the printed anatomy books with illustrations and used in medical education in 1806-1909 nine books have been reached as a result of scanning with the keywords “*teşrih, beden, vücûd, vücûd-u beşer, vücûd-ı beşer anatomi*”. The “first” anatomy book “*Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâi'l-İnsân (1235/1820)*” and “last” anatomy book “*İlm-i Teşrîh-i Tavsifi (1325/1907-1908)*” have been evaluated in the determined date range. Thesis study is restricted to the locomotor system as there are mainly illustrations of the “locomotor system” in the books studied. The illustrations in the two selected books have been examined by document analysis from qualitative research methods and analyzed and compared in terms of the determined categories. **Results:** A total of 103 locomotor system illustrations, 19 in *Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i Azâi'l-İnsân* and 84 in *İlm-i Teşrîh-i Tavsifi*, were studied comparatively within the scope of the thesis. It was found that illustrations in *İlm-i Teşrîh-i Tavsifi* were more compatible for ideal anatomic structure on illustrating anatomical formations. It is also found that anatomic formations were represented by a number or letter in both books and *Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i Azâi'l-İnsân* has more detailed explanations. **Discussion and Conclusion:** According to the data obtained, the illustrations in *İlm-i Teşrîh-i Tavsifi* were found to be more compatible with the ideal anatomical structures. As a result, it is thought that the developments in anatomy in the specified date range are reflected in the illustrations in the books.

Keywords: Ottoman Period, Medical Education, Anatomy Education, Illustration

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti, batıda tıp alanındaki gelişmeleri yakalamakta biraz geç kalmıştır. Modern tıp eğitimine kadar geçen süre içinde bazı girişimlerde bulunulmuş olsa da özellikle tıp eğitiminin gelişmesi yönünde atılan adımlar sırasında anatomi eğitimi ve diseksiyona dair çalışmalar yer almamıştır. İlk tıp okulu olan ‘Tersâne-i Âmire’nin (1806) nizamnamesinde “*anatomi derslerinde kadavra üzerinde diseksiyon uygulanabileceği*” ifadesi yer almaktadır; ancak bu okulun ömrü çok uzun olmadığından nizamnamede yer alan ifade de uygulamaya konulamamıştır. Çağdaş tıp eğitimi vermek adına 14 Mart 1827 yılında açılan Tıphane-i Âmire’de de diseksiyon yapılmamış, anatomi dersleri sınıf-ı sâlis’de resimler ve modeller üzerinden yürütülmüştür. Tıphane ve Cerrahhane’nin birleşerek ‘Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne’ adı ile 1839 yılında açılması ve bu okulda hocalığa başlamış olan Dr. Charles Ambroisse Bernard’ın batıda olduğu gibi Osmanlı’da da tıp eğitiminde öğrencilerin insan kadavrası üzerinde çalışması gerekliliğini savunmuş olması, anatominin gelişimi için oldukça önemli bir atılımdır. Okulun açılmasından iki yıl sonra 1841 yılında Sultan Abdülmecit’in vermiş olduğu ferman ile kadavra diseksiyonuna izin verilmiştir. Böylelikle tıp eğitimi alan öğrenciler, insan kadavrası üzerinde anatomi eğitimi alma fırsatı yakalamışlardır. Askeri ve sivil tıp okullarının 1909 yılında birleşerek “*Tıp Fakültesi*” olması ile anatomi eğitimi ve çalışmaları, teorik ve uygulamalı olarak başlamış ve devam etmiştir.

Osmanlı eğitime oldukça önem vermiş, eğitim kurumlarının yaptırılması konusunda özenli davranmışlardır. Batıdaki gelişmeleri yakalayabilmede özellikle 18. yüzyılın başından itibaren geç kalınmışsa da 19. yüzyılın başlarından itibaren artan bir ivme ile bu açığı kapatmaya çalışmışlardır. Bu açıklardan birisi de matbaacılığın gelişmesidir. Onbeşinci yüzyılda azınlıklar tarafından açılan matbaalar bulunmakta ise de Türk matbaacılığı 18. yüzyıla kadar kendisini gösterememiş, açıldıktan sonra

da kâğıdın pahalı olması, kâğıt fabrikasının olmaması, basımı yapılan eserlerin halk için pahalı olması ve okur-yazar sayısının az olması, matbaacılığın gelişmesini ve yayılmasını da engellemiştir. Ancak 19. yüzyıldan itibaren eğitimde kullanılacak kitapların basılmaya başlanması, eğitimin niteliğini de değiştirmiştir. Osmanlı dönemi tıp eğitiminde klasik dönemden günümüze kadar gelen süre içinde pek çok yazma ve matbu eserin kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle matbaanın Osmanlıya gelmesinden sonra matbu eserlerin daha kolay ve hızlı çoğaltılabilmeleri, derslerde kullanılan kitapların sayısını ve niteliğini etkilemiştir. Minyatürlerden, ahşap baskıya, taş baskıdan (litografi) metal kalıp ve klişeciliğe geçen gelişme sürecindeki baskı yöntem ve kalitesindeki değişimler basımı yapılan kitapların içerik, nitelik ve baskı sayısını etkilemiştir.

Tezin amacı; Osmanlı Dönemi'nde açılan “*ilk tıp okulu*” (Tersâne-i Âmire–1806) ile ilk tıp fakültesinin kurulması (Darülfünûn Tıp Fakültesi–1909) arasında geçen dönem içerisinde tıp eğitiminde kullanılmış olan matbu anatomi kitaplarında “*hareket sistemi*”ne ait bölümlerde bulunan illüstrasyonlarda bir gelişmenin olup olmadığını incelemektir.

2.GENEL BİLGİLER

2.1. Osmanlı Döneminde Tıp Eğitimi

Tıp eğitimi, yüzyıllarca her kültürün kendine özgü şartları ve inanışlarına göre yürütülmüş ve hekimler yetiştirilmiştir. İslam dünyasında 10. yüzyılda pratik eğitimle hastanelerde örgütlenmeye başlayan tıp eğitimi; usta-çırak ilişkisi şeklinde, hekim olmak isteyen bir öğrencinin kendisine bir kurum değil ünlü-üstad bir hekim araması ile başlayıp, başarılı olduğunda “icâzet” alması ile biten bir süreçten ibaret idi. Onuncu yüzyılın önemli hekimlerinden Ali bin Abbas el Mecusi (Ö.994), tıp eğitimine başlayan öğrencilerin teorik bilgilerinin *eski tıp üstatlarının eserlerini öğrenmeleri ile başladığını* ancak elde edilmiş olan *teorik bilgilerin pratik bilgiler ile takviye edilmesi gerektiğini* söylemiştir (Aydın, 2006; Hatemi ve Altıntaş, 2006). “Ders okutulacak yer ve talebelerin içinde oturup ders okuduğu bina” olarak adlandırılan “*medreseler*” ilk olarak devlet eliyle 10. yüzyılda Karahanlılar tarafından kurulmaya başlanmıştır. En ince detayına kadar planlanmış olan, herkese açık parasız bir eğitimin yapıldığı, ihtiyaç duyan öğrencilere burs verildiği, okuyanların sosyal ihtiyaçlarının da karşılandığı ilk medrese yapısı ise Nizamülmülk tarafından 11. yüzyılda inşa ettirilmiştir. Medrese yapısının önemli gelişme kaydettiği 13. yüzyıldan itibaren Selçuklularda da yeni medreselerin yapıldığı görülmektedir. Bu gelenek Osmanlı döneminde de devam etmiş, Fatih döneminde ise zirve yapmıştır (Hızlı, 1987; Karamanlıoğlu ve ark.,2008).

Osmanlı Devleti kurulduğu zaman fethedilen yerlere cami ve medrese açılması geleneği devam etmiş olmakla birlikte sadece tıp eğitimi verecek bir kurumun olmadığı bilinmektedir. Devletin devamlılığını sağlama adına yapılan savaşlar, sınırların genişletilmesi gibi durumlar, tıp eğitimine mahsus bir kurum yapmaya fırsat vermemiştir. Osmanlı'nın klasik dönemine denk gelen bu süre içinde tıp eğitimi, İslam tıbbının geleneklerine bağlı olarak usta-çırak ilişkisi içerisinde uygulanmış, tıp

eğitiminde mantık ve klasik tıp kitapları okutulmuştur (Şehsuvaroğlu ve ark., 1984; Bayat, 2003; Aydın, 2006; Karamanoğlu ve ark., 2008; Bayat, 2010; Uludağ, 2010). Tıp eğitimi içerisindeki dersler darüşşifalarda, medreselerde ve büyük hekimlerin evlerinde yapılmıştır. Öğrenciler, tıp konusunda donanımlı olan hocaların yanında mülazım (stajyer) olarak derslere girmişler ve belli konularda da ihtisaslarını yapmışlardı. Bu şekilde hocaların her türlü tecrübelerinden faydalanmış ve kendilerine bir yaklaşım belirlemiş olurlardı (Hatemi ve Altıntaş, 2006; Bayat, 2010).

Osmanlı döneminde ilk sağlık kurumu olarak bilinen ve belgelere göre tıp eğitiminin de yapıldığını gösteren ilk okul, Yıldırım Bâyezid'in, Kosova savaşıdan Bursa'ya döndüğünde yaptırmaya başladığı "*Bursa (Yıldırım) Darüşşifa*"sıdır. Yıldırım Külliyesi'nin bir parçası olarak 802 H. (1400) yılında yapımı tamamlanan Darüşşifanın vakfiyesinde tıp eğitimi verildiğine dair bir kayıt bulunmasa da 17. yüzyıla tarihlenmiş olan bir belgede bir kayıda ulaşıldığı belirtilmektedir (Şehsuvaroğlu ve ark.; 1984; Kâhya ve Demirhan Erdemir, 2000; Ayverdi, 2006; Dinç, 2007; Uludağ, 2010). Osman Şevki Uludağ'a göre "*...Türk dilinde yazılmaya başlanan kitaplar ile Türkçe tıp eğitiminin verileceği yer..*" olarak belirlenmiş olan bir kurum niteliği taşımasına rağmen, henüz belgelerde bu bilgiye dair bir veriye rastlanamamıştır (Uludağ, 2010). Günümüze kadar gelen süre içinde oldukça yıpranan ve Darüşşifa yapısı üzerine yapılan çalışmalarda bir dershanenin varlığından ve özelliklerinden bahsedilmiştir (Çetintaş, 1952; Cantay, 1992). Yıldırım Bâyezid'in isteği üzerine Şemseddin ibn Sagir'in, darüşşifada hekimlik ve öğretmenlik yapmak üzere görevlendirilmesi ve Bursalı Ömer Ali Münşi'nin Ömer Şifai Dede'nin yanında 18. yüzyılda usta-çırak eğitimi aldığına dair bilgiler, darüşşifanın tıp eğitiminde önemli bir yere sahip olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir (Şehsuvaroğlu ve ark., 1984).

Osmanlı Devleti'nde darüşşifalarda tıp eğitimi verilmekle birlikte medrese ve darüşşifa eğitiminin birlikte verildiği ilk "*kompleks yapı*", 1556 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından açılan "*Süleymaniye Tıp Medresesi*"dir. Devletin sınırlarının genişlemesi ile birlikte matematik, tıp, biyoloji gibi bilimlere ihtiyaç duyulmasından dolayı kurulmuş olan bu kurumdaki eğitimde mantık ve klasik tıp

kitapları okutulmuş, anatomi dersleri Galen ve İbn-i Sina'nın kitaplarından takip edilmiştir (Kâhya, 1997; Bayat, 2010; Uludağ, 2010). Teorik eğitimi medresede alan öğrenciler, pratik eğitimlerini ise medresenin hemen yanında yer alan Süleymaniye Darüşşifası'nda almışlardır. Bu medreseye alınan hocalarda; tecrübeli olmak, iyi anatomi bilmek, geniş tıbbi malumata sahip olmak gibi nitelikler aranmış ve bu niteliklere göre de seçilmişlerdir. Medresenin hocaları tarafından öğrencilere hasta başında eğitim verilmiştir. Almış oldukları eğitimden geçen öğrenciler, eğitim ve tecrübelerini artırmak adına Şam, Bağdat, Kahire gibi önemli tıp merkezlerine gitmişlerdir (Hatemi ve Altıntaş, 2006; Altıntaş, 2011). On sekizinci yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiş olan medrese, Osmanlı Devleti'nin tüm müesseselerinde görülen ve Türk tıbbı ve hekimliğinin çağın yeni gelişmelerine ayak uyduramamasına sebep olan bozulmalardan etkilenmiş ve eğitim kalitesini kaybetmiştir (Zülfikar, 1991; Altıntaş, 2011).

Yaşanılan olumsuzluklardan sonra yeni atılımlarda bulunulmuş ve tıp eğitiminin yanı sıra yeni bir eğitim sistemi için çalışmalar yapılmıştır (Zülfikar, 1991). Sultan III. Selim özellikle batıdaki okullarda olduğu gibi kadavra üzerinde eğitim verecek nitelikte ilk olarak 1805 yılında Rumların eğitim görecekleri bir tıp okulunun açılmasını sağlamıştır. Bu okulun başına nazır ve müdür olarak Dimitraško Bey (Demetrios Mourizi) atanmıştır. Yalnızca Rum gençlerin eğitim gördüğü ve eğitim dili Rumca olan bu okulun ne kadar süre varlığını sürdürdüğü ve ne kadar mezun verdiği hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır (Ergin, 1940; Kâhya ve Demirhan Erdemir, 2000; Dirican, 2004; Altıntaş, 2011).

Yine Sultan III. Selim zamanında Nizam-ı Cedid adı verilen reform hareketleri içinde tersane ve donanma sağlık hizmetlerinin yürütülmesi adına kadroların oluşturulması ve bu kadrolarda yer alacak hekimlere yardımcı olmak üzere öğrencilerin bulunması kararı alınmıştı. Buna ek olarak, batıdaki tıp eğitimine benzer şekilde eğitim verileceği ve batının yeni bilgileri ışığında hasta tedavilerinin yapılabileceği kuruluşlara ihtiyaç vardı. Takiben 1805 yılında kurulan hastanenin yanına 1806 yılında bir tıphane açılmıştır. Tersane Tıp Mektebi/Tersane Tabibhanesi adındaki bu okulda eğitim göreceklere sadece donanmaya değil halka hizmet

vereceği şekilde bir buyruk da yayınlanmıştır (Öztuna Şirin, 1999; Dirican, 2004; Aydın, 2006; Kırımlıoğlu, 2016). Tersane Tıp Mektebi'nde anatomi öğrenilmesine önem verilmesi ileri sürülmüş ve mektebin 1807 tarihli “Tıp ve Cerrahlık Fenleri ve Diğer Hususlar” başlıklı nizamnamesinde bu husus belirtilmiştir (Gençer, 1978; Dirican, 2004). Tıp ve cerrahlık için teşrihin ne denli önem taşıdığına işaret eden nizamname, bu dersin ne şekilde verileceğini, ölümlerin nerelerden temin edileceğini, cesetlerin kokuşmasını önlemek için teşrih derslerinin özellikle kış aylarında yapılmasının uygun olacağını belirtmektedir. Fakat bu tarihlerde henüz disseksiyonun yapılmadığı bilinmektedir. Devletin içinde bulunduğu kargaşa ve ayaklanmalar, okulun çalışmalarını da olumsuz yönde etkilemiş, 1822 Temmuz'unda çıkan yangında binaların tümü yanmıştır.

“Sultan Süleyman Han Hazretleri'nin Camii Şerifleri civarında bulunan Tıp Medresesi içindeki odalardan birisi boşaltılarak orada saklanması münasip görüldüğü” bildirilen 1807 tarihli bir mal teslimi vesikasında eşyalar arasında bir adet “Lisan-ı Efrenc” teşrih kitabı ve iki adet büyük ve küçük insan iskeleti (kadid âdemi kebir ve sagir) bulunuşu anatomi derslerinin modeller üzerinde işlenmiş olduğunu düşündürmektedir (Zülfikar, 1991).

2.1.1. Tıbhâne-i Âmire (Dârü't-Tıbb-ı Âmire): 1827

Klasik Osmanlı tıp eğitiminin yetersiz kalması, Osmanlı'nın Batı'daki gelişmeleri yakalayamaması, vb. gibi nedenler, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin yeni bir tıp okulu kurulması için faaliyetlerde bulunmasını hızlandırmıştır (Arslanyürek, 2015).

Aynı dönemde Yeniçeri Askeri Teşkilatı'nın zamanla disiplininin bozulması, devlete devamlı olarak sorun çıkarması ve yeniliklere karşı çıkan bir teşkilat haline gelmesi sonucu Sultan II. Mahmud bu teşkilatın kaldırılmasına karar vermiştir. Bunun üzerine 17 Haziran 1826 tarihinde yeniçeriliğin kaldırıldığı, yerine “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye” adı ile yeni bir ordu kurulduğu ilan edilmiştir. Sultan II. Mahmud'un oldukça önemseydiği bu orduda 1826 yılının son aylarında sağlık problemleri kendini göstermeye başlamıştır. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin

Kanunnamesi'nde ordunun her tertibine bir hekim ve bir cerrah verileceği bildirilmiştir. Ancak ordudaki askerlere tayin edilen hekimler hem yeterli sayıda değildir, hem de yeterince bilgili ve üstat değillerdir. Hasta askerlere yeterli düzeyde hizmet verilmediğini düşünen Sultan II. Mahmud, Sadrazam Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa'dan hasta askerlerin en iyi şekilde tedavi edilebilmeleri için Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ile görüşülmesini istemiştir. Bunun üzerine 1826 yılı Aralık ayında yapılan bu toplantıdaki görüşmeler sonucunda, mevcut hekimlerin yetersizliği göz önüne alınarak Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi tarafından mevcut hekimlerin iyi olanlarından birkaçının seçilerek tayin edilmesi, orduda görevli hekimlerin görevlerinin belirlenerek düzenlenmesi, hizmetçi (hastabakıcı) sorununa çözüm bulunması ve iyi hekim bulma sorunun çözülebilmesi adına bir tıp okulunun açılması gerekliliği kararına varılmıştır (Dölen, 2009; Altıntaş, 2011).

İyi hekim yetiştirebilmek adına yapılan toplantılar sonucunda tıp okulunun kurulması yolunda padişah fermanının çıkmasının ardından Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi tıp okulu için istenilen tavrı yazmıştır. Bu tavrıda öncelikle okulun açılmasındaki esas gaye, *“yeni ordunun hasta askerlerinin layıkıyla tedavi edilmesi, bunun için ise iyi hekimlere ihtiyaç olduğu, şimdiki hekimlerin eski usul tıbbi uyguladıkları yeni usul tıbbi uygulamadıkları”* şeklinde belirtilmiştir. Tavrıda iyi bir hekim olmak için hem eski usul hem de yeni usul bilgilerle hastalara bakmaları gerektiğinin altı çizilmiş, yeni tıbbi öğrenmek için ise lisan-ı ecnebi tahsilinin şart olduğu belirtilmiştir. Bu koşullara uygun okul kurulduğu takdirde birkaç sene içinde orduda Müslüman olmayan hekime ihtiyaç olmayacağı belirtilmiştir. Tavrının ikinci bölümünde ise öngörülen tıp eğitiminin nasıl olacağına dair bilgi verilmiştir. (Hatemi ve Altıntaş, 2006).

Padişahın buyruğundan sonra Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi yeni tavrılar kaleme almıştır. Buna göre ilk tavrıda okulun dört sınıf olarak düzenleneceği, önce ilk sınıfın (sınıf-1 râbi/4. sınıf) açılacağı, burada bulunan öğrenciler yeterli duruma gelince bir üst sınıfın (sınıf-1 sâlis/3. sınıf) açılacağı belirtilmiştir. Sınıf-1 râbi'deki öğrenci sayısı 40 olarak belirlenmiş ve buraya muallim olarak saray hekimleri kadrosundan Es Seyid Ahmed Mısri Efendi tayin edilmesi planlanmıştır. Ayrıca bu

hocaya bir halife seçilerek, Tıbhane’de ahlak, dilbilgisi, ilaçlar ve ilaçların hazırlanma yöntemlerini ve bütün hastalıkların Türkçe ve Fransızca adlarını öğretmeleri düşünülmüştür. Hekimbaşı’nın sunduğu ikinci takrirde ise sınıf-ı sâni (2. sınıf) ve cerrahi kursları hakkında bilgi yer almıştır. İlk takrirde adayların, sınıf-ı râbi’yi okuyup sınıf-ı sâlis’e geçecekleri belirtilmiş olmakla birlikte dışarıdan ilk sınıf bilgilerini almış adaylar için sınıf-ı sâlis’in açılması teklif edilmiştir. Dışarıdan bu sınıfa girmeyi hak eden öğrenciler İtalyanca dilbilgisini ve bu dilde kolayca anlaşılacak olan bazı kitapların talim (öğretim) ve tercümesi ile meşgul olacaklardı. Bu takrirde aynı zamanda cerrahi eğitiminin de üzerinde durulmuş, savaş sırasında yaralanan askerler için yetenekli cerrahlara ihtiyaç bulunduğu belirtilmiştir. Cerrahi eğitim Tıbhane’de ikinci sınıfta öğretilecek olsa da bu sınıfa gelebilmek ve öğrenimi de tamamlayabilmek için üç dört yıl kadar süre geçecekti (Hatemi ve Altıntaş, 2006). Hekimbaşının sunmuş olduğu takrirlerdeki tıp eğitiminin uygulanabilmesi için bir ‘okul’ gerekmekteydi. *Tıbhâne-i Âmire (Dârü’t-Tıbb-ı Âmire)* olarak anılan bu okulun inşası için Padişah iradesi gerekmiş ancak eğitime hemen başlanacağından dolayı okul için yeni bir bina yapılana kadar Şehzadebaşı’nda bulunan Tulumbacıbaşı Konağı’nın okul binası olarak kullanılması kararlaştırılmıştır ki bu bina 10 sene süreyle tıp eğitimine hizmet vermiştir. Tıbhanenin ilk nazırı ise Mustafa Behçet Efendi olmuştur (Nasuhioğlu, 1974; Unat ve Samastı, 1990; Tahsin, 1991; Dölen, 2009; Bayat, 2010; Ataç, 2017).

Orduya hekim ve cerrah yetiştirmek amacıyla kurulan *Tıbhâne-i Âmire (Dârü’t-Tıbb-ı Âmire)*, çağdaş anlamda tıp eğitimine 14 Mart 1827 tarihinde başlamıştır (Ergin, 1940; Altıntaş, 2011). Mustafa Behçet Efendi, bu okula hem nazır hem muallim; Abdülhak Molla, Sermüneccim Osman Saip, Doktor İstenafaki, Bogos, Ahmet Hilmi, Vasif ve Hüseyin Efendiler de muallim olarak tayin edilmişlerdir (Ergin, 1940). *Tıbhâne-i Âmire (Dârü’t-Tıbb-ı Âmire)*’de eğitim dört sınıf olarak kararlaştırılmıştır. Buna göre; önce ilk sınıf olan sınıf-ı râbi’den (dördüncü sınıf) başlanacak, sonra bir üstü sınıf-ı sâlis (üçüncü sınıf) daha sonra sınıf-ı sâni (ikinci sınıf) ve son olarak da sınıf-ı evvel olacaktır. O tarihte eğitim dördüncü sınıftan birinci sınıfa doğru yapılmakta ve mezun olabilmek için de sınıf-ı evvelî bitirmek gerekmekte idi (Tahsin, 1991; Hatemi ve Altıntaş, 2006). Bu okulda sınıf geçmek

için imtihan usûlü kabul edilmemiş, dersler esnasında yapılan müzakereler sonucunda alınan dersleri iyice öğrendiği düşünölen öğrenciler, muallimler tarafından bir üst sınıfa terfi ettirilmiştir. Bu şekilde bu dört sınıfı başarı ile bitiren gençler, “*tabip muavini*” unvanını almışlardır (Ergin, 1940).

Okulda cerrahlık için ayrı bir sınıf olarak eğitim yapılmıştır. Topkapı Sarayı deniz kıyısındaki hastalar odasında 1832 yılında “*Asâkîr-i Hassa-i Şâhâne Cerrâhhâne*” adıyla bir “*Cerrâhhâne*” kurulmuştur. Yirmi öğrenciye eğitim verilen bu sınıfa başmuallim olarak Avrupa tıp okulunda yetişmiş, ilimde ve cerrahlıkta oldukça derin bilgiye sahip olan Dr. Mehmed Necati seçilmiştir. Bu sınıftaki öğrenciler, kurşun çıkarmak, damar bağlamak, kemik kesmek, çıkıkçılık vb. durumlarda gerekli olan her türlü cerrahi bilgileri ve uygulamaları öğrenmekteydiler (Hatemi ve Altıntaş, 2006). Daha sonra Tıbhane’de eğitim gören bu cerrahlık öğrencileri Topkapı’da bulunan Askeri Cerrahhane’ye nakledilmiş ve Sade de Calère adında bir Fransız cerrahın emrine verilmiştir (Ergin, 1940).

Eğitimde yapılan bu değişikliklerin ardından Hekimbaşı ve Tıbhane’nin Nazırı Abdülhak Molla tarafından Babiâli’ye bir takrir sunulmuştur. Bu takrirdede; “*Tıbhâne-i Âmire’de bulunan hoca, muallim, şakirdan ve memurların toplam yüz otuz dokuz kişi olduğu, bunların gece evlerine gidip gelmelerinin tahsillerine mani olduğundan ve tahsillerinin kolaylaştırılması da lazım gelen iş olduğundan, Tıbhane ile Cerrahhane’nin birleştirilerek yatılı olmaları, öğrencilerin sadece tatil geceleri evlerine giderek, onun haricinde vakitlerini derslerine çalışmalarının iyi olacağı*” bildirilmiştir. Bu düzenleme ile birlikte sadece Tıbhâne ve Cerrâhhâne’nin birleştirilmesi değil aynı zamanda bu okullarda verilen eğitimin de değiştirilmesi gündeme gelmiştir (Hatemi ve Altıntaş, 2006). Tulumbacı Konağı’nın 1836 yılında satılması ile *Tıbhâne-i Âmire*, saray içerisinde yer alan Otlukçu Kışlasına nakledilmiştir. Daha sonra okulda bir bütünlük sağlanması adına okullar birleştirilmiş ve böylelikle “*Tıbhâne ve Cerrâhhâne-i Âmire*” adını almıştır (Ergin, 1940; Nasuhioğlu, 1974; Unat ve Samastı, 1990; Bayat, 2010). Dört senelik eğitim süresince ilk üç sınıfta öğrencilerin beraber eğitim görmeleri, son sınıfta ise cerrahlık veya tıp sınıfı olarak tercih yapacakları bir eğitim planlanmıştır (Altıntaş, 2011). Bu

plana göre sınıf-ı sâlis’de ağırlıklı olarak yabancı dil öğretilecek, sınıf-ı sâni’de ağırlıklı olarak anatomi (fenn-i teşrîh) okutulacaktı. Sınıf-ı evvel tıp ilimleri ve cerrahlık fenleri diye ikiye ayrılacak ve tıp ilimlerini okuyanlar ‘hekim’, cerrahlık ilimlerini okuyanlar ‘cerrah’ olacaktı (Hatemi ve Altıntaş, 2006).

Sarayburnu’ndaki Otlukçu Kışlası, genişleyen kadro için yeterli olmayınca 1837’de yeni bina arayışlarına gidilmiş, Hekimbaşı Ahmed Necib Efendi tarafından Galatasaray’daki Enderun Ağalar Okulu binası uygun görülüp teklif edilmiştir. Ekim 1838’de Tıbbiye’nin isteklerine göre yeniden düzenlenmeye çalışılmış, “*Mekteb-i Tıbb-ı Cedit*” adı ve 209 kişilik kadrosu ile bu binada eğitim öğretime başlanmıştır. Binadaki bütün düzenlemeler 1838 yılında tamamlanmış ve Sultan II. Mahmud’un “*Adli*” mahlasına atfen “*Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne der Asitâne-i Âliye*” adı ile 1839 yılında eğitime başlanmıştır. İzleyen yıllarda bulunduğu yerden dolayı özellikle yabancılar okula *Galatasaray Tıp Okulu* ya da *Galatasaray Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanesi* adlarını vermişlerdir. Bu binada yapılan eğitim 1839 yılından itibaren yeniden düzenlenmiş ve okulun adı *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne* olarak değişmiştir. (Demirhan, 1982; Ülman, 2007; Dölen, 2009; Öztürk ve Karasu, 2014; Kemahlı, 2015; Kırmılioğlu, 2016; Kökcü ve Demirsoy, 2016).

Yenilenen eğitim düşüncesi ile başlayan *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne*’de, saray hekimi olarak düşünülen Dr. Charles Ambroise Bernard (1808-1844)’ın 1840 Mart ayı itibari ile görevlendirilmesiyle birlikte dersler bu tarihten itibaren Fransızca yapılmaya başlanmış, bu derslerin düzeni ve eğitiminden de Dr. Bernard sorumlu olmuştur. Fransızca tıp eğitimi 6 yıla çıkarılmış; birinci sınıfta, Fransızca ve Türkçe dil eğitimi; ikinci sınıfta, Fransızca yanında coğrafya, matematik, yazı sanatı; üçüncü sınıfta, fizik, kimya, botanik; dördüncü sınıfta, anatomi, fizyoloji, jeoloji; beşinci sınıfta, dahiliye, tedavi, cerrahi, doğum ve hijyen; altıncı sınıfta ise dahiliye ve cerrahi klinik dersleri yapılmıştır. Bir süre sonra Fransızca öğrenilemediği ve tıp eğitiminde bu programla başarılı olunamadığı anlaşılınca 1842-1843 yılında tıp eğitimi üç yıl hazırlık dört yıl da tıp ve cerrahi dersleri olmak üzere toplam yedi yıla çıkarılmıştır. Tıp eğitimi 1844 yılında yeni bir düzenleme ile 9 yıla çıkarılmış, bunun dört yılı İ’ dâdî (Fransızca ve lise eğitimi düzeyindeki eğitim) ve 5 yılı tıp eğitimine

ayrılmıştır. Daha sonra eğitim süresi 1846 yılında dört yıl i'dâdî, altı yıl tıp bölümü olmak üzere on yıla çıkarılmıştır. Eğitim süresi 1847 yılında İ'dâdî öncesi bir yıl ihtiyat sınıfı eklenmesi ile on bir yıla çıkarılmıştır. Aynı öğretim yılında ağırlaştırılan okula kabul şartlarına göre Türkçe okuma yazma bilmeyenin kaydedilmemesi kuralı getirilmiştir (Hatemi ve Altıntaş, 2006; Altıntaş, 2011).

Galatasaray'da 11 Ekim 1848'de çıkan yangının Tıbbiye'ye de sıçraması sonucu 10 yıl boyunca tıp eğitimine hizmet vermiş olan bina hasar görmüştür. Eğitimin aksamaması adına Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûn olarak hizmet vermiş ve onarılarak Tıbbiye için uygun hale getirilmiş olan Halıcıoğlu'ndaki Humbarahane kışlasına taşınmıştır. İstanbul'da 1865 yılında çıkan büyük kolera salgını sonucu Humbarahane Kışlası kolerahılar için boşaltılınca mektebin nazırı Salih Efendi'nin önerisi üzerine Gergeroğlu Konağı'na nakledilmiştir. Salgın bittikten sonra ise Mühendishane binasına dönülmemiş ve Topkapı Sarayı yakınında Demirkapı'daki askeri kışlaya taşınmıştır (Ekdal, 1982; Hatemi ve Altıntaş, 2006; Dölen, 2009; Altıntaş, 2011).

2.1.2. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi): 1867-1909

Tıp eğitimi 1840 yılından itibaren Fransızca olarak yapılmaya başlamışsa da istenilen sayıda mezun verilemediği fark edilmiştir. Sağlık hizmeti verecek olan hekim sayısının yeterli olabilmesi için yapılan görüşmelerde Türkçe tıp eğitimi verildiğinde mezun sayısının artabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Tıbbiyeli hocaların bir kısmı Türkçenin yetersiz olduğunu ve bu dille tıp eğitimi yapılamayacağını dile getirmiştir (Altıntaş, 2011).

Türkçe tıp eğitimine geçişin ilk adımı olarak 1857 yılında; Arapça, Farsça ve Türkçe konularında gerekli bilgilerini derinleştirmek, tıp eğitiminin Türkçe yapılmasını, kitapların Türkçeye çevrilmesini sağlamak ve tıp bilgilerinin tartışılacağı Türkçe dille yazılmış bir derginin yayınlanmasını savunmak üzere yetenekli öğrencilerden oluşan bir grup öğrenci, '*Mümtaz Sınıfı*' adı verilen bir sınıfa alınmışlardır. Bu özel sınıf, aralarında Kırımlı Aziz, İdris, Hüseyin Remzi, Servet, Hüseyin Sabri, Mehmed Nazîf, İbrâhim Lütfi, Vâhid ve Emîn'in bulunduğu

öğrencilerden oluşmuştur. Böylece tıp alanında gerekli Türkçe terimlerini ortaya koyacak ve yabancı kitapları Türkçeye kazandıracak çekirdek kadro hazırlanmaya çalışılmıştır. ‘Mümtaz Sınıfı’, 1859 yılında kapatılmış ancak Türkçe tıp eğitimi verilmesi yönünde idealist olan bu sınıf öğrencilerinden Kıırlı Aziz, Hüseyin Remzi, Mehmet Nazîf, İbrâhim Lütfî, Hüseyin Sabri, Vâhit, Servet, Emîn ve Bekir Sıdkı çalışmalara devam etmişlerdir. Bu öğrenciler, tıp eğitiminin Türkçe olması, tıp kitaplarının Türkçeye çevrilmesi, halka yararlı tıp bilgilerinin Türkçe olarak yazılması gerektiğini, ayrıca bilgi ve düşüncelerin Türkçe olarak tartışılabilmesi için bir tıp cemiyetine ihtiyaç olduğunu Dâhiliye Kliniği muallimi Binbaşı Ahmet Ali Bey’e iletmişlerdir. Daha sonra öğrenciler gizli bir şekilde 1865 yılında, hocaları Binbaşı Dr. Ahmet ile bir nizamname hazırlamışlardır. Bu resmîyetle birlikte derneğin adı “*Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye*” adını almıştır. Derneğin çabaları sonucunda tıp eğitiminin Türkçe olması yolundaki çabalar daha da şiddetlenmiş ve bu çabalar 1866 yılında etkisini göstermeye başlamıştır. Halka hizmet etmek amacı için hekim yetiştirmek üzere 1867 yılında Türkçe tıp eğitimi veren ilk sivil tıp okulu olan *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye* açılmıştır (Ergin, 1940; Sarı, 1987; Unat ve Samastı, 1990; Hatemi ve Altıntaş, 2006; Ülman, 2007; Dölen, 2009; Bayat, 2010; Altıntaş, 2011). Okulun açılma amacı, 21 Şaban 1283 (29 Aralık 1866) tarihli Sadaret tezkeresinde;

“Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin askeri hekim yetiştirmesi nedeniyle sivil halkın yabancı hekimlerden yararlanmak zorunda kaldığı, bunların bilgi ve yeteneklerinin halkın sağlığını koruyacak düzeyde olmadığı, şehir ve kasabalarda hekim bulunması gerekirken bunların yokluğu ve sağlanamaması söz konusu olduğundan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin açılması uygundur.”

olarak belirtilmiştir (Ergin, 1940; Dölen, 2009; Altıntaş, 2011). Okulun müdürü olarak Kıırlı Aziz Bey (1840-1878) atanmıştır. Okulun eğitim öğretim süresi başlangıçta beş yıl olarak tasarlanmış; ancak 1872 yılında mezun olan öğrencilerin klinik uygulamalardaki yetersizliği fark edildikten sonra bu süre 1872 yılından itibaren altı yıl olarak belirlenmiştir (Unat ve Samastı, 1990; Dölen, 2009).

İkinci Meşrutiyet (23 Temmuz 1908) sonrası okullarda ıslah çalışmalarına gidilmiş, askeri ve sivil tıp okullarının birleştirilmesine karar verilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’de eğitim veren hocalardan Cemil, Ziya Nuri, Asaf ve Süleyman Numan Paşa’lar ve diğer bazı muallimler bir araya gelerek var olan bu okulun adını “Fakülte”ye çevirmeye ve burada da yeni bir kadro oluşturmaya karar vermişlerdir. Okullar 1908 yılında resmi olarak birleştirilmiş ve Darülfünun’un bir şubesi olan bu okul 1909’da “*Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi*” adı ile Haydarpaşa’da eğitime devam edilmiştir. (Hatemi ve Altıntaş, 2006; Dölen, 2009; Altıntaş, 2011). Darülfünun, 1933 yılındaki eğitim reformu ile kaldırılmış ve İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi adı ile eğitime devam edilmiştir (Hatemi ve Altıntaş, 2006; Dölen, 2009).

2.2. Osmanlı Döneminde Anatomi Eğitimi

Eski çağlardan itibaren oldukça uzun bir süre sosyal ve dini inançlara bağlı olarak cesetlere el sürmemek, insan kadavrasının kullanılamaması ve Osmanlıda disseksiyon çalışmalarının 19. yüzyıla kadar yapılamamış olması, modern tıbbın önemli bir ihtisas dalı olan anatomi ve patolojik anatomi dalları için büyük bir talihsizlik sayılabilmektedir (Akıncı, 1959; Adıvar, 1970; Demirhan, 1981; Ortuğ, 1982; Elçioğlu, 1990).

Selçuklu tıbbının dolayısıyla da İslam tıbbının devamı niteliğindeki Osmanlı tıbbında anatomi öğretimi dört dönem altında incelenmektedir (Şehsuvaroğlu, 1952; Akıncı, 1962; Demirhan, 1981; Şehsuvaroğlu ve ark., 1984; Elçioğlu, 1990; Demirhan Erdemir, 2014):

1. Medrese Dönemi (1205-1816)
2. Şânizâde Dönemi (1816-1827)
3. Tıbhâne ve Cerrahhâne-i Âmire Dönemi (1827-1839)
4. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne Dönemi (1839-1923)

2.2.1. Medrese Dönemi (1205-1816)

Medrese dönemi, Anadolu Selçuklu medreselerinin ve özellikle 1205 yılında Kayseri’de kurulan Gevher Nesibe Sultan Hastanesi ile Gıyasüddin Tıp Mektebi’nin

kuruluşundan Hekim Şânizâde Mehmed Ataullah Efendi'nin tercüme ettiği *Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâi'l-İnsân* adlı eserin basıldığı 1820 (H. 1235) yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır (Şehsuvaroğlu, 1952; Akıncı, 1962; Demirhan, 1981). Dönemin başlıca özelliği; anatomi öğretiminin skolastik çerçeve içerisinde yapılması, yani diseksiyona dayalı olmamasıdır (Şehsuvaroğlu, 1952; Demirhan, 1981; Öztürk, 2009).

Eski Hint ve Mısır'dan İskenderiye Mektebi'ne gelen ve özellikle Ptolémée hanedanı zamanında diseksiyona izin verilmesi ile birlikte gelişme gösteren anatomi bilgisi, Yunan yolu ile İslam'a geçmiş ve İbn-i Sina'nın *El-Kânûn Fi't-Tıbb* adlı kitabında yer almıştır. İbn-i Sina'nın bu eseri, Ortaçağ boyunca doğuda ve Avrupa tıp eğitiminde önemli bir yere sahip olmuştur. Doğu ve Avrupa tıbbında olduğu gibi Anadolu medreselerinde de hekimlik eğitimi için ana metin olarak kabul edilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1952; Demirhan, 1981; Ortuğ, 1982; Elçioğlu, 1990; Öztürk, 2009).

Medreseler hekim yetiştirirken çağın sosyal ve dini inançlarına bağlı olarak tıp ilmi için gerekli serbestliği bulamamışlardır. Tıp eğitiminin gerekliliği savunulurken, anatomi öğretimi gerçek anlamda dikkate alınamamıştır. Bazı tıp yazmalarında anatomi ile ilgili bilgilere rastlanırsa da bu bilgilerin daha eskiye ait hatalı bilgiler olduğu görülmüştür (Akdeniz, 1977; Ortuğ, 1982; Elçioğlu, 1990; Öztürk, 2009).

Tıp eğitimi, usta-çırak usulü ile yürütülmüş ve bu eğitim içerisinde çok sınırlı bir şekilde yürütülen anatomi çalışmaları çeşitli baskılar ile karşı karşıya kalmıştır. Anatomi eğitimi konusunda zamanın ileri gelenlerince çok hassas davranılmışsa da olumlu gelişmeler kaydedilememiştir. XV. yüzyıl içinde de anatomi eğitiminde diseksiyonlar yer almamış, sadece teorik olarak eğitim sürdürülmüştür (Elçioğlu, 1990; Öztürk, 2009). Geçen zaman içerisinde anatomi eğitimi ve bu eğitim içinde diseksiyon çalışmalarının mutlaka gerekli olduğu ileri sürülmüştür (Uludağ, 1937; Elçioğlu, 1990; Öztürk, 2009).

Her ne kadar batılı tıp tarihçileri Kur'an'ın teşrihi yasakladığını, bu nedenle de İslam dünyasında anatominin gelişemediğini ileri sürmüş olsalar da âyet ve

hadislerde insan cesedi üzerinde çalışma yapmaya dair bir yasaklama bulunmamaktadır (Üveys, 1976; Elçioğlu, 1990; Öztürk, 2009). Ancak, 15. yüzyılın sonlarına doğru Mevlâna Ala'ad'din-i Ali'y'ül Arabî tarafından verilen bir fetvada diseksiyonu engelleyici nitelikteki düşünceleri yansıtan satırlar bulunmaktadır (Akıncı, 1962; Ortuğ, 1982):

“...Bir karyede fevt olan Zeyd için ehâli-i kariye makberesin açub görelim zira bu fevt olalı sagirden ve kebirden karyemizde çok kimesne vefat etmiştir elbette açub görmeyince olmaz deyû bazısın gördüklerinde gözleri açık yüzünde humret ve tırnakları yeni bitmiş gibi olsa şer'an anın gibi olanları nice etmek gerektir beyan burulmağla nusâb olasız

El cevâb Allah'ü âlem bissevab

...Makberiyeye açmak bid'at-ı kabihadır ve câzuluk kadıyyesi ki Vilâyet-i Rum'da şuyu'u kâzip bulmuştur kavaid-i din-i islâmdan değildir ve bu makule ükzubenin vuku' ve sıhhatine itikad eyleyen kimesnenin dinine hâlel gelmek belki tevbe-i Nâsuh idüb Hak'ka müracaat etmezse imansız ölmek mukarrerdir. Neûzu billâh min zâlik.”

Osmanlı Şeyhülislâm'ı tarafından verilen bu fetvada, mezar açmanın yasak olduğundan bahsedilmekle birlikte diseksiyon için kadavra teminine de kendiliğinden bir yasaklama getirildiği görülmektedir.

Pek çok kitapta hekimlerin anatomi bilgilerine sahip olmasının gerekliliğine dair yazılar bulunmaktadır. Örneğin 17. yüzyılda Emir Çelebi (Seyyid Emir Mehmed Çelebi) (Ö. 1638), *En-Muzecü't-Tıbb* adlı kitabında deontolojiye değinmesinin yanında diseksiyona da değinmiş, hekimlere, anatomi bilgilerini savaş alanlarında ölen kişilerin kadvraları üzerinde diseksiyon yaparak gelişmelerini öğütlemiştir (Akıncı, 1962; Adıvar, 1970; Demirhan, 1981; Ortuğ, 1982; Elçioğlu, 1990; Zülfikar, 1991; Öztürk, 2009):

“...ve ilm-i teşrihi bir hoş ehkinden görmek lâzımdır deyû tamam-ı dikkat ile ilm-i teşrihi göre belki kendüsü kitaptan mücerret takrir ile kaniğ olmayub seferlerde ölen mevtadan ve sair ana göre hulkiyeti insane müşabih olan hayvanattan hincırın ve

maymunun gerek asab ve gerek em'a ve gerek uruk'u cümlesi insane müşabihdir bir danesin her kangısı olursa getirüb kat' ve teşrih idüb tamar be tamar uruk be uruk tamam gördükten sonra em'anın ve rie ve kebedi hey'etini ve gıdaları vasıl olduğu mahalli görmek kabildir bu tarikle tamam ilim hasıl eder bundan sonra heman akl-ı selim ve ta'b-ı müstakim gerektir ki talibe zahir ola Temel kitâb bi avnillâh-ı melek'il vehab."

Bu satırlardan anlaşılmaktadır ki hekim, anatomi bilimini iyi bilen bir kişiden öğrenmeli, bütün vaktini bu işe vermelidir. Hatta kitaptan öğrenmekle kalmayıp, sefer sırasında ölen kişilerin ve insana benzer hayvanlardan maymun ve benzerlerinin bağırsak, sinir ve damar sistemini incelemeli, daha sonra akciğer ve karaciğerde gıdaların bunlara gidişini öğrenmelidir (Elçioğlu, 1990; Öztürk, 2009). Öyle ki Emir Çelebi, diseksiyonu her ölüde değil sadece savaşlarda ölenlere uygulanmasını öğütlemektedir (Akıncı, 1962).

Şirvanlı Şemseddin-i İtâkî tarafından yazılan "*Teşrih-ül Ebdân ve Tercemân-ı Kibale-i Feylesofan (1632)*" adlı anatomi kitabı tarih içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir (Şehsuvaroğlu, 1952; Uzluk, 1952; Zeren, 1952; Adıvar, 1970; Demirhan, 1981; Ortuğ, 1982; Elçioğlu, 1990; Öztürk, 2009).

On sekizinci yüzyılda Hekim Abbas Vesim Efendi'nin "*Düstur'ül Vesim fi tıbb'il cedid ve'l kadim*" adlı eserinde anatomi bilgisinin ve teşrihin tıp öğretiminde gerekli olduğunu belirten bilgilere rastlanılmaktadır (Akıncı, 1962; Adıvar, 1970; Demirhan, 1981; Ortuğ, 1982; Elçioğlu, 1990; Öztürk, 2009).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne ait 1801 (H. 1222) tarihli bir belgede medreselerde iskelet bulunduğu dair bilgi bulunmaktadır (Şehsuvaroğlu, 1952; Şehsuvaroğlu ve ark., 1984; Elçioğlu, 1990):

"...Muhasebei evveli sabık Mehmed efendi kullarının takriri mefhumunda Üsküdar kışlası derunundea mevcud olub marifetiyle tadad ve iktiza eden mahallere teslim olunan mühimmatı mütenevviadan kışlakı mezkûr cerrahı yedinde olan teşrih

ve adem kadidi ve alâti lâzımeyi ahz ile indinde mahfuz olmaktan naşî bunların dahî ne mahalle teslimi emrû irade buyrulur ise teslimine ibtidar edeceğini tahrir ve inha eder. Ser etibbai hassa feziletlû efendi daîlerinden istilâm olundukta zikrolunan teşrih ve sair kadid ve alâtın cennet mekân merhum ve mağfurünlehan Sultan Süleyman han hazretlerinin camii şerifleri civarında vaki' tıb medresesi derununda vaki' odalardan birisini tahliye ile vaz' ve hıfz ettirilmesi münasibi düğünü ilâm eder manzur ve malûmu devletleri buyruldukta ber mucibi ilâm zikrolunan teşrih ve âlâtı sairenin medresei mezkûreye vaz'ı muvafık iradei aliyyeleri buyrulur ise emrû ferman devletlû saadetlû Sultanım hazretlerindir.”

2.2.2. Şânizâde Dönemi (1816-1827)

Bu dönem Şânizâde'nin *Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrih-i A'zâi'l-İnsân* adlı eserinin yayımından başlayarak, Sultan II. Mahmud'un Avrupa kültürü ve tekniğini memleketimizde yayılmasını sağlamak amacıyla Tıbhane ve Cerrahhane-i Âmire'nin kuruluşuna kadar olan zamanı kapsamaktadır (Şehsuvaroğlu, 1952; Elçioğlu, 1990).

Tıp eğitimi içerisinde anatomi söz konusu olduğunda Şânizâde Mehmed Ataullah Efendi ayrı bir yer tutmaktadır. İstanbul'da 1771 yılında doğan Şânizâde Mehmed Ataullah, 1826 yılında Tire'de vefat etmiştir. Fransızca ve İtalyanca dillerini de iyi bilen ve böylece batı tıp kitaplarından tercümeler yapan Şânizâde bütün kitaplarında mümkün olduğunca Türkçe karşılıklar ve Latince terimler kullanmaya özen göstermiştir (Şehsuvaroğlu, 1952; Zeren, 1952; Uzluk, 1967; Ortuğ, 1982; Elçioğlu, 1990). Şânizade, tıp tarihi için en önemli eserlerden biri olan *Hamse-i Şânizade*'nin de sahibidir. Anatomi, fizyoloji, iç hastalıkları, cerrahi ve farmakoloji olmak üzere beş ciltten oluşan bu eser dönemin tıp eğitiminde de kullanılmıştır.

Yeni tıbbın anlaşılmasının ancak yeni anatominin bilinmesiyle mümkün olacağını ileri süren Şânizâde, o tarihlerde Avrupa'da okutulan resimli anatomi eserlerini getirterek tercüme etmiş ve *Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrih-i Âzâü'l-İnsân* adında bir anatomi kitabı hazırlamıştır. Bu eserin ön sözünde “*Bundan önce yüksek katınıza sunduğum Miyârü'l-Etibbâ adlı yeni tıp hakkındaki eserin anlaşılması için yeni*

anatomiye bilmeye kesin bir lüzum olduğundan anatomi kitabını yazdım.” ifadesi ile kitabı hazırlama nedenini açıklamıştır (Uzluk, 1967).

2.2.3. Tıbhâne ve Cerrahhâne-i Âmire Dönemi (1827-1839)

Sultan II. Mahmud Dönemi’nde kurulan Tıbhane ve Cerrahhane-i Âmire ile başlayıp, 1839 yılında bu okulun modernize edildiği zamana kadar olan dönemi kapsamaktadır (Demirhan, 1981).

Her bakımdan ayrı bir önem taşıyan 19. yüzyılda özellikle III. Selim (1789-1807) yenileşme ve reform hareketleri içinde Osmanlı tıp eğitimine ayrı bir önemle eğilmiştir. Bir Rum’un tıp okulu açılmasına izin vermiş ve iyi hekim yetiştirilmesi için otopsi yapılmasının öneminden bahsetmiştir (Uzluk, 1960; Ortuğ, 1982; Elçioğlu, 1990; Öztürk, 2009; Öztürk ve Elçioğlu, 2012). Ancak bu dönemde de anatomi öğretiminde kadvraların açılmasına izin verilmemiş, iskeletler ve Avrupa’dan getirilen anatomik planşlar ve modeller üzerinde çalışılmıştır (Şehsuvaroğlu, 1952; Akıncı, 1959; Demirhan, 1981; Elçioğlu, 1990; Zülfikar, 1991; Öztürk, 2009; Öztürk ve Elçioğlu, 2012).

Dört sınıf olarak planlanan Tıbhane ve Cerrahhane-i Âmire’nin 1827-1828 eğitim yılı itibari ile hazırlanan ders programında sınıf-1 salis’te (üçüncü sınıf) anatomi dersi resimlerle planlanmıştır. Hekimbaşı ve Tıbbiye Nazırı Mustafa Behçet Efendi, kadvra ile yapılacak olan anatomi dersinin tepki çekeceği düşüncesinden dolayı bu şekilde planlanmıştır. Sebebi ise 1806 yılında açılan, kadvra üzerinde anatomi eğitimi ve bu eğitim için gereken tüm detayların nizamnamede olmasına rağmen Tersane Tıbbiyesi’nin ömrünün uzun olamamasıdır. Tıbhane ve Cerrahhane-i Âmire’deki derslere yardımcı olabilmesi için ise Paris’ten Fransızca ders kitapları getirilmiştir (Öztürk ve Elçioğlu, 2012).

Tıp eğitimi içerisinde 1833 yılında sınıf-1 evvelî’nin açılması ile birlikte eğitimin yenilenmesi söz konusu olmuştur. Aynı düzenleme ile oluşturulan sınıf-1 sâni için de Osman Saib Efendi teşrih muallimliğine getirilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1952; Demirhan, 1981; Ortuğ, 1982; Öztürk ve Elçioğlu, 2012).

Tibhâne-i Âmire'nin 1834 yılında sınıf-ı râbi'de uygulamalı tıp, fizik, kimya, botanik, fizyoloji dersleri yanında anatomi dersi de verilmiştir. Anatomi dersleri *sınıf-ı sâlis'te* diseksiyonun yasak olması sebebiyle resimler ve modeller üzerinden anlatılırken *sınıf-ı sâni'de* ise ağırlıklı olarak anatomi (fenn-i teşrîh) dersleri verilmiştir (Demirhan, 1982; Şehsuvaroğlu ve ark., 1984; Ülman, 2007; Bayat, 2010; Kırmıhoğlu, 2016; Öztürk ve Elçioğlu, 2012; Öztürk ve Şaylıgil, 2015). Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin diseksiyon uygulamaları ile ilgili girişimleri olmuşsa da dini sebeplerden dolayı diseksiyon yapılamamıştır (Bilir, 2015).

2.2.4. Mekteb-i Tıbbiye-i Âdliye-i Şahâne Dönemi (1839-1923)

Mekteb-i Tıbbiye-i Âdliye-i Şahâne'nin 1839 yılında kurulması ile Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihine kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır.

On dokuzuncu yüzyıla kadar skolastik bir şekilde öğretilen anatomi, modern tıp okulunun kurulması ile modern bir düzeye ulaşarak dini etkilerden uzaklaşmıştır. Dersler anatomik planşlar ve modeller üzerinde yürütülmüştür. Mekteb-i Tıbbiye-i Âdliye-i Şahâne'nin 1839 yılında açılması ve Avrupa'dan Dr. Charles Ambroisse Bernard'ın getirilmesine kadar anatomi ve otopsi çalışmalarına klasik ve dar kalıp içerisinde eski usul devam edilmiştir (Ortuğ, 1982; Elçioğlu, 1990; Öztürk, 2009; Öztürk ve Elçioğlu, 2012).

Mekteb-i Tıbbiye-i Âdliye-i Şahâne'nin kurulması ile Avrupa'dan gelen hekimlerden Dr. Neuner ve Dr. Charles Ambroisse Bernard, ülkemizde hekimlik görevlerinin dışında pek çok yeniliğe imza atmışlardır (Öztürk, 2009; Öztürk ve Elçioğlu, 2012). Özellikle Dr. Bernard'ın kadavra diseksiyonu için vermiş olduğu mücadele, tıp eğitimimizde yeni bir kapının açılmasını sağlamıştır (Kâhya ve Demirhan Erdemir, 2000). Çabaları ve Abdulhâk Molla'nın da desteği sayesinde Sultan Abdülmecit 1841 yılında bir fermanla diseksiyona izin vermiş (B.O.A., 1257/1841, **EK.7.1a-b**), böylece modern tıbbiyenin kurulmasından önce anatomik modeller üzerinde çalışma yapan tıp öğrencileri kadvralar üzerinde çalışmaya başlamışlardır (Demirhan, 1982; Elçioğlu, 1990; Öztürk, 2009).

Anatomi öğretiminde kadvraların açılmasını isteyen yazışmaların görüldüğü bu dönemde (1841) Abdulhâk Molla'dan Kaptanpaşa'ya olan yazışmada,

“Ma’ruz-u Abd-i Daîleridir ki

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhane derununda müceddeden ihyasına muvaffak oldukları teşrihanede aralık aralık talebe kullarına fenn-i teşrihi talim zımnında mevtanın lüzûmu derkâr olmağla Tersane-i Âmire prangasında mevcut olan mücrimlerden helâk olanlarını mekteb-i mezkûr tarafından irsal olunacak sandık ile teşrihaneye nakli hususuna rahsat-ı seniyyeleri erzaniyla tekmil-i himmet-i âli olunacağı ve prangada mevtanın bulunmayub muktezay-ı tedris mevtanın lüzumu oldukça Çürüklük Mezaristanına aralık aralık tahtaya sarılı gureba geldikçe mekteb-i mezkûr tarafından imamına akçe verilerek hafice sandık ile mevta celbi söylenilmiş ve imam-ı merkum dahi işbu ibadullaha hayırlû olan şey'e razı olmuş olub ancak taraf-ı devletlerinden ruhsat olmadıkça itâsına cesaret eylemediği ma'lum-u âlileri buyuruldukta gerek prangada helâk olanlardan ve gerek Çürüklüğe defn için gelmiş olan bazı gurebadan meyitlerin Mayıs gayetine kadar irsali hususuna ruhsat-ı seniyyeleri erzan buyurulması babında emr-ü ferman hazret-i men lehül emrindir.” belirtilmiştir (Akıncı, 1962).

Bu belgeden anlaşılmaktadır ki Hekimbaşı Abdulhâk Molla, tıp öğrencilerinin diseksiyon yapmaları için Çürüklük Mezarlığı'ndan kadvralar getirmek istegindedir. Ancak Çürüklük Mezarlığı'ndaki fakirlerin bu iş için kullanılmayacağı ifade edilmiştir (Akıncı, 1962; Demirhan, 1982; Öztürk, 2009).

Dr. Bernard, tıp eğitiminde anatominin temel ders olduğunu belirtmiştir. Bu dersin mutlaka kadvra üzerinde uygulanarak yürütülmesi gerektiği konusunda ısrar etmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Âdliye-i Şâhâne'de anatomi (teşrih) dersi, temel meslek bilgisi dersleri içerisinde bulunduğundan dolayı üçüncü sınıf programında görülmekteydi. Böylelikle ilk iki sene konunun teoriğini alan tıp öğrencileri üçüncü sınıf itibari ile teoride öğrenmiş oldukları bilgileri insan bedeni üzerinde görme şansı elde edebilmiş olacaktı (Öztürk, 2009; Öztürk ve Elçioğlu, 2012). Ancak, Dr. Bernard'ın anatomi derslerindeki diseksiyon çalışmalarına devam mecburiyeti

olmadığı bilinmektedir (Şehsuvaroğlu, 1952; Topuzlu, 1982; Elçioğlu, 1990; Öztürk, 2009).

Anatomi derslerinin ve diseksiyon çalışmalarının yürütülmesinde ve bu bilim dalının gelişmesinde pek çok ünlü hekimin katkısı olmuştur. Dr. Bernard'ın isteği üzerine kendisine yardımcı seçmek için bir sınav açılmıştır. Dr. Spitzer (1813-1895), sınavı birincilikle kazanarak Osmanlı hizmetine girmiş ve Mekteb-i Tıbbiye-i Âdliye-i Şahâne muallimliğine tayin edilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1952; Ortuğ, 1982; Öztürk ve Elçioğlu, 2012). Dr. Spitzer, anatomi (teşrih) dersi vermenin yanında tıbbi bilgisinin kuvvetli olmasından dolayı seririyatı dâhiliye (klinik hastalıklar) ve emraz-ı dâhiliye (iç hastalıkları) derslerinde de Dr. Bernard'ın yardımcısı olarak hizmet etmiştir (Şehsuvaroğlu, 1952). Dr. Spitzer ve asistanı Dr. Osman, 1844 yılında anatomi ve fizyoloji derslerini yürütmüşler, çeşitli anatomik koleksiyonlar ile derslerini desteklemişler ve bir ders kitabı hazırlamışlardır. Ayrıca Graz'dan Prof. Hyrtl ve Meyer, okul anatomi müzesine önemli parçalar göndermişlerdir. (Hatemi ve Altıntaş, 2006; Altıntaş, 2011). Dr. Spitzer, mabeyn hekimliğini de yürüttüğü için 1845-1846 eğitim döneminde dersler Dr. Palaolog (?-?, Palaoloğ, Paleolog) tarafından verilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1952; Elçioğlu, 1990; Öztürk, 2009). Aslen Osmanlı teb'asından bir Rum olan ve hayatına dair pek bir bilgiye sahip olunmayan Dr. Palaolog, Dr. Spitzer'in Viyana'ya gitmesinden sonra anatomi kürsüsünü tek başına yürütmüştür (Şehsuvaroğlu, 1952).

Devam eden yılda kadavra üzerinde diseksiyon yapma izni alınmış bulunduğundan, deskriptif anatomi dersleri çok daha verimli geçmeye başladığı, tıp müfredatına adli tıp ve otopsi dersleri konulduğu ve bu derste Dr. Serviçen'in görevlendirildiği görülmektedir. Köle pazarının kapatılması üzerine evlerde ölen kölelerin kadvralarının anatomik diseksiyon derslerinde ve post-mortem incelemelerde kullanılmak üzere Tıbbiye'ye verilmesi izni alınmıştır. (Hatemi ve Altıntaş, 2006; Altıntaş, 2011). Galatasaray'daki Tıbbiye'yi 1847 yılında gezen Mac Farlane daha sonra yayınlanan anılarında okulda insan cesetleri üzerinde anatomik diseksiyonlar yapan bir öğrenci grubuna yaptıkları işin İslam dinine aykırı olup olmadığını sorduğunda öğrencilerden birinin "*Eh! Monsieur ce n'est pas au Galata*

Serai qu'il faut venir chercher le religion!" (Eh bayım bu Galatasaray dinin aranacağı yer değildir) karşılığını verdiği yazmaktadır (Dölen, 2009).

Sivil tıp okulunun ilk açıldığı dönemde anatomi dersi, 2. sınıfta yer almıştır. Daha sonra 1877-1879 yılları arasında 3. sınıfta, 1898-1904 yılları arasında ise 2. ve 3. sınıfta verilmiştir (Öztuna Şirin, 1999). Bu okuldaki anatomi hocaları; Dr. Hristo Stambolski, Dr. Mazhar Paşa, Dr. Rasim Paşa ve Dr. Yusuf Rami'dir (Unat ve Samastı, 1990). Dr. Hristo Stambolski (1843-1932)'nin 1874 yılında yayınladığı *Miftâh-ı Teşrih* (Anatominin Anahtarı) adını taşıyan anatomi kitabı oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Fransa'da basılan eserin içerisinde 112 anatomik planş ve açıklaması, eserin sonunda da "*Lügât-i Teşrih (Anatomi Sözlüğü)*" bulunmaktadır (Şehsuvaroğlu, 1952; Ortuğ, 1982; Elçioğlu, 1990; Acıduman ve Arda, 2013).

Paris'e cerrahi tahsili için gönderilerek orada üç yıl kaldıktan sonra 1874 yılında anatomisi kuvvetli bir cerrah olarak memlekete dönen Mazhar Paşa, önce Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ne cerrah tayin edilmiş, daha sonra da 1879 yılında anatomi (teşrih) muallimi Callias Bey'den kalan muallimliğe tayin olmuştur (Zeren, 1954). Dersinin resimlerini, klişelerini hakkâk Serviçiyân'e yaptıran Mazhar Paşa (Ünver, 1971), Alexander Jamain (A. Jamin) (1816-1862)'in "*Nouveau Traité Élémentaire D'anatomie Descriptive*" adlı eserinden tercüme ettiği *İlm-i Teşrih-i Tavsiî* (1880/1881) adlı eserini ve daha sonra da ülkemizde ilk topografik anatomi kitabı olan *İlm-i Teşrih-i Topografî* kitabını 1908 yılında yayınlamıştır (Şehsuvaroğlu, 1952; Erimoğlu, 1988; Elçioğlu, 1990; Başekim, 2015). Bunların dışında bir cilt *Mebhâs-ül Â'sab* ve son yıllarında başladığı, ancak yarım kalan *Usûl-i Teşrih* adlı eserleri de bulunmaktadır. Bu eserler tıbbiyede yıllarca okutulmuş ve defalarca basılmıştır (Ünver, 1971).

Fakülte kurulduktan sonra anatomi (ilm-i teşrih) derslerini Yusuf Rami Bey, Mahir Bey, Hikmet Efendi ve Nuri Ömer Bey vermişlerdir. Kış ve yaz semestlerinde kabul edilen 1908-1909 öğretim yılı ders programlarında birinci sınıfın kış döneminde teşrih-i tavsifi (kemikler, kaslar, damarlar) ve teşrih (öğrenciler üç gruba bölünerek uygulanmıştır) dersleri, altışar saat olarak yürütülmüştür. Yaz

döneminde ise teşrîh-i tavsifî dersleri modeller üzerinde işlenmiştir (Unat ve Samastı, 1990). Fransa'dan 1908 yılında yurda dönen Dr. Nurettin Ali Berkol (1881), teşrih laboratuvarı şefliğine tayin edilmiş, Haydarpaşa'daki teşrihhanenin kuruluşunu sağlamıştır. Fransa'da öğrenmiş olduğu kadavraların buzhanelerde saklanması ve formol zerkiyle muhafazası usulünü yani tahnid yöntemini ülkemizde ilk kez uygulamaya başlamıştır (Şehsuvaroğlu, 1952; Elçioğlu, 1990). Ülkemizde ilk patolojik anatomi çalışmaları 1877 yılında Dr. Ahmed Hilmi Paşa (?-1903) tarafından başlatılmış ve 1890 yılına kadar da bu görevi sürdürmüştür (Demirhan, 1981; Elçioğlu, 1990).

Eğitimdeki gelişmelere paralel olarak Osmanlı döneminde on dokuzuncu yüzyıl boyunca ve özellikle de bu yüzyılın ikinci yarısında yoğun bir şekilde batılılaşma yaşanmıştır. Yine bu yüzyılda tıbbın modernleşmesi ve kurumsallaşması Avrupa'daki eğitim metotlarının ve eğitim düzeyinin Osmanlı'da uygulanabilme çabaları ile paralel olarak gelişmesi anlamına gelmektedir. Bu gelişmeler içerisinde bir yandan tıp okullarına ilişkin standartlar ve düzenlemeler devreye sokulmakta iken, diğer yandan okullarda ihtiyaç duyulabilecek ve tıp alanındaki son gelişmeleri yansıtan bilgi kaynaklarına olan ihtiyaç giderilmeye çalışılmaktaydı. Avrupa'ya bilhassa dönemin önemli tıp eğitimi veren okullarına gönderilen öğrencilerin yaptıkları akademik çalışmalar da takip edilmiştir. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren gelenekselleşmiş bilgileri taşıyan yazma eserlerden batının gelişme ve ilerlemelerini içeren basma eserlerin sayısı arttığı ve eğitimin modernleşmesine katkı yaptığı söylenebilmektedir (Kabacalı, 2000; İhsanoğlu, 2003; Rukancı, 2014).

2.3. Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi ve Hasan Mazhar Paşa

2.3.1. Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi ve Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân

“Şânî” Farsça “*tarak*” anlamına gelmekte olup “Şânîzâde” ise “Tarakçıoğlu” anlamına gelmektedir (Zülfikar, 1986; Kazancıgil ve Zülfikar, 1991; Acıduman ve ark., 2009). Şânîzâde Mehmed Atâullah, 1771 yılında İstanbul Ortaköy'de doğmuştur. Hacı Mehmed Sâdık Efendi'nin oğlu olan Şânîzâde, Süleymaniye Tıp

Medresesi'nde ve Halıcıoğlu Mühendishanesi'nde eğitim görmüştür (Zülfikar, 1986; Kazancıgil ve Zülfikar, 1991; Acıduman ve ark., 2009; Acıduman, 2009; Erol, 2010; Çelik, 2015). Zülfikar'ın (1986) belirttiğine göre; Şânîzâde'nin hangi mektebe daha önce girdiği ve hangi tarihlerde eğitim gördüğüne dair bilgi bulunmamaktadır. Şehsuvaroğlu'na (1951) göre ise mühendislik eğitimini tıp eğitiminden önce ya da her ikisini de aynı senelerde almıştır.

Arapça, Farsça, İtalyanca, Fransızca ve Rumca dillerini bilen Şânîzâde, öğrenimi bitince uzun bir süre o dönem ordu kadısı olan babası ile dolaşmıştır. Şânîzâde, Eyüp Sultan mahkemesinde kadılık, Çorlu medresesinde müderrislik, Haremeyn (Mekke ve Medine) evkaf müfettişliği gibi görevlerde bulunmuştur. Sultan II. Mahmud'un onayı ile 1819 yılında Vak'anüvisliğe (zamanın olaylarını tespit etmek ve yazmakla görevli devlet tarihçisi) atanmıştır (Şehsuvaroğlu, 1951; Zülfikar, 1986; Acıduman, 2009). Zülfikar'ın (1986) belirttiğine göre; Şânîzâde'nin Süleymaniye Tıp Medresesi'nden mezun olmasına rağmen sarayda ya da herhangi bir darüşşifada hekim ya da tıp medresesinde hoca olduğuna dair kayıt bulunmamaktadır. Şânîzâde Mehmed Atâullah, 1826 yılında sürgün edildiği Tire'de vefat etmiştir (Zülfikar, 1986; Kazancıgil ve Zülfikar, 1991; Acıduman, 2009)

Şânîzâde'nin tıp (Hamse-i Şânîzâde), tarih (Tarih-i Şânîzâde), edebiyat (Dîvân-ı Atâ), matematik (Terceme-i Cedîde-i Usûl-i Ta'limiyye, Cebir-Mukabele, Hendese), askerlik (Tenbihât-ı Hükümrân bâ-Ser-askerân, Tanzîm-i Piyâdegân ve Süvâriyân, Kavânînü'l-Asâkirü'l-Cihâdiyye, Vesâyânâme-i Seferiye), coğrafya (Müfredât-ı Külliye fi Sevâhilü'l-Bahriyye) gibi alanlarda çok sayıda eseri bulunmaktadır (Zülfikar, 1986).

Şânîzâde'nin *Hamse-i Şânîzâde*'si beş kitaptan meydana gelmektedir:

1) *Mirâtü'l-Ebdân fi Teşrîh-i Âzâü'l-İnsân*

2) *Usûlü't-Tabia*

3) *Miyârü'l-Etibbâ*

4) *Kânûnu'l-Cerrâhîn*

5) *Mîzânü'l-Edviye* olarak isimlendirilmişlerdir (Zülfikar, 1991).

Mir'âtü'l-Ebdân fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân adlı eseri, *Hamse-i Şânîzâde*'de yer alan beş kitaptan biridir. Devrine göre modern anlamda hazırlanmış bir anatomi kitabı olan *Mir'âtü'l-Ebdân fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân*, *Hamse-i Şânîzâde*'nin ilk kitabını teşkil etmektedir. Kitapta 56 adet anatomik levha bulunmaktadır (Zülfikar, 1986). Osmanlı Dönemi'nde ilk basılı (matbu) anatomi kitabı özelliği taşımaktadır (Erdoğan, 2016).

2.3.2. Hasan Mazhar Paşa ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifî

Hasan Mazhar, 1845 yılında Afyonkarahisar'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Afyonkarahisar'da tamamladıktan sonra (Turamanlar ve ark., 2012) tıp fakültesine girmiştir. Tıp Okulu'nu bitirdikten sonra iki yıl Haydarpaşa Ameliyat Mektebi'nde staj yapmıştır. Daha sonra yurtdışında ihtisas yapmak üzere sınava giren Hasan Mazhar, bu sınavda başarılı olmuş ve 1871-1874 yılları arasında Paris'te anatomi ve cerrahi ihtisası yapmıştır (Kâhya, 1987; Turamanlar ve ark., 2012; Başekim, 2015).

Hasan Mazhar, Paris'teki çalışmalarını Marie Philibert Constant Sappey'in (1810-1896) yanında yürütmüştür. Onunla birlikte çalışan anatomistler arasında devrin meşhur anatomistleri Teshit ve Pazzi de bulunmaktadır. Anatomi ve Cerrahi alanı uzmanlıklarını alarak 1874 yılında yurda geri dönmüştür (Kâhya, 1987; Turamanlar ve ark., 2012).

Yurda geri dönen Hasan Mazhar, 1875-1877 yılları arasında Karadağ ve Rus muharebelerinde fırka hekimi, cerrah, başhekimlik gibi görevlerde bulunmuştur, 1878 yılında Askeri Tıp Okulu'nda teşrih muavinliği yapmış, 1879 yılında ise 'teşrih muallimliği' unvanı almıştır (Turamanlar ve ark., 2012; Başekim, 2015). Atandığı 1878 yılından emekli olduğu 1909 yılına kadar 31 yıl boyunca fiilen ve devamında da yedi yıl fahri olarak anatomi alanında eğitim ve hizmet veren Hasan Mazhar, 30 Aralık 1920 tarihinde vefat etmiştir (Turamanlar ve ark., 2012; Başekim, 2015).

Türkçe eğitim için mücadele eden isimlerden biri olan Hasan Mazhar'ın, "Lügât-ı Tıp (Tıp Sözlüğü)"ın hazırlanmasında, anatomi terimlerinin tıp eğitimine ve

literatürüne yerleştirilmesinde büyük katkıları olmuştur (Turamanlar ve ark., 2012). Alexandre Jamain (1816-1862)'den çevirdiği ve *İlm-i Teşrih-i Tavsifi* olarak isimlendirdiği kitap ilk eseridir. Bu eserin yanı sıra *Mükemmel Teşrih Atlası*, *İlm-i Teşrih-i Topografi*, *Mebhâsu'l-Asab*, *Usûl-ü Teşrih* gibi eserleri de bulunmaktadır (Başekim, 2015).

Hasan Mazhar, *İlm-i Teşrih-i Tavsifi* adlı eserini Alexander Jamain'in (1816-1862) "*Nouveau traité élémentaire d'anatomie descriptive et de préparations anatomique*" adlı eserinden çevirmiştir (catalog.hathitrust.org). Fransızca'dan çeviri olan bu eser anatomi alanında beşinci eserdir (Başekim, 2015).

3. GEREÇ ve YÖNTEM

3.1. Çalışmanın Amacı

Osmanlı döneminde açılan “ilk tıp okulu” (*Tersâne-i Âmire – 1806*) ile ilk tıp fakültesinin kurulması (*Darülfünun Tıp Fakültesi – 1909*) arasında geçen dönem içerisinde tıp eğitiminde kullanılmış olan anatomi ders kitaplarında “*hareket sistemi*”ne ait bölümlerde bulunan illüstrasyonlarda, tıp ve anatomi eğitimindeki modernleşmeye paralel olarak bir gelişmenin olup olmadığını incelemektir.

3.2. Çalışmanın Yöntemi

Osmanlı İmparatorluğu, 1299-1923 yılları arasında varlığını sürdürmüştür. Altı yüz yılı aşkın bu süre zarfında çeşitli bilim dallarında birçok kitap yazılmış ve basılmıştır. Bu çalışma kapsamında da Osmanlı dönemine ait matbu resimli anatomi ders kitapları ele alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok geniş bir zaman dilimine yayılmış olması nedeniyle çalışmada tarih aralığı sınırlandırılması yapılmış, buna bağlı olarak çalışma; Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde açılan ilk tıp okulunun tarihi (*Tersâne-i Âmire – 1806*) ile tıp fakültesi yolunda adım atılan tarih (*Darülfünun Tıp Okulu – 1909*) aralığı arasında sınırlandırılmıştır. Bu doğrultuda 1806-1909 yılları arasında tıp eğitiminde kullanılan ve illüstrasyonu bulunan matbu anatomi kitaplarına ulaşabilmek amacıyla aşağıda listelenmiş olan kaynaklarda “*teşrih*”, “*beden*”, “*vücûd*”, “*vücûd-u beşer*”, “*vücûd-ı beşer*”, “*anatomi*” anahtar kelimeleri kullanılarak tarama yapılmıştır.

- ❖ T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Kütüphane (Ankara)
- ❖ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı
(ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php)
- ❖ Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi
(kutuphane.atauni.edu.tr/yordambt//yordam.php)

- ❖ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
- ❖ Marmara Üniversitesi Kütüphanesi (<https://katalog.marmara.edu.tr/>)
- ❖ Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi
- ❖ Konya Selçuk Üniversitesi Kütüphanesi (www.kutuphane.selcuk.edu.tr)
- ❖ Konya Yazma Eserler Kütüphanesi (www.konya.yek.gov.tr)
- ❖ Bursa Uludağ Üniversitesi Prof. Dr. Fuat Sezgin Merkez Kütüphanesi
- ❖ Internet Archive: Digital Library of Free & Borrowable Books, Movies, Music & Wayback Machine (www.archive.org)

Tarama sonucunda “*illüstrasyon bulunmayan anatomi kitapları*”, “*veteriner anatomi kitapları*”, “*patolojik anatomi kitapları*”, “*botanik kitapları*” ve “*anatomi atlasları*” çalışmaya dâhil edilmemiş, tıp eğitiminde kullanılan ve *illüstrasyon* bulunan anatomi kitapları seçilmiş ve dokuz adet matbu anatomi ders kitabına ulaşılmıştır (**Tablo.3.2.1**).

Tablo.3.2.1. 1806-1909 tarihleri arasında basılmış olan dokuz adet illüstrasyonlu anatomi ders kitabının listesi

Kitap Adı	Yazarı	Tarihi
Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrih-i A'zâi'l-İnsân	Şanizâde Mehmed Atâullah Efendi	1235 H. (1820)
İlm-i Teşrih-i Tavsifi	Hasan Mazhar	1310 H. (1892/3)
İlm-i Teşrih-i Tavsifi; mebhasü'l-asab		1311 H. (1893/4)
İlm-i Teşrih-i Tavsifi; mebhasü'l-izam		1320 H. (1902/3)
İlm-i Teşrih-i Tavsifi		1322 H. (1904/5)
Teşrih-i tavsifi havas ve bidayeti ahşâ		1322 H. (1904/5)
İlm-i Teşrih-i Topoğrafi		1324 H. (1904/5)
İlm-i Teşrih-i Tavsifi; mebhasü'l-eviye		1324 H. (1904/5)
İlm-i Teşrih-i Tavsifi; izam-mefasil-adalat-eviye		1325 H. (1907/8)

Çalışma kapsamında ulaşılan dokuz adet anatomi kitabında ağırlıklı olarak “*Hareket Sistemi*”ne ait illüstrasyonların bulunması sebebiyle tez çalışması, hareket sistemi ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmaya paralel olarak belirlenen tarih aralığında illüstrasyon olan ilk anatomi kitabı “*Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrih-i A'zâi'l-İnsân (1235 H./1820)*” ile son anatomi kitabı “*İlm-i Teşrih-i Tavsifi (1325 H./1907-1908)*” karşılaştırılmalı olarak değerlendirmeye alınmıştır.

Tezin amacı doğrultusunda değerlendirmeye alınan “*Mir’âtü’l-Ebdân fî Teşrîh-i A’zâi’l-İnsân*” ve “*İlm-i Teşrîh-i Tavsiî*” adlı kitaplarda bulunan hareket sistemine ait illüstrasyonlar, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile analiz edilmiştir. Doküman incelemesi; belgesel tarama olarak belirtilen, geçmişteki olguların izlerini taşıyan resim, film vb. yapıtları, olgularla ilgili olarak yayınlanmış kitap, dergi vb. birtakım yazılı materyalleri analiz etmek için kullanılan nitel araştırma yöntemidir (Karasar, 2015).

Doküman incelemesi doğrultusunda illüstrasyonlar belli kategorilere göre karşılaştırılmıştır. Bu kategoriler;

- ❖ Yönler doğru mu?
- ❖ Anatomik oluşumlar doğru çizilmiş mi?
- ❖ Her oluşum bir numara, harf veya ok ile gösterilmiş mi?
- ❖ Numara, harf veya ok ile gösterilmiş olan kısımlara dair açıklama mevcut mu?
- ❖ Açıklama varsa şayet, bu açıklamalar birbiri ile örtüşüyor mu? Farklı bir yazım, tanım var mı?
- ❖ İllüstrasyonların yanlarında bu illüstrasyonları yapan kişilere dair bir bilgi/imza/isim var mı?

Kitapların tamamı birebir çevrilmemiş, bu sebeple herhangi bir anatomi teriminin do”yanlış karşılaştırılması ya da metin içi bilgi analizi yapılmamıştır. Kitapların *mukaddimeleri (önsöz) (EK.7.2a-b)* ve karşılaştırılması yapılan resimlerin “*levha ve şekil altı yazıları*” okunmuştur. Bu çeviriler yapılırken James W. Redhouse’un “*Turkish and English Lexicon*” (2015), Ferit Develioğlu’na ait “*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (2015)”, Zeki Zeren’e ait “*Latince-Türkçe-Osmanlıca Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri* (1959)”, Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu ve Suat Vural tarafından hazırlanan “*Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü* (2004)” ile İngilizce-Türkçe ve Fransızca-Türkçe sözlükler kullanılmıştır. Kitapların basım tarihlerinin Miladi takvime çevrilmesinde Türk Tarih Kurumu internet sayfasında yer alan tarih çevirme kılavuzu (<http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>) kullanılmıştır.

Hareket sistemine ait illüstrasyonların seçiminde “*Mir’âtü’l-Ebdân fî Teşrîh-i A’zâi’l-İnsân (1235 H./1820)*” temel alınmış ve illüstrasyonların benzerleri ve/veya tıpatıp benzerleri “*İlm-i Teşrîh-i Tavsiî (1325 H./1907-1908)*” kitabında aranmıştır. “*Mir’âtü’l-Ebdân fî Teşrîh-i A’zâi’l-İnsân (1235 H./1820)*”dan 19 levhaya karşılık “*İlm-i Teşrîh-i Tavsiî (1325 H./1907-1908)*”de yer alan 84 illüstrasyon birbirleri ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmada ele alınan illüstrasyonlar “*Mir’âtü’l-Ebdân fî Teşrîh-i A’zâi’l-İnsân (1235 H./1820)*”da hareket sistemine ait illüstrasyonların bulunduğu levha numaralarına göre sıralanmıştır. Bu karşılaştırmada mevcut tüm anatomik oluşumlar, yer ve yönleri morfolojik olarak karşılaştırılmış ve sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede, adı geçen iki kitaptan seçilen illüstrasyonların levha ve şekil alt yazıları okunarak oluşumlara, yer ve yönlere dair belirlemeler yapılmıştır. Her iki kitabın hareket sistemi altında bulunan ancak karşılaştırmaya dâhil edilmeyen illüstrasyonlar arasında farklılık taşıyanlar **EK.7.3**’te verilmiştir.

4. BULGULAR

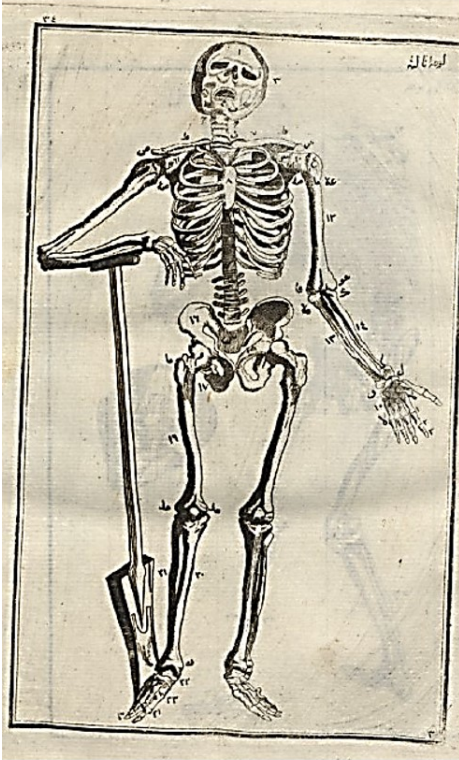
Çalışma kapsamında *Mir'âtü'l-Ebdân fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân* ve *İlm-i Teşrîh-i Tavsiî* kitaplarında bulunan hareket sistemine ait incelemeler sonucunda *Mir'âtü'l-Ebdân fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân*'da hareket sistemi altında 25 adet, *İlm-i Teşrîh-i Tavsiî*'de ise 131 adet illüstrasyona ulaşılmıştır. Çalışmada *Mir'âtü'l-Ebdân fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân*'ın temel alınması ve bu kitap içerisinde bulunan illüstrasyona benzerlik aranmasından ötürü tekrar bir inceleme yapılmıştır. Yapılan bu inceleme sonucunda tez kapsamında *Mir'âtü'l-Ebdân fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân*'dan 19 adet, *İlm-i Teşrîh-i Tavsiî*'den ise 84 adet illüstrasyon olmak üzere toplam 103 adet illüstrasyon karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Bulgular bölümünün ilk kısmında, ele alınmış olan kitaplara dair kısa bir bilgi ve yazarlarına dair bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise her iki kitaptan elde edilen toplam 103 adet illüstrasyonun inceleme ve karşılaştırılması yapılmıştır.

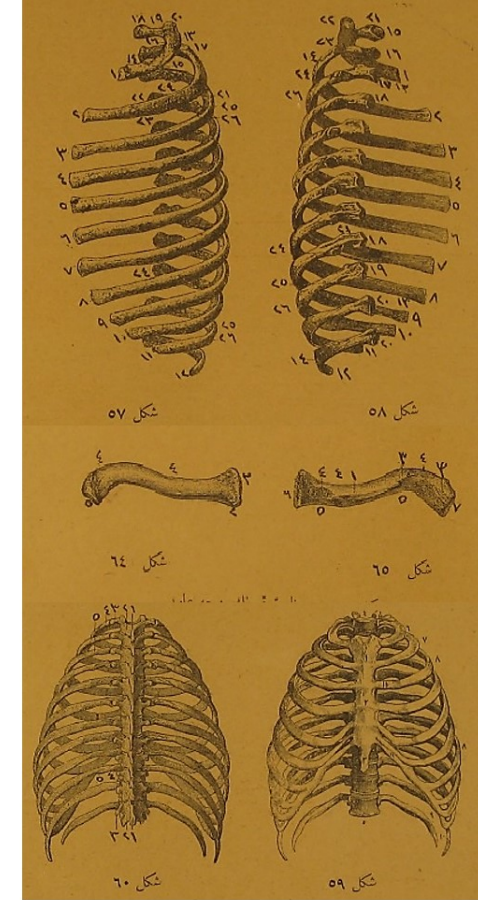
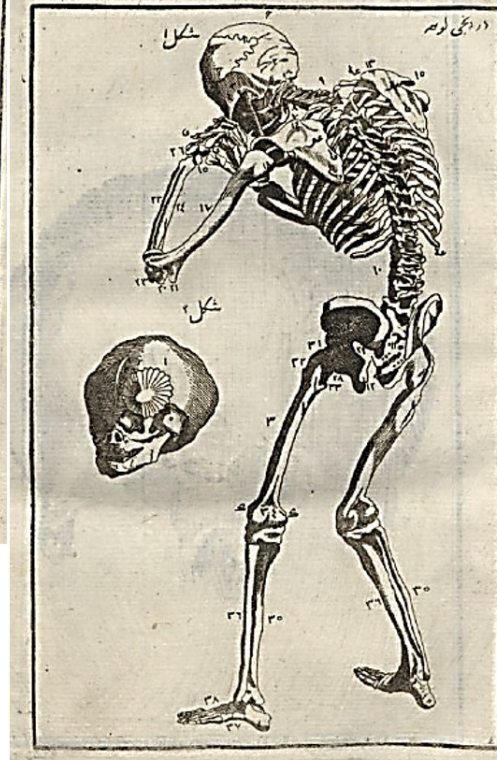
4.1. *Mir'âtü'l-Ebdân fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân* ve *İlm-i Teşrîh-i Tavsiî*'de yer alan hareket sistemine ait illüstrasyonların karşılaştırılması

Bu bölüm altında *Mir'âtü'l-Ebdân fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân*'dan seçilen 19 adet ve *İlm-i Teşrîh-i Tavsiî*'den seçilen 84 adet illüstrasyon karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Tablo.4.1.1. Göğüs Kafesinin (Thorax) Ön ve Arkadan Görünüşü

Mirât'ül-Ebdân

İlm-i Teşrîh-i Tavsîfî

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan göğüs kafesini (thorax) gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da göğüs kafesine ait illüstrasyon İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de olduğu gibi göğüs kafesini farklı yönlerden gösteren izole illüstrasyonlar şeklinde değil, iskelet üzerinde gösterilmiştir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan göğüs kafesi illüstrasyonları simetrik yapıları, belirgin hatları, göğüs kemiği (sternum) ve omurlar (vertebralar) ile olan orantısal ilişkileri açısından Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da yer alan illüstrasyonlardan farklılık göstermektedir. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da görülen illüstrasyonlar, göğüs kafesine ilişkin detaylı bir anatomik görünüm sunmaktan ziyade, anatomik yapı estetik duruş pozisyonuna sahip bir iskelet ile gösterilmiştir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonda sternum ve kaburga kemikleri ideal anatomik yapıya oldukça yakındır. Ancak Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kullanılan illüstrasyonda sternum'un göğüs kafesine orantısal olarak oldukça kısa gösterildiği ve ideal morfolojik özellikleri yansıtmaktan uzak olduğu görülmektedir.
- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da sternum, manubrium ve kosta'ların ayrı ayrı verildiği illüstrasyon da bulunmaktadır. Bu illüstrasyon **EK.7.3c**'de gösterilmektedir.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan göğüs kafesinin (thorax) arka (dorsal) taraftan görünüşünü gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

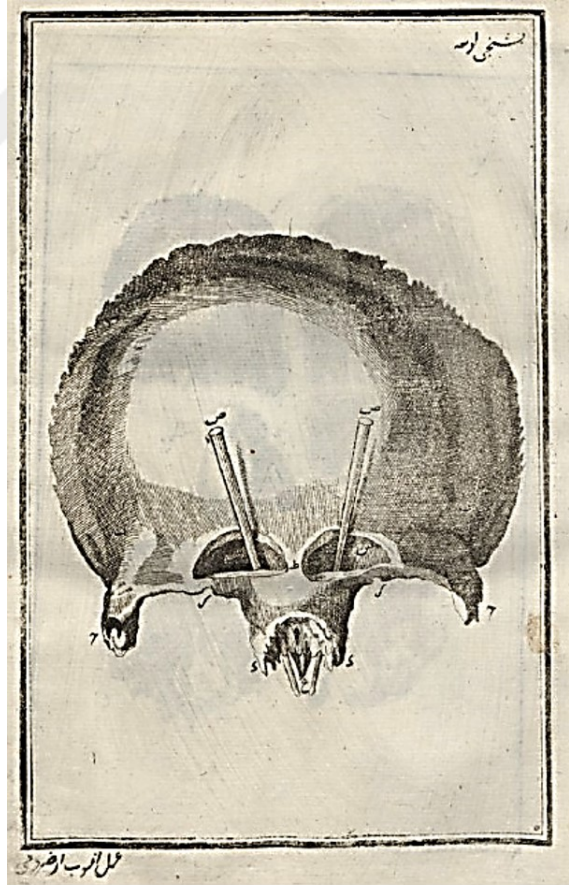
- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da dördüncü levha içinde ek olarak “9 aylık cenin tabir olunur bir çocuğun” açıklaması ile kafatası verilmişken, İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de göğüs kafesinin sırasıyla sağ, sol arka ve önden görünümünün yanı sıra, göğüs kafesi ile yakın komşuluk ilişkisi içerisinde

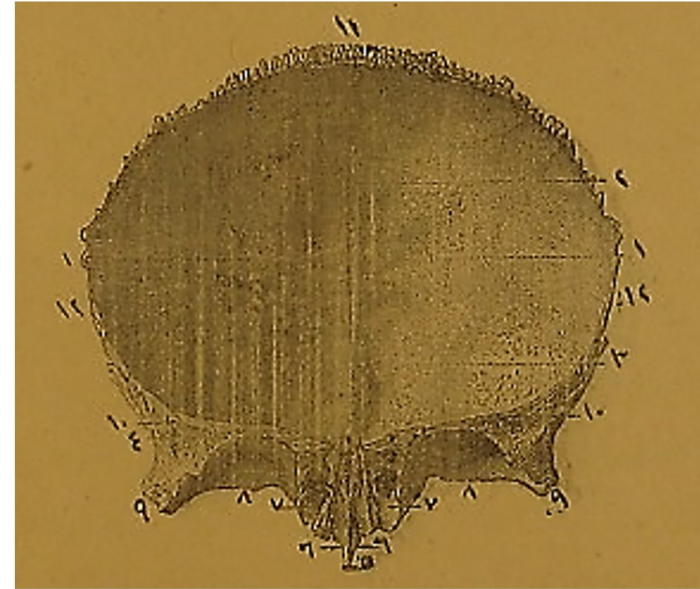
olan köprucük kemiği (clavicula) göğüs kafesi illüstrasyonları arasında gösterilmiştir. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrih-i Azâi'l-İnsân'da iskeletin önden görünümünde de görülen köprucük kemiği gerek konumu gerekse diğer kemik oluşumları ile olan oranları açısından ideal köprucük kemiği yapısından ayrılırken, İlm-i Teşrih-i Tavsifi'de üst ve alttan gösterilmiş olan köprucük kemiği görünümleri ideal anatomik yapılarla oldukça örtüşmektedir.

- Her iki illüstrasyonda da dikkati çeken en önemli özellik costaların sayıları ve açıklanış şekilleridir. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrih-i Azâi'l-İnsân'da “eği kemiği” olarak adlandırılan costaların sayısı 12 olarak açıklanmış ve bunlardan 7 tanesi sahîha (gerçek) ve 5 tanesi ıslah-ı zor (yanlış) olarak belirtilmiştir. İlm-i Teşrih-i Tavsifi'de ise “adlâ-i yüsra” olarak adlandırılan costaların sayısı yine 12 olarak belirtilmiş ancak altyazıda gerçek/yanlış gibi tanımlamalara rastlanmamıştır.

Tablo.4.1.2. Alın Kemiiinin (Os Frontale) İç Yüzün Arka Taraftan Görünüşü

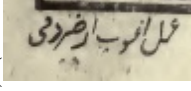
Mirât'ül-Ebdân

İlm-i Teşrîh-i Tavsifi

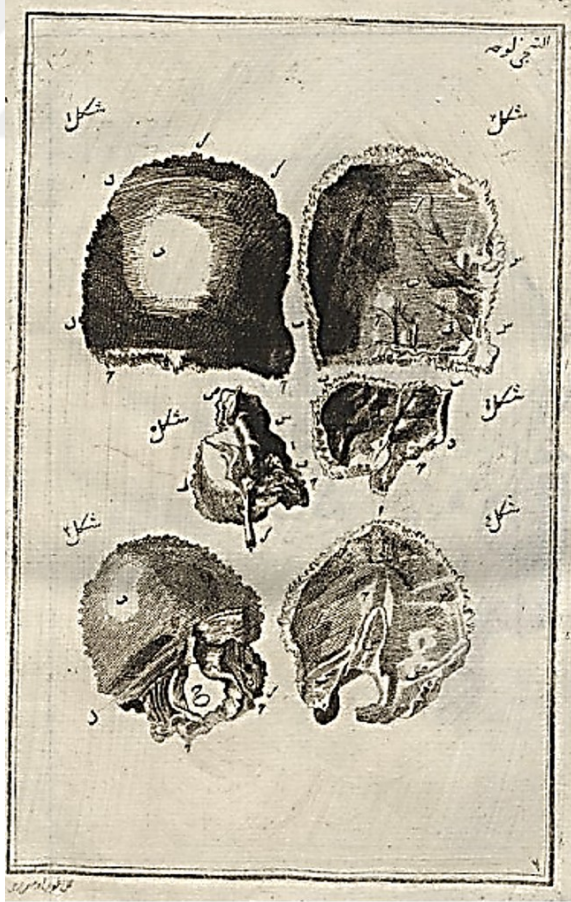
Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan alın kemiğinin (os frontale) iç yüzün arka taraftan görünümünü gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da levhanın dışında sol alt köşede

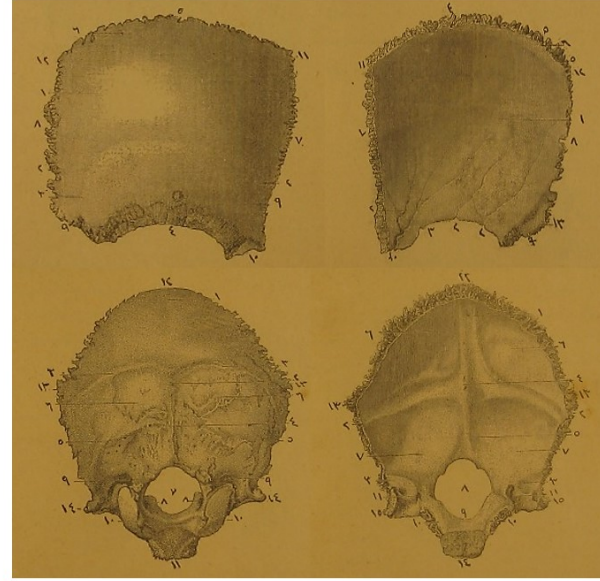
Amel-i Agob Erzurumî ( ) yazılı olduğu tespit edilmiş, İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonda herhangi bir isim yazılı değildir.

- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonda apertura sinus frontalis oluşumu ideal anatomi yapıya çok daha yakındır. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kullanılan illüstrasyonda ise bu oluşumun normalden büyük gösterildiği ve bu oluşumdan iki adet çubuk olduğu düşünülen bir nesne sokulduğu görülmektedir. Ayrıca frontal kemik boşluğunun altında yer alması gereken ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de bu şekilde gösterilen bu yapının, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da frontal kemik boşluğunun alt bölümünde yer alıyormuş gibi çizildiği görülmektedir.
- Frontal kemiğin alt orta bölümünde yer alan kalbur kemiği (os ethmoidale) İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de güncel kaynağa daha yakın olup içerisinde yer alan hava boşluklarını (cellulae ethmoidales) yansıtacak şekilde gösterilirken, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kompakt bir kemik yapı şeklinde gösterilmiştir.
- Her iki kitaptaki illüstrasyonda da proc. zygomaticus belirgin ve anlaşılır sınırlarla verilmiştir.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

Tablo.4.1.3. Kafatasının Arka ve Alt Kısımını Oluşturan kemiğin (Os Occipitale) Dış Yüz Arka Taraftan Görünüşü ile İç Yüzün Ön Taraftan Görünüşü ve Çeper kemiğinin (Os Parietale) Dış Yüzün Görünüşü ile İç Yüzün Görünüşü

Mirât'ül-Ebdân

İlm-i Teşrîh-i Tavsîfî

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan kafatasının arka ve alt kısmını oluşturan kemiğin (os occipitale) dış yüz arka taraftan görünüşü ile iç yüzün ön taraftan görünüşü ve çeper kemiğinin (os parietale) dış yüzün görünüşü ile iç yüzün görünüşünü gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan illüstrasyonlar Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da olduğu gibi tek bir levha içerisinde verilmemiş, kitap içerisinde ilgili yerlerde konuyu açıklayan metin içerisinde kullanılmıştır.
- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da levhanın dışında sol alt köşede

silik bir şekilde de olsa Amel-i Agob Erzurumî ( ) yazılı olduğu tespit edilmiştir. Bu kişinin illüstrasyonları yapan kişi olduğu düşünülmektedir. İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonda herhangi bir isim yazılı değildir.

- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan ve çeper kemiğini gösteren her iki illüstrasyon ideal anatomik yapıya çok daha yakındır. Çeper kemiğinin iç yüzün görünüşünün verildiği illüstrasyonda sulcus arteriae meningae mediae belirgin bir şekilde görülmekte iken Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da illüstrasyonun net olmamasından dolayı bu oluk daha az belirgindir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan şekilde üstte yer alan kafatasının arka ve alt kısmını oluşturan kemiğin dış yüz arka taraftan görünüşü ideal anatomik yapı ile çok daha fazla benzerlik göstermektedir. Foramen magnum'un sınırlarının İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de daha belirgin iken, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da daha düzensiz bir sınırla bu oluşum gösterilmektedir. Ayrıca İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de bu kemik yüzeyinde bulunan protuberantia occipitalis externa, crista occipitalis externa, linea nuchalis inferior, linea nuchalis superior, planum nuchale gibi detaylar daha belirgin gösterilmektedir. Ancak Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da bulunan illüstrasyon İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de bulunan illüstrasyondan daha az detay sunmakla birlikte altyazısında daha fazla açıklama bulunmaktadır.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'yi gösteren şekilde üstte yer alan kafatasının arka ve alt kısmını oluşturan kemiğin iç yüzün ön taraftan görünüşünün gösterildiği

illüstrasyon detayların gösterilmesi, simetrik oluşu ve belirgin sınırları ile ideal anatomik yapı ile daha fazla benzerlik göstermektedir. İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonda pars basilaris görülmekte iken bu oluşum Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da bulunan illüstrasyonda görülmemekte ve bu kemiğin bu bölümünün yer aldığı kısmın açıklık olarak verildiği saptanmıştır. Bu oluşumun verilmemiş olması ve bu kısmın açıklık olması ideal bir anatomik yapı görünümünden ziyade, bireysel özellikler taşıyan bir os occipitale'nin illüstre edildiğini düşündürmektedir.

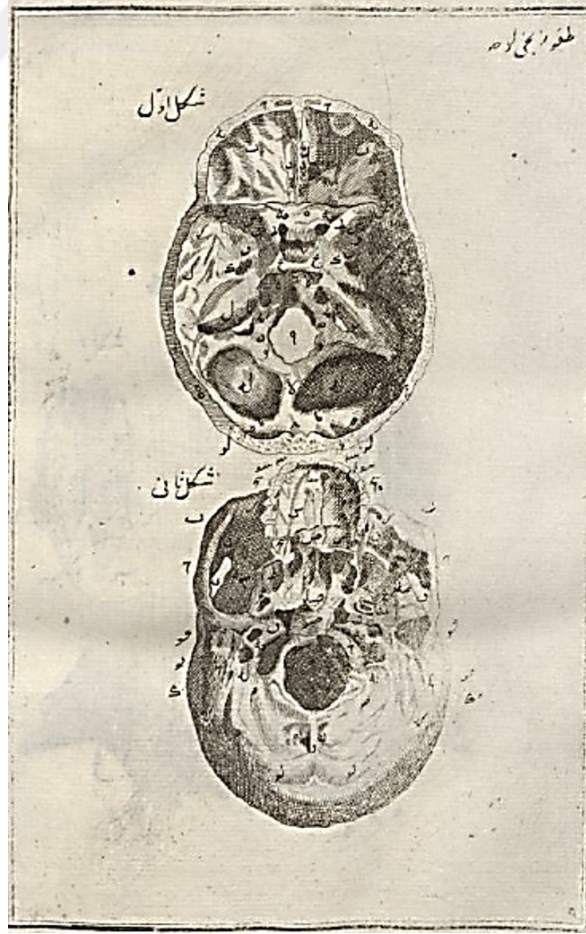
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

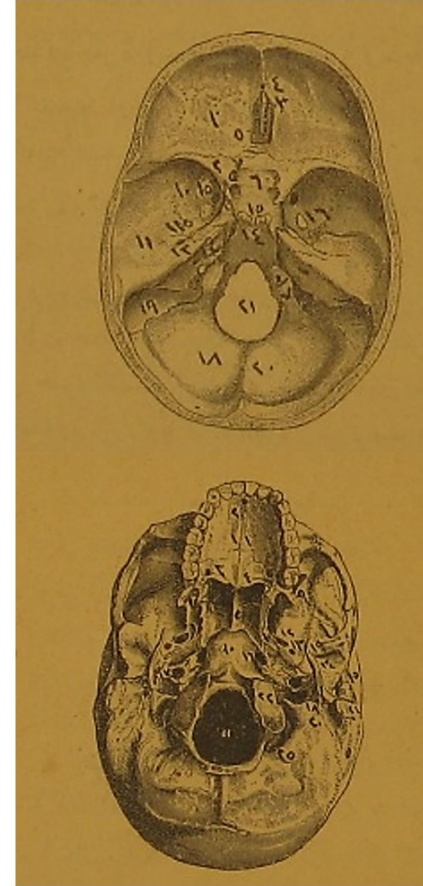

Tablo.4.1.4. Kafatası Tabanının İç Yüzünün Üstten Görünüşü (Basis Cranii Interna) ve Kafatası Tabanı Dışı (Basis Cranii Externa)

Mirât'ül-Ebdân

İlm-i Teşrîh-i Tavsifi

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan kafatası tabanının iç yüzünün üstten görünümü (basis cranii interna) gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan illüstrasyonun simetrik yapısı, belirgin sınırları ve anatomik detayları dikkate alındığında Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da yer alan illüstrasyona göre ideal anatomik yapıya daha fazla benzerlik taşıdığı görülmektedir. İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kafatası tabanında yer alan üç çukur, önden arkaya doğru fossa cranii anterior, medial ve posterior belirgin bir şekilde seçilirken, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da özellikle fossa cranii posterior'da derinlik daha belirgin ve sadece occipital kemikte bulunuyormuş izlenimi vermektedir.
- Fossa cranii medial ve posterior'u ayıran temporal kemiğin pars petrosa'sı İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de belirgin bir biçimde seçilmekte ve ideal anatomik yapıya daha fazla benzerlik taşımaktadır. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da pars petrosa anatomik özellikleri açısından ideal anatomik yapıdan farklılık göstermektedir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonda occipital kemik simetri ve yapısal detay olarak Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kullanılan illüstrasyona göre ideal anatomik yapıya daha fazla benzerlik göstermektedir. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da occipital kemikte yer alan foramen magnum, orantısal olarak ideal anatomik yapıdan daha küçük gösterilmiştir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonun sagittal/transvers eksenleri dikkate alındığında Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da bulunan illüstrasyona oranla ideal anatomik yapıya daha yakındır.
- Her iki illüstrasyonda anatomik oluşumlar rakamlar/harfler ile gösterilmiştir. İllüstrasyonların alt yazıları okunduğunda Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de gösterilen anatomik oluşumlarda farklılık bulunmamaktadır.
- Os ethmoidale, crista galli, crista frontalis, foramen caecum, sutura frontoethmoidalis, sutura sphenofrontalis gibi anatomik detaylar İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonda Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-

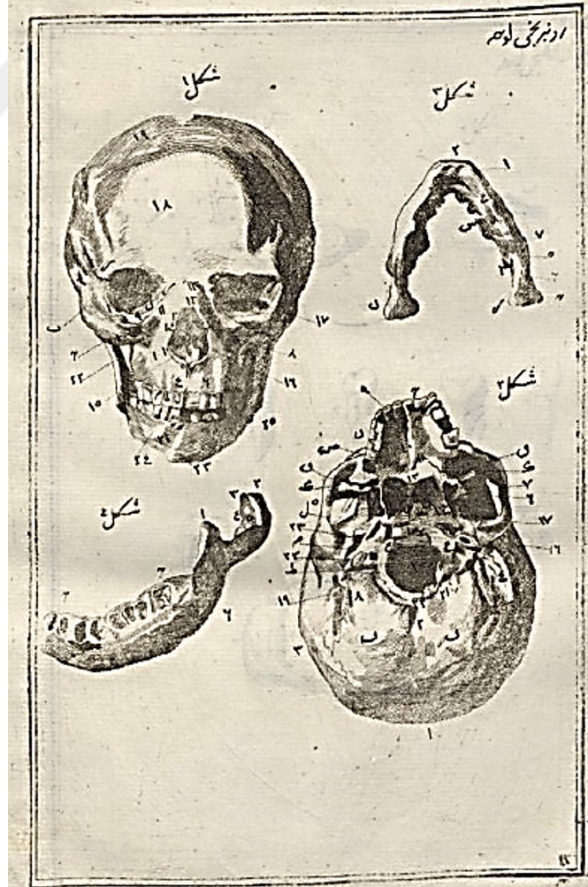
İnsân'da kullanılanlara göre daha belirgin, anlaşılırdır. Protuberantia ve crista occipitalis interna Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kullanılan illüstrasyonda ideal anatomik yapıya göre daha geniş bir sınır ile verilmiştir; İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de ise aynı anatomik detayın ideal nitelikte olduğu görülmektedir.

- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

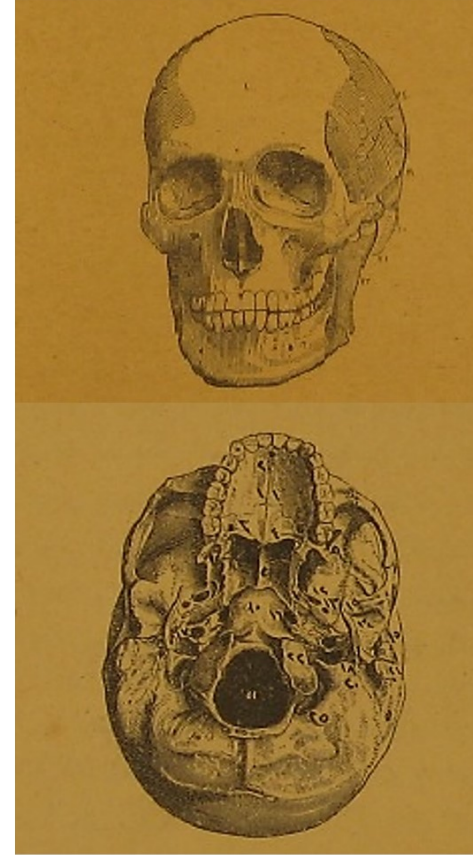
Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan kafatası tabanı dışını (basis cranii externa) gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan illüstrasyonun simetrik yapısı, düzenli ve belirgin sınırları, sagittal/ transvers eksen oranları ve anatomik yapıların detayı dikkate alındığında, ideal anatomik yapıya uygun bir basis cranii externa illüstrasyonu görülmektedir.
- **Tablo.4.2.5'**te bulunan Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kullanılan basis cranii externa illüstrasyonu ile bu tabloda yer alan yine aynı kitapta bulunan illüstrasyon görüntüsü açısından farklılık görülmektedir. **Tablo.4.2.5'**te yapısal olarak daha bozuk görülen basis cranii externa, bu tabloda ideal anatomik yapıya daha yakındır.

Tablo.4.1.5. Kafa İskeleti Ön Taraftan Görünüşü (Norma Frontalis) ve Kafatası Tabanı Dışı (Basis Cranii Externa)

Mirât'ül-Ebdân

İlm-i Teşrîh-i Tavsifi

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan kafa iskeleti ön taraftan görünüşü (Norma frontalis) gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

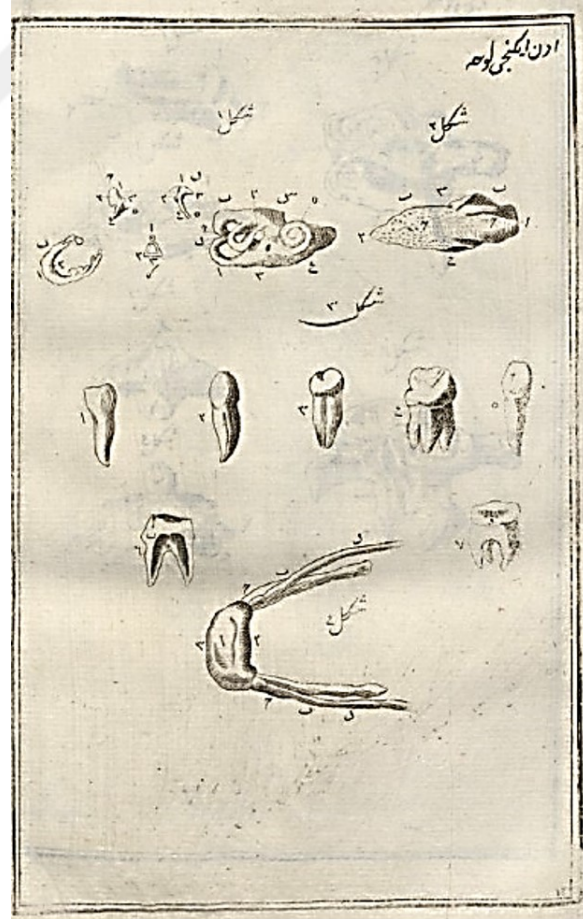
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyon, simetrik bir yapı, belirgin ve düzenli sınırlara sahiptir. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da ise simetrik olmayan ve düzensiz sınırlara sahip bir illüstrasyon görülmektedir.
- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da dismorfik sol göz çukuru (orbita) görülmekte, üst kenarın (margo supraorbitalis) kemerli olmaktan ziyade düz bir seyirle resmedildiği göz çukuru ideal anatomik yapıyı göstermekten ziyade bireysel özellikler taşıyan (deformasyon, hastalık, vb.) bir kafatasından resmedilen bir illüstrasyon olduğunu düşündürmektedir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonda dişlerin tek tek belirgin bir şekilde olduğu, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da ise kayıp ve dismorfik dişler olduğu gibi kısmen seçilemeyen dişlerin de bulunduğu görülmüştür.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonda duruş şakak kemiği (os temporale) ile elmacık kemiği (os zygomaticum) arasındaki ilişki ve iki kemiğin oluşturduğu elmacık kemeri (arcus zygomaticus) ideal anatomik yapıya benzer şekilde görülürken bu iki kemik arasındaki ilişki ve elmacık kemeri yapısı Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da belirgin değildir.
- İllüstrasyonların alt yazıları okunduğunda Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de gösterilen anatomik oluşumlarda farklılık bulunmadığı görülmüştür.

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan kafatası tabanı dışını (basis cranii externa) gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

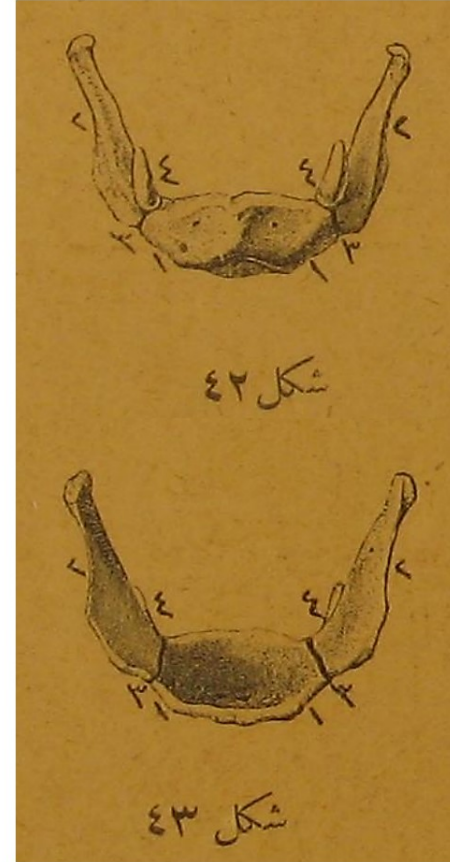
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan illüstrasyonun simetrik yapısı, düzenli ve belirgin sınırları, sagittal/ transvers eksen oranları ve anatomik yapıların detayı dikkate alındığında, ideal anatomik yapıya daha fazla benzerlik taşıdığı görülmektedir.

- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kullanılan illüstrasyon yapıların kendi içerisindeki ya da birbirlerine olan oranları açısından ideal anatomik yapıya yakın bir çizim özelliği göstermektedir. Örneğin foramen magnum ve choana'ların ön-arka çap/transvers çap oranları, sert damak-foramen magnum ön kenarı arası mesafe İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyon'da, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kullanılan illüstrasyona oranla ideal anatomik yapıya çok daha yakındır.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyon, anatomik yapıların ideal nitelikte olduğu bir çizim örneği gösterirken, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kullanılan illüstrasyon, asimetrik palatum osseum (damak) ve arcus zygomaticus yapısı, kayıp ve dismorfik dişler gibi özelliklerin de örnek oluşturabileceği üzere, ideal bir anatomik yapı görünümünden ziyade, bireysel özellikler taşıyan bir cranium'dan resmedilen bir illüstrasyon olduğunu düşündürmektedir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyon daha belirgin bir derinlik hissi veren ve üçüncü boyutu daha iyi yansıtan bir çizim özelliği taşımaktadır. Bu çizim özelliği ile örneğin occipital kemik üzerinde yer alan crista occipitalis externa, linea nuchae superior ve inferior, temporal kemikteki processus mastoideus ve processus styloideus gibi oluşumlar, İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonda çok daha belirgin olarak görülmektedir. Benzer şekilde, İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan çizim tekniği anatomi eğitiminde önemli yeri olan kafatası tabanındaki, foramen ovale, foramen spinosum, foramen stylomastoideum, foramen jugulare, canalis caroticus gibi delik ve kanalların Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'la karşılaştırıldığında daha kolay seçilebilmesine olanak tanımaktadır.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

Tablo.4.1.6. Os Hyoideum'u Ön-Üst Taraftan ve Alt Taraftan Görünüşü

Mirât'ül-Ebdân

İlm-i Teşrîh-i Tavsîfi

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan ve os hyoideum'u ön-üst taraftan ve alt taraftan gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

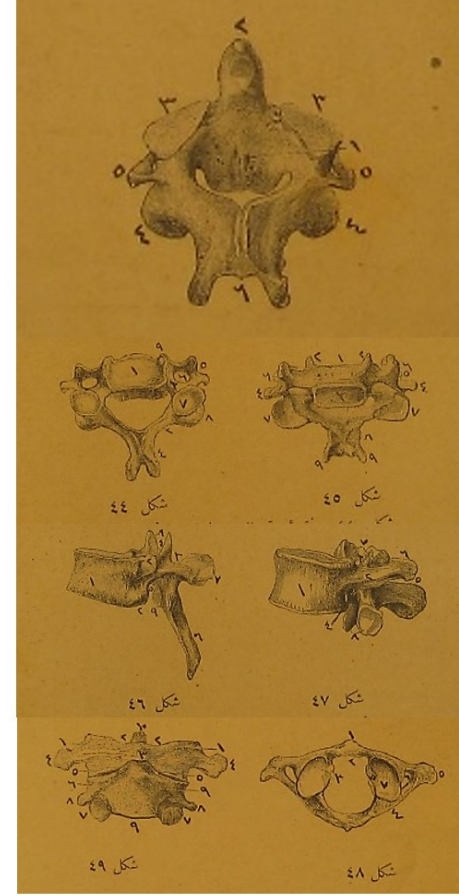
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyon, ideal anatomik yapı ile daha çok benzerlik taşımaktadır.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan os hyoideum'da cornu minus belirgin bir şekilde görülmekte iken, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da bu anatomik oluşum oldukça küçük boyutlu gösterilmiş olması nedeniyle ayrıntıları fark edilememektedir.
- Her iki kitapta da cornu majus bulunmakta, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da İlm-i Teşrîh-i Tavsifi i'de kullanılan illüstrasyondan farklı olarak kemiğe tutunan bir ligament de gösterilmektedir.
- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da bulunan levha içerisinde os hyoideum görüntüsüne ek olarak dişler ve kulak kemikçikleri de gösterilmiştir. İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de ise dişler çene yapısı içinde gösterilmiş, ayrı ayrı ele alınan illüstrasyona yer verilmemiştir.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

Tablo.4.1.7. Boyun ve Bel Omurları (Cervical ve Lumbar Vertebra)

Mirât'ül-Ebdân

İlm-i Teşrîh-i Tavsîfî

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan boyun ve bel omurlarını (cervical ve lumbar) gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

- Çizim tekniği olarak İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan illüstrasyonun Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'a göre daha belirgin, sınırları belli ve ideal formda olduğu görülmektedir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan omur illüstrasyonları ideal anatomik yapı ile daha fazla benzerlik göstermektedir.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

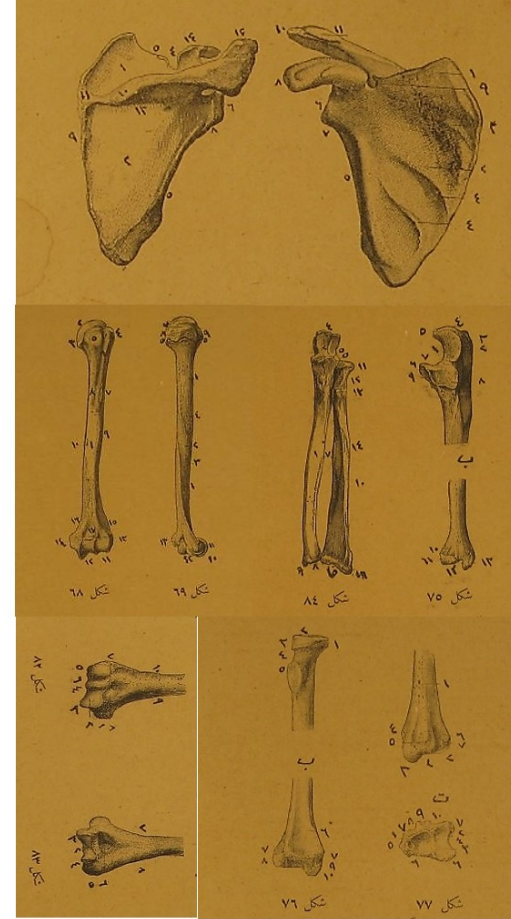

Tablo.4.1.8. Üst Ekstremité Kemiklerinden Scapula ve Humerus, Radius ve Ulna

Mirât'ül-Ebdân

İlm-i Teşrîh-i Tavşifi

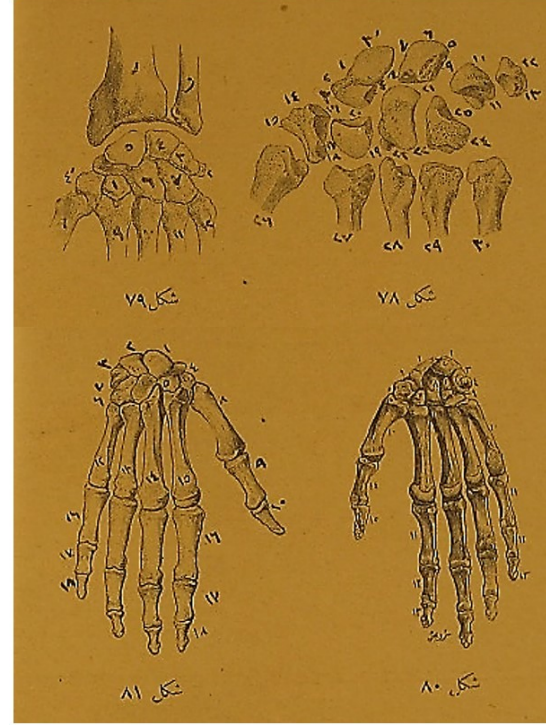
Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan üst ekstremite kemiklerinden scapula, humerus, radius ve ulna'yı gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân' da görülen yoğun koyu tonlamadan ötürü kemikler üzerindeki detaylar net seçilememektedir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan scapula, humerus, radius ve ulna'yı gösteren illüstrasyonların ideal anatomik yapı ile daha fazla benzer olduğu, gerek anatomik detaylar, gerekse yapısal ve oransal nitelikleri açısından Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da yer alan üst ekstremite kemiklerinin ise ideal anatomik yapıya daha az benzediği görülmektedir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de bulunan illüstrasyonda scapula daha belirgin sınırlara sahip ve fossa subscapularis detayları anlaşılırdır. Spina scapula eksenini ideal anatomik yapıda olduğu gibi daha yatay gösterilmiştir. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da görülen koyu tonlamalar nedeniyle bu detaylar seçilememektedir. Spina scapula olması gerekenden daha yukarıya doğru uzanmaktadır.
- Humerus'un alt ucu İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de ayrıca gösterilmiş ve bu bölgede bulunan anatomik yapılar ayrıntılı olarak gösterilmişken, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da böyle bir durum söz konusu olmayıp humerus, radius ve ulna bir bütün olarak değerlendirilip anlatılmıştır. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da humerus alt ucu ideal anatomik yapıdan çok daha geniş olarak resmedilmiştir.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da anatomik oluşumların çoğu Türkçe olarak verilmiş iken (kürek kemiği, köprücük kemiği, pazu kemiği gibi) İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de bütün oluşumlar Osmanlı Türkçesi ile belirtilmiştir (Azm-i adûd, azm-i terkova gibi).

Tablo.4.1.9. El Kemiklerinin (Ossa Manus) Dorsal ve Palmar Taraftan Görünüşü

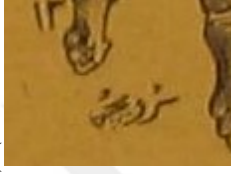
Mirât'ül-Ebdân

İlm-i Teşrîh-i Tavsîfî

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan el kemiklerinin (ossa manus) dorsal ve palmar taraftan görünüşünü gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

- Simetrik ve anatomik yapı olarak İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonun, ideal bir anatomik yapıya daha uygun olduğu görülmektedir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan palmar taraftan görünüşün gösterildiği illüstrasyonun işaret parmağı ve orta parmak arası uç kısmında "Serviçiyan"

( ) yazılı olduğu saptanmıştır. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da herhangi bir isme rastlanmamıştır.

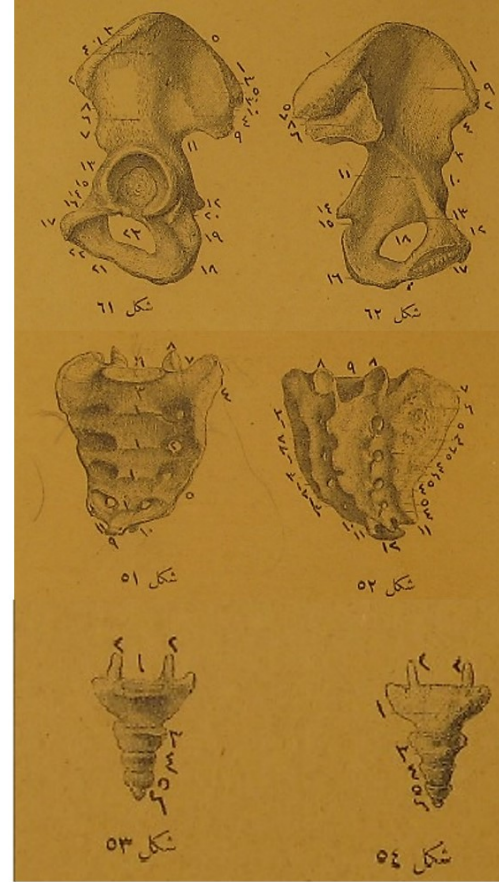
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de el bileği kemikleri birbiri ile olan komşuluk ilişkileri de dikkate alınarak ayrı ayrı, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da ise bu kemikler teker teker gösterilmiştir. Ayrıca İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de el bileklerinin eklem yaptığı ön kol kemikleri ile olan ilişkisi gösterilirken Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da bu ilişki gösterilmiştir.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

Tablo.4.1.10. Kuyruk Sokumu Kemikleri (Sacrum ve Coccyx)

Mirât'ül-Ebdân

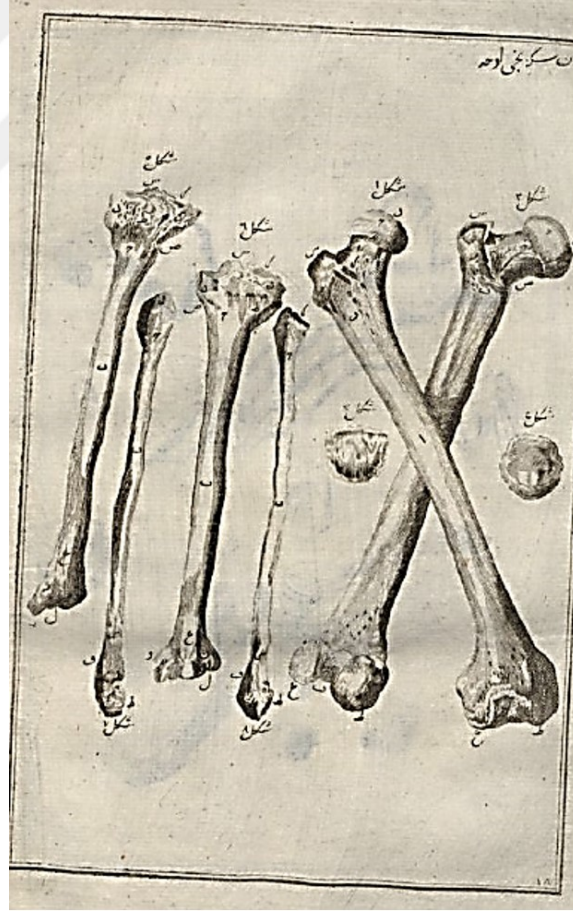

İlm-i Teşrîh-i Tavsiî

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan kuyruk sokumu kemiklerine (sacrum ve coccyx) ait illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da yer alan illüstrasyonların ideal anatomik formuna İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan illüstrasyonlar kadar yakın olmadıkları görülmüştür. İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de bulunan illüstrasyonların ideal anatomik yapıya daha yakın olduğu görülmektedir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de bulunan anatomik oluşumların sistematik ve detaylı bir yapısı, belirgin sınırları bulunmakta iken, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da illüstrasyonlar bu özelliklerden biraz daha uzaktır.
- Sacrum'da arka taraftan görünüşte bulunan foramina sacralia posteriora Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da bulunan illüstrasyonda İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'deki kadar belirgin ve anlaşılır olmadığı düşünülmektedir. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da bulunan sacrum'un ön taraftan görünüş illüstrasyonunda dismorfik foramina sacralia anteriora görülmektedir. Ayrıca Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da sacrum'daki önemli anatomik yapılar olan promontorium, h. ossis sacralis, cornu sacrale gibi anatomik yapılar, İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'ye göre daha az belirgin olarak gösterilmiştir. Sacrum'un üst-alt ve yan uzunlukları arasındaki oran ve arkaya doğru dış bükey eğriliği Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'ye göre daha az belirgindir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan coccyx ön taraftan görünüşünün verildiği illüstrasyonda cornu coccygeum arasında rakam görülmekte, bu rakamın olduğu yerde “kaide-i us'us (basis ossi sacri)” ancak Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da bulunan illüstrasyonda aynı kısımda herhangi bir rakam ya da o kısmı belirten bir işaret görülmemektedir.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

Tablo.4.1.11. Alt Ekstremiteye Ait Femur, Tibia, Fibula ve Patella

Mirât'ül-Ebdân

İlm-i Teşrîh-i Tavsîfî

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan alt ekstremiteye ait femur, tibia, fibula ve patella'ları gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

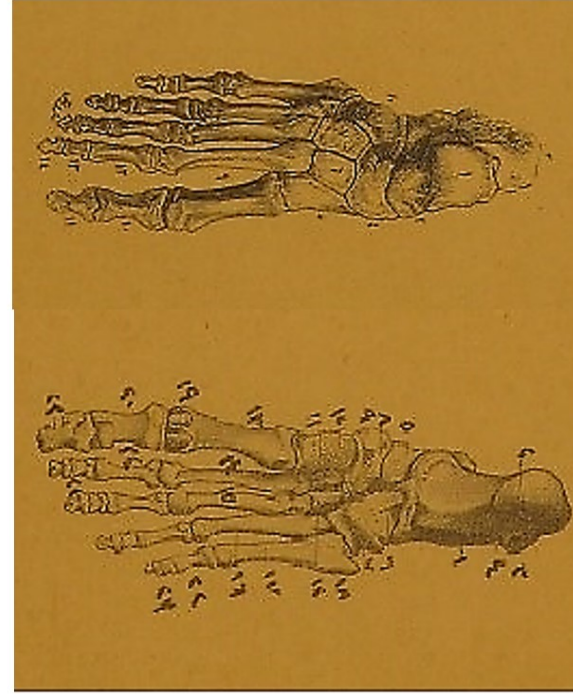
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan femur, tibia, fibula ve patella'ları gösteren illüstrasyonlar Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kullanılan illüstrasyonlara göre ideal anatomik yapı ile daha fazla yakınlık göstermektedir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de femur, tibia ve fibula illüstrasyonları hem bölge bölge ayrıntılı olarak hem de bir bütün halinde verilmiş, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da ise sadece bütün halinde gösterilmiştir. İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de tibia ve fibula ilişkisi ile bu iki kemiğe ait alt ve üst uçların alttan ve üstten görünümüleri de verilmişken, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da benzer illüstrasyonlar yer almamaktadır.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

Tablo.4.1.12. Ayak Kemiklerinin (Ossa Pedis) Ayak Sırtından ve Ayak Tabanı Görüntüsü

Mirât'ül-Ebdân

İlm-i Teşrîh-i Tavsifi

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan ayak kemiklerinin (ossa pedis) ayak sırtından ve ayak tabanı görünüşünü gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan illüstrasyonda sağ ayak kemiğinin üstten ve alttan görünümü, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da ise sol ayak kemiklerinin dış yan ve iç yandan görünümü yer almaktadır. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da levha içerisinde talus, calcaneus ve diğer tarsal kemikler ayrı ayrı da yer almaktadır.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de ayak kemiğinin ayak sırtından görünüşünün

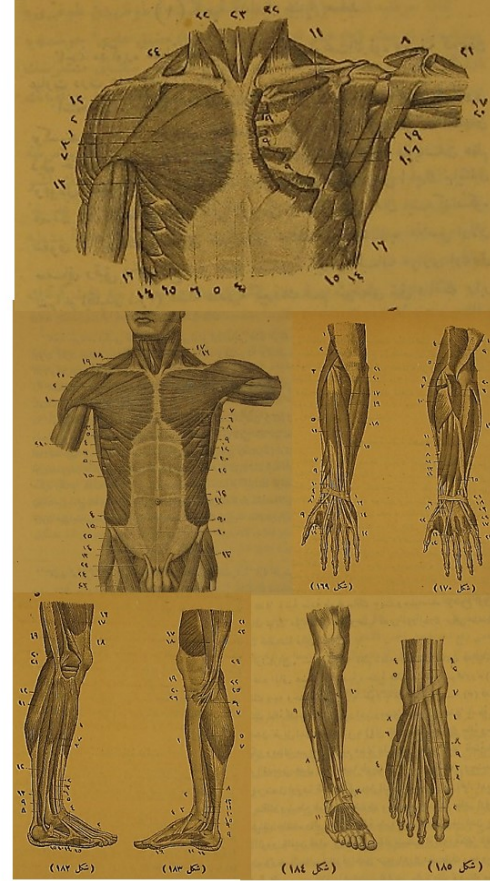

- bulunduğu illüstrasyonda üçüncü parmak ucunda “Serviçiyân ( ) yazılı olduğu tespit edilmiştir. Aynı kitapta plantar taraftan görünüşün bulunduğu illüstrasyonda herhangi bir isim saptanmamıştır. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da da herhangi bir isim yazılı değildir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan her iki illüstrasyon da ideal anatomik yapıya oldukça yakındır. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kullanılan ayak iskeletinin sola dönük ve parmakların birbiri üstüne binmiş olduğu, bu görüntünün ayak iskeletinin duruş pozisyonundan kaynaklandığı düşünülebilir.
  - İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan her iki illüstrasyon da anatomik yapı, simetri ve belirgin hatları ile ideal bir ayak iskeletini yansıtmaktadır. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kullanılan illüstrasyonda ise orta parmak ve metatarsal kemikler derinde kalmış olarak görülmektedir.
  - Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da plantar taraftan görünüşün verildiği illüstrasyonda ossa sesamoidea'nın bulunduğu kısımda fazla bir kemik görülmekte, bu durum ideal bir ayak iskeleti formundan ziyade bireysel özellikler taşıyan bir illüstrasyon olduğunu düşündürmektedir.
  - Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

Tablo.4.1.13. Gövdenin Ön Tarafındaki Kaslar, El ve Ayaklarda Bulunan Kasları

Mirât'ül-Ebdân

İlm-i Teşrîh-i Tavsifi

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan gövdenin ön tarafındaki kaslar, el ve ayaklarda bulunan kasları gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

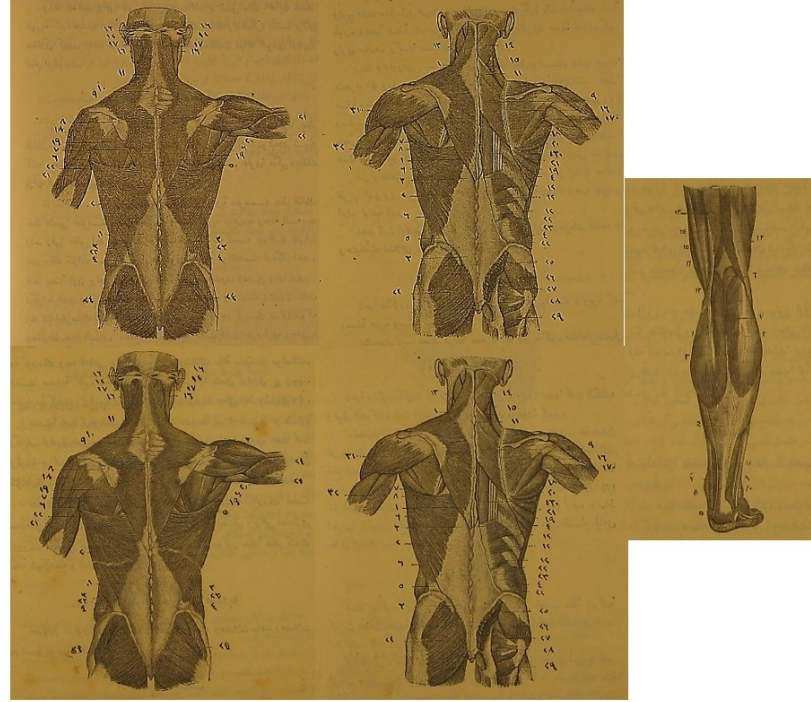
- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da tüm beden gösterilmekte iken, İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de gövde, eller, ayaklar metin içerisinde konu ile alakalı olan kısımlarda verilmiş olduğundan ayrı ayrı ele alınmış, tüm bir beden gösterilmemiştir.
- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da bulunan illüstrasyonda sol eli vücuda oranla daha büyük boyutlu görülmüştür.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonlar ideal anatomik yapıda olduğu şekil ve detayda, tüm kasların anatomik yapıları ve seyir özelliklerini yansıtabilecek şekilde gösterilmiştir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonlarda arcus costalis, vagina musculi recti abdominis lamina anterior, intersectiones tendineae musculi recti abdominis, linea alba gibi anatomik detaylar açık tonlama ile gösterilmiş, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da ise beden üzerinde genel olarak koyu tonlama ile verildiği için ayrıntılar fark edilememektedir. Benzer şekilde ön-yan, ön ve arka yüz, bacak, iç-yan, dış-yan yüz, ön yüz ve ayak sırtı bölgesinde bulunan tüm kaslar ve oluşumlar İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de detaylı olarak gösterilirken, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'daki oluşumların yapı ve seyirleri daha az belirgindir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonda sol kol yana açılmış olarak gösterilmekte iken Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da sağ kolun yana açık olduğu, standart anatomik pozisyon yerine estetik bir duruşun resmedildiği bir illüstrasyon yer almaktadır.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

Tablo.4.1.14. Sırt Kasları

Mirât'ül-Ebdân

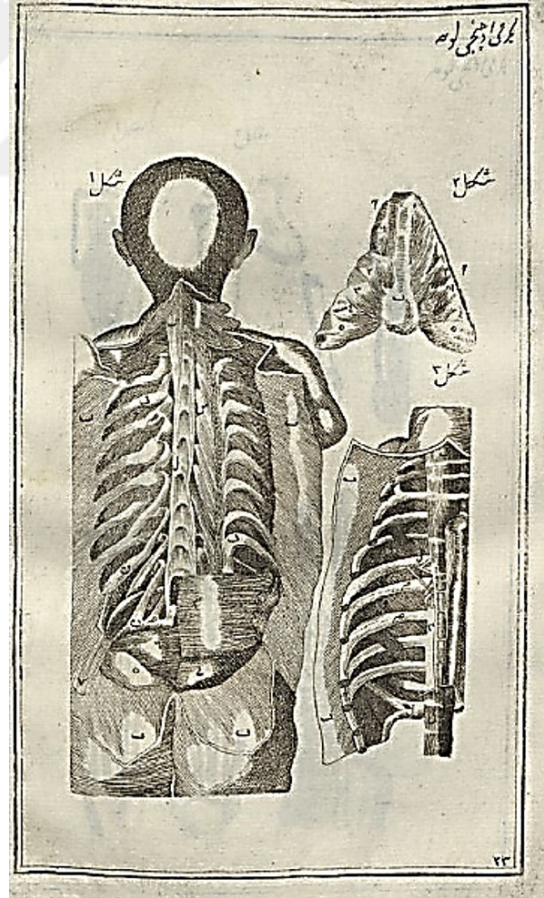

İlm-i Teşrîh-i Tavsifi

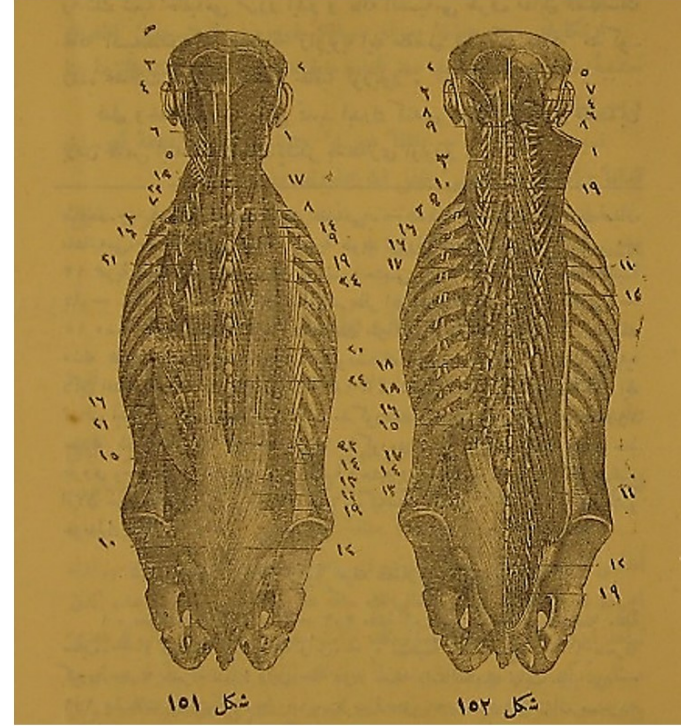
Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan sırt kaslarını gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân' kullanılan illüstrasyon tüm beden olarak görülmektedir. İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de tüm bedeni gösteren bir illüstrasyon bulunmamaktadır.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonda sırt kaslarının hem yüzeysel tabakası hem de derin tabakası gösterilmektedir. Bu nedenle m. splenius capitis, m. sternocleidomastoideus, m. trapezius'un aponeurosius'i, m. trapezius, m. deltoideus gibi anatomik yapılar her iki illüstrasyonda da görülürken, mm. rhomboidei gibi derin grup kaslar yalnız İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de görülmektedir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyon, anatomik yapı itibari ile ideal yapıya oldukça yakındır. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân' kullanılan illüstrasyonda ise anatomik yapı gösterilmekle birlikte estetik bir duruş da söz konusudur.
- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân' kullanılan illüstrasyonda sol elin vücuda ve ön kola oranla büyük gösterilmiş olduğu görülmektedir.
- Bacak kaslarının arka görünüşünde yüzeysel tabaka gösterilmiştir. M. triceps surae m. gastrocnemius caput mediale, m. gastrocnemius caput laterale, m. soleus gibi anatomik detaylar her iki kitapta yer alan illüstrasyonlarda da görülmektedir.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

Tablo.4.1.15. Otokton Sirt Kaslarının (Musculi Dorsi) Yüzeysel Tabakası ve En Derin Tabakası

Mirât'ül-Ebdân

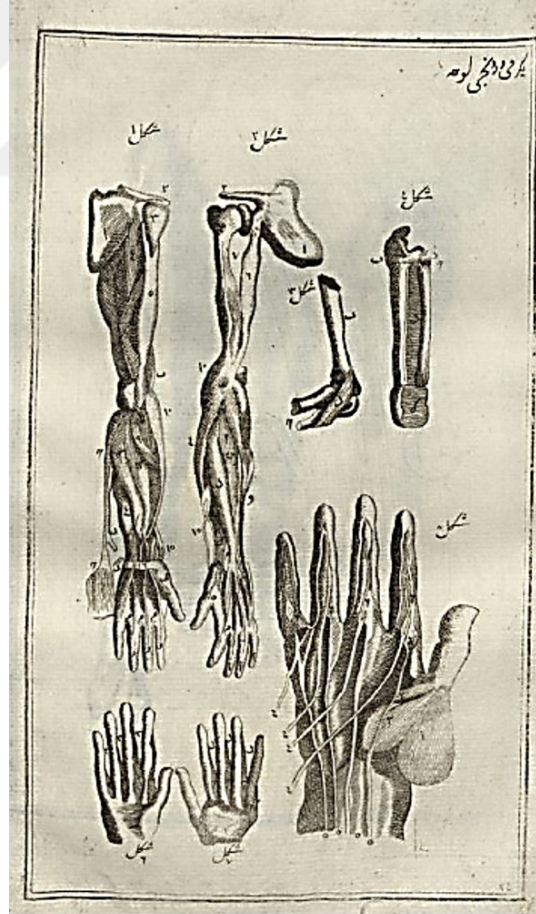
İlm-i Teşrîh-i Tavsîfî

Mir'âtü'l-Ebdan fî Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan otokton sırt kaslarının (musculi dorsi) yüzeysel tabakasını ve en derin tabakayı gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

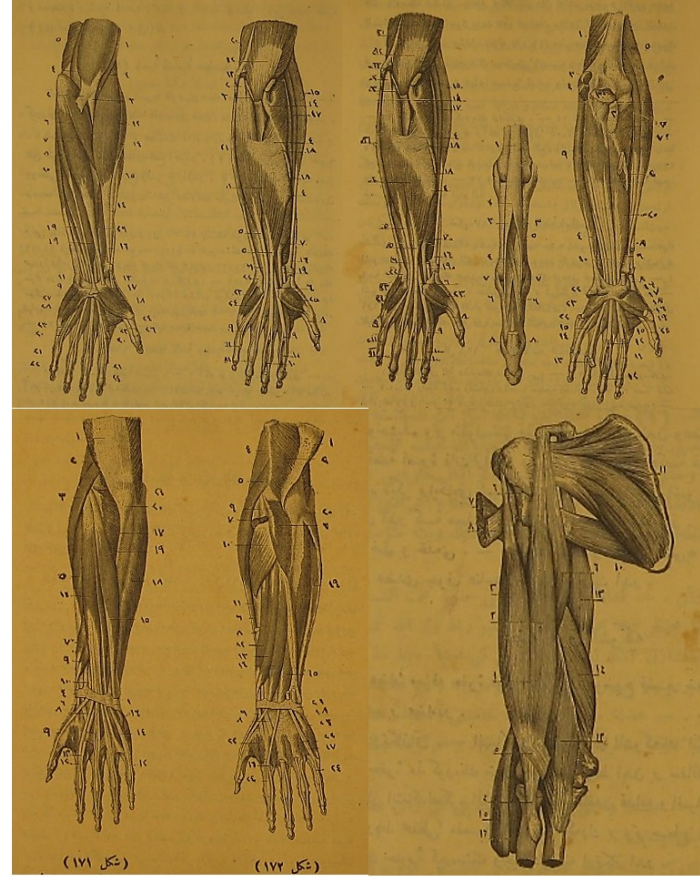
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan illüstrasyonun ideal anatomik yapıya oldukça benzediği görülmüştür. Mir'âtü'l-Ebdan fî Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da ise İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'deki illüstrasyon farklı olarak derinin kaldırılıp altında bulunan kasların gösterildiği, farklı grup sırt kaslarının birbirinden yeterince ayrılmadığı görülmektedir.
- Mir'âtü'l-Ebdan fî Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da bulunan illüstrasyonda m. semispinalis capitis, m. obliquus capitis superior, m. rectus capitis posterior major gibi anatomik oluşumlar seçilememiştir. Ancak bu detaylar İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonda görülmektedir.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

Tablo.4.1.16. Üst Ekstremité (Kol ve El) Kasları

Mirât'ül-Ebdân

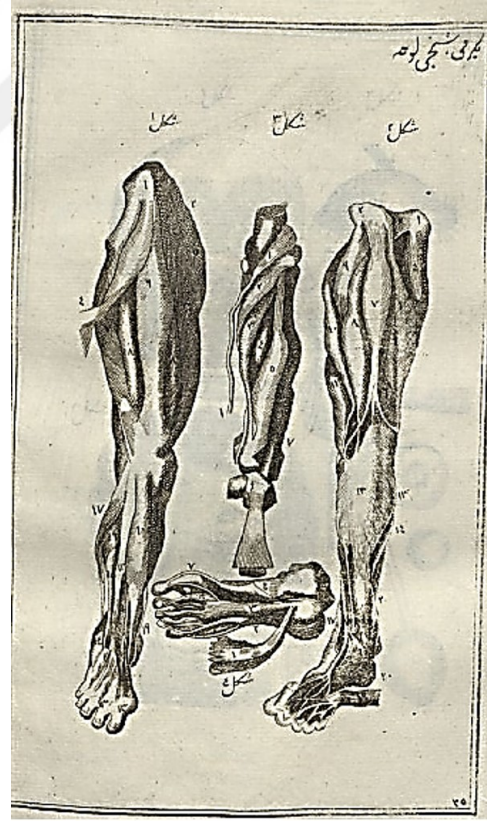

İlm-i Teşrîh-i Tavsîfî

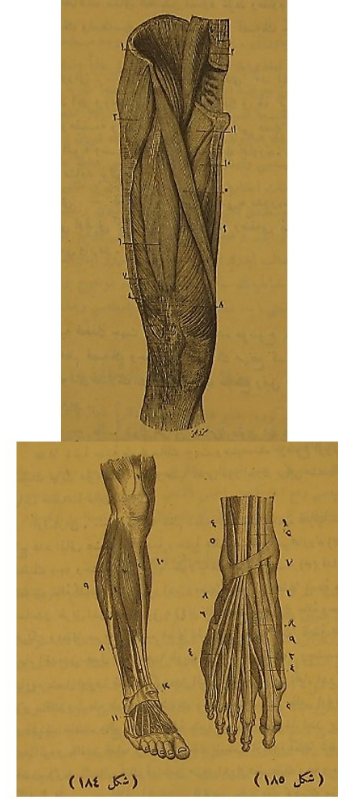
Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan kol ve el kaslarını gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonların Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kullanılan illüstrasyonlara göre ideal anatomik yapıya daha yakın olduğu görülmektedir.
- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da elin palmar taraftan görünüşünün verildiği illüstrasyonda tendonlar normal anatomik pozisyonundan uzaklaştırılarak ayrı ayrı gösterilirken, İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de derin ve yüzeysel grup kaslar ve tendonları anatomik konumları korunarak, farklı derinlikleri içeren farklı illüstrasyonlarla gösterilmiştir. Yine aynı illüstrasyonda thenar grubu kasların ideal yapıdan farklılık gösterdiği ve hypothenar grup kasların ise gösterilmediği görülmektedir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonlarda parmakların derin ve yüzeysel fleksör kasları ve tendonları arasındaki ilişki ve vagina sinovialis'ler güncel kaynakta rastlanabilecek bir detayda gösterilirken, Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kullanılan illüstrasyonlarda benzer bir detay yer almamakta, elin palmar ve dorsal yüzündeki anatomik oluşumlar ve birbiri arasındaki ilişkiler daha sınırlı olarak gösterilmiştir.
- Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da kol ve ön kol fleksör ve ekstansör yüzü gösteren tek bir anatomik şekil ile gösterilmişken, İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de bu oluşumlar ayrı ayrı detaylı bir şekilde ele alınmıştır.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

Tablo.4.1.17. Alt Ekstremitte (Uyluk ve Ayak Sırtı) Kasları

Mirât'ül-Ebdân

İlm-i Teşrîh-i Tavsîfî

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan uyluk ve ayak sırtı kaslarını gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonlardan solda yer alanın alt

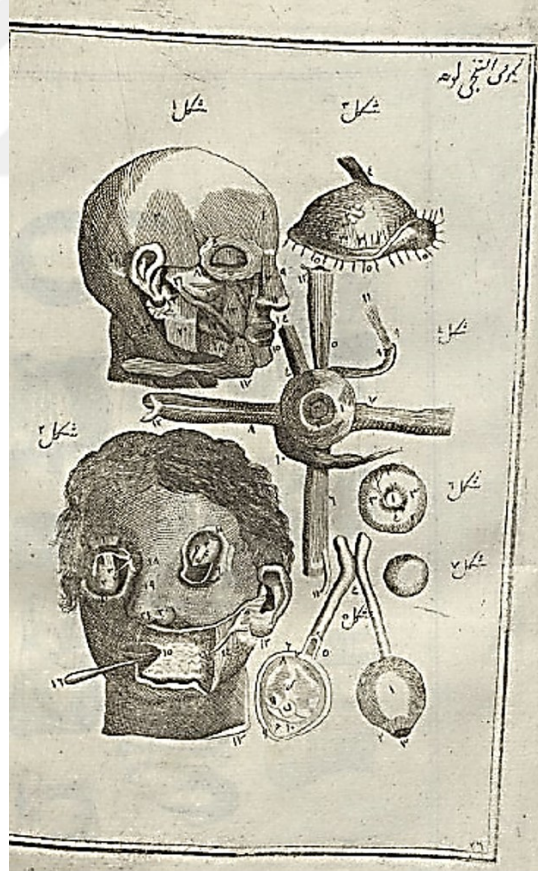

kısımında “Serviciyan” ( ) yazılı olduğu tespit edilmiştir. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da herhangi bir isme rastlanmamıştır.

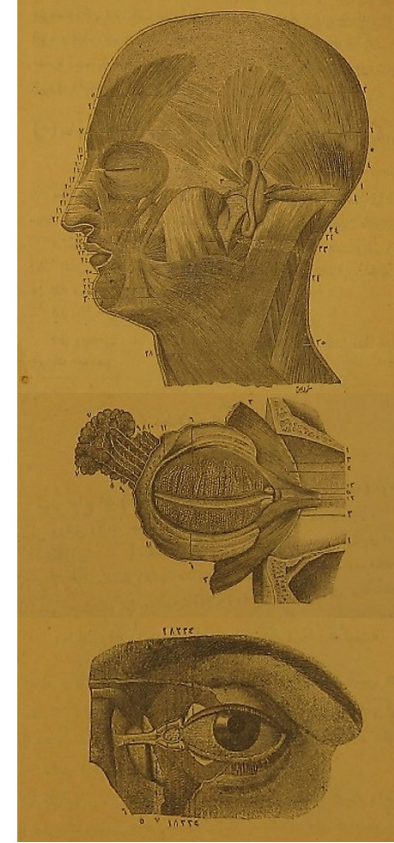
- İdeal olan ayak ve uyluğun anatomik yapısı İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de olduğu düşünülmektedir.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de uyluğun ön tarafındaki kaslar gösterilmektedir. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da hem ön hem de arka taraftan görünüşü bulunmaktadır.
- Tendonlar İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de kullanılan illüstrasyonda çok daha belirgin görülmektedir.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

Tablo.4.2.18. Kafa Derisi ve Yüz Kasları (Mimik Kaslar)

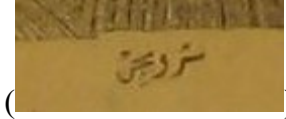
Mirât'ül-Ebdân

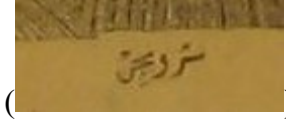

İlm-i Teşrîh-i Tavsîfî

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân ve İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan kafa derisi ve yüz kaslarını (mimik kaslar) gösteren illüstrasyonlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki tespitlerde bulunulmuştur:

- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan illüstrasyonda kasların sınırları belirgin bir şekilde görülmektedir. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da daha yüzeysel bir çizim söz konusu ise de detaylar seçilebilmektedir.

- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de sağ alt tarafta “Serviciyan” ( ) yazılı olduğu tespit edilmiştir. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da herhangi bir isim yazılı olduğu saptanmamıştır.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de yer alan illüstrasyonun anatomik yapısı, simetrik ve belirgin hatları ile ideal anatomik yapıya daha fazla benzerlik gösterdiği düşünülebilir. Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrîh-i Azâi'l-İnsân'da ise anatomik yapıların çiziminde detayların daha az olduğu, burun sırtında bulunan ve transvers seyirli olduğu bilinen m. nasalis'in yukarıdan aşağıya doğru çizilmesi, alın ön tarafında olduğu bilinen m. frontalis'in göz arkasına kadar uzanıyor şekilde gösterilmesi gibi hatalı gösterimler de yer almaktadır.
- İlm-i Teşrîh-i Tavsifi'de illüstrasyonda boyun kısmının da ayrıntılı verildiği görülmektedir.
- Her iki kitapta da anatomik oluşumlar, illüstrasyonlar üzerinde sayılar ve rakamlar ile gösterilmiş ve açıklamaları yapılmıştır.

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

İllüstrasyonlar, günümüz anatomi kitaplarındaki mevcut durumlarına ulaşana kadar yüzyıllar içerisinde önemli bir gelişim göstermiştir. İllüstrasyonlardaki gelişim, anatominin de evre evre nasıl gelişip ilerlediğini göstermek konusunda önemli belgelerden sayılabilir.

Kâhya'nın (1996) Şirvanlı Şemseddin İtâkî'nin "*Teşrihü'l-ebdân ve tercemân-ı kîbâle-i feylesûfân*" adlı resimli anatomi kitabı üzerine yapmış olduğu çalışmalar sonucunda, eserde yer alan illüstrasyonların bir kısmının Ahmed İbn Mansûr'un Teşrih-i Ebdân'da yer alan illüstrasyonlarla benzerlik gösterdiğini belirtilirken bir kısmının da Andreas Vesalius'un "*De Humani Corporis Fabrica Libri Septem*" adlı kitabındaki illüstrasyonlarla benzerlik taşıdığını belirtmiş, bu çalışmalar sırasında ayrıca anatomi terimleri üzerine de incelemelerde bulunmuştur. Zülfikar'ın (1986) yapmış olduğu çalışmalar sonucunda Şanizâde'nin "*Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrih-i A'zâi'l-İnsân*" adlı kitabında bulunan illüstrasyonların Bartholomeo Eustachio (1514-1574), Clapton Havers (1657-1702), R. Drake (?-1708), Raymond Vieussens (1635-1715), Joseph-Guichard Duvarney (1648-1730), Bernard Siegfried Albinus (1697-1770), Albrecht von Haller (1708-1777) gibi yazarların eserlerinden alınmış olduğunu ve bu yazarların sadece soyadlarının Osmanlıca olarak ilgili illüstrasyonun içeriğinin anlatıldığı kısımda verildiği belirtilmiştir. Hareket sisteminin incelendiği bu çalışmada da Şanizâde'nin eserinde iki levhada "*Albinus*" adının geçtiği görülmüştür. Ortuğ (2018) araştırmasında "*Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrih-i A'zâi'l-İnsân*" adlı kitabında bulunan illüstrasyonların Jean Palfin (1650-1730), Caspar Bauhin (1560-1624), Giulio Cesare Casseri (1552-1616), Godefridi Bidloo (1649-1713) gibi yazarların eserlerindeki illüstrasyonlarla benzerlik olduğunu ileri sürmüştür. Acıduman ve Arda'nın (2013) çalışmalarında osteoloji ile ilgili bölüm ve bu bölüm içerisinde bulunan illüstrasyonların alt yazılarının çevirileri yapıp kitabın

girişinde ve osteoloji bölümünde yer alan konular ile anatomik terimler saptanarak, bunlar hakkında saptamalar yapılmıştır.

Bu tez çalışmasında ise anatomi öğretiminde kullanılan kitaplardan Şanizâde Mehmed Ataullah'ın “*Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrih-i A'zâi'l-İnsân*” ve Hasan Mazhar'ın “*İlm-i Teşrih-i Tavsifi*”nde bulunan hareket sistemine ait illüstrasyonlar ele alınarak bir gelişme olup olmadığı incelenmiştir. Ele alınan her iki kitap da batıdaki anatomi eserlerinin tercümesidir. Ancak yine de aralarındaki yaklaşık yüz yıllık süre içerisinde Osmanlı döneminde anatomi alanında görülen gelişme, illüstrasyonlar aracılığı ile de görülebilmektedir. *İlm-i Teşrih-i Tavsifi*'de yer alan illüstrasyonların *Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrih-i A'zâi'l-İnsân*'da kullanılan illüstrasyonlara göre daha modern bir teknikte hazırlanmış oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrih-i A'zâi'l-İnsân, Osmanlı'da henüz diseksiyon izni alınmadan öncesine ait bir eserdir. Bu eserde bulunan illüstrasyonların bazılarının Batı kökenli kaynaklardan alındığı gösterilmiştir (Zülfikar, 1986; Ortuğ, 2018). Örneğin tez kapsamında **Tablo.4.2.5**, **Tablo.4.2.9** ve **Tablo.4.2.12**'de yer alan illüstrasyonlar, Şanizâde'nin eserinden yaklaşık yüz elli yıl önce basılan Godefridi Bidloo'nun (1649-1713) “*Anatomia Humani Corporis (1685)*” (s.212, s. 223 ve s. 239) adlı kitabında görülmektedir (Bidloo, 1685). Bidloo'nun eserinde görülen illüstrasyonlar ile Şanizâde'nin eserinde bulunan bu illüstrasyonlar arasında dikkat çeken durum teknik olarak farklı olmalarıdır. Bidloo'nun eserinde yer alan illüstrasyonlarda kadın bedeninin de yer alması, illüstrasyonların her anatomik oluşumun tek tek ele alınarak, bazılarında ise diseksiyon masasında verilmiş olması, anatomik oluşumlardaki ayrıntıların daha net, boyutlandırma ile veya belirli bir duruş/pozisyon ile verilmiş olması gibi teknikler, farklılığın en önemli göstergeleri olarak kabul edilebilir.

İlm-i Teşrih-i Tavsifi'nin, Alexander Jamain'in “*Nouveau traité élémentaire d'anatomie descriptive et de préparations anatomique*” adlı eserinden çeviri olduğu bilinmektedir. Ancak Jamain'in eserinin incelenmesi sonucunda bu eserde hareket

sistemi altında yer alan illüstrasyonların tamamının *İlm-i Teşrih-i Tavsiifi*'de kullanılmadığı tespit edilmiştir. Örneğin kafatası kemiklerinin anlatıldığı bölümde Jamain'in eserinde sayfa 56, 62 ve 70'te bulunan illüstrasyonlar *İlm-i Teşrih-i Tavsiifi*'de yer almamaktadır. Yine sayfa 169'da os coccygea'nın açılabilirliğinin yapıldığı illüstrasyon ile femur articulatio'sunu gösteren ayrıntılı illüstrasyona yer verilmemiştir (Jamain, 1861).

Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrih-i Azâi'l-İnsân'da ve *İlm-i Teşrih-i Tavsiifi* karşılaştırıldığında öncelikle teknik olarak ideal anatomik yapı ile daha fazla benzerlik taşıyanlar *İlm-i Teşrih-i Tavsiifi*'de bulunmaktadır. Anatomik olarak karşılaştırma yapıldığında ise **Tablo.4.2.18**'deki *Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrih-i Azâi'l-İnsân*'da görülen burun sırtında bulunan ve transvers seyirli olduğu bilinen 'm. nasalis'in yukarıdan aşağıya doğru çizilmesi, alın ön tarafında olduğu bilinen 'm. frontalis'in göz arkasına kadar uzanıyor şekilde gösterilmesi gibi hatalı gösterimlerin bulunması dışında incelenmiş olan illüstrasyonlarda herhangi bir hata görülmemiştir. Bunun yanı sıra *Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrih-i Azâi'l-İnsân*'da tüm bir insan bedeni üzerinde açıklamalı anlatımların yapıldığı 4 adet illüstrasyonda bedenin her bir anatomik oluşumunun tek tek anlatıldığı görülmekte iken *İlm-i Teşrih-i Tavsiifi*'de tüm bir insan bedenini gösteren herhangi bir illüstrasyon bulunmamaktadır.

Tez kapsamında incelenmiş olan ve **Tablo.4.2.1**, **Tablo.4.2.13** ve **Tablo.4.2.14**'te *Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrih-i Azâi'l-İnsân*'da kullanılan illüstrasyonların anatomik anlatımın dışında estetik görünüm özellikleri de taşıdıkları görülmüştür.

Her iki kitap içerisinde her illüstrasyonda olmamasına karşın birkaç illüstrasyonun yanında isim yazılı olduğu tespit edilmiştir. Bu isimler *Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrih-i Azâi'l-İnsân*'da "**Ameli Agop Erzurumî**" iken *İlm-i Teşrih-i Tavsiifi*'de "**Serviçiyân**"dır. Her iki kişinin de isimlerinin buldukları illüstrasyonları çizen kişiler oldukları düşünülmektedir. Ancak yapılan literatür taramasında her iki isimle dair ayrıntılı bilgi bulunamamış olmakla birlikte, Serviçiyân'ın "**hakkak**" olduğu ve kendisine ait bir matbaasının olduğu bilgisine ulaşılabilmektedir.

Her iki kitapta yer alan anatomik oluşumlara dair terimsel bir karşılaştırma yapılmamış olmakla birlikte Acıduman ve Arda'nın da (2013) çalışmalarında vurguladıkları şekilde *Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrih-i Azâi'l-İnsân*'da 'trochanter', 'temporalis' vb. gibi terimlerin Latince bırakıldığı, "köprücük kemiği, kürek kemiği, uyluk, baldır, şakak" gibi Türkçe karşılıkları kullanılırken *İlm-i Teşrih-i Tavsiifi*'de ise böyle bir yazıma gidilmediği ve oluşumların karşılıklarının Osmanlı Türkçesi ile verildiği görülmüştür. Moyologia kısmında, *Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrih-i Azâi'l-İnsân*'da kaslar "balık eti" olarak tabir edilmekte iken *İlm-i Teşrih-i Tavsiifi*'de "adâlat, adâle" olarak adlandırılmıştır. Ayrıca *Mir'âtü'l-Ebdan fi Teşrih-i Azâi'l-İnsân*'da anatomik oluşumların her biri, her illüstrasyonda tek tek yazılmış, kemiğin üzerindeki bir kas anlatılırken dahi ayrıca illüstrasyonda bulunan her kemiğe bir rakam ve/veya numara verildiği saptanmıştır. Her rakam ve/veya numaradaki oluşumların açıklamaları da isim verilerek kısaca bırakılmamış mutlaka yeri, yönü ve varsa farklı isimlendirmesi ile birlikte sunulmuştur (*Zend-i esfelin aşağı ucundaki kürsu' ta'bîr olunur re's-i sagîr-i ibrevîsi* gibi). *İlm-i Teşrih-i Tavsiifi*'de ise illüstrasyonlarda yer alan anatomik oluşumlar sadece isimleri ile verildiği, ek bir açıklama veya farklı isimlendirmenin kullanılmadığı saptanmıştır.

Osmanlı Devleti, tıp eğitimi içerisinde anatomiye büyük önem vermiştir. Ancak, anatomi eğitimi çerçevesinde uzun bir süre sosyal ve dini sebeplere bağlı olarak insan bedenine dokunulamamasından ötürü derslerde modeller, planşlar ve kitaplardan yararlanılmıştır. Kadavra üzerinde eğitim için izin alınana kadar model, planş ve kitaplar içerisinde yer alan illüstrasyonlar kalıcı öğrenme için önemli bir yer edinmiştir. Kadavra kullanımı için 1841 yılında resmi olarak izin alınmasından sonra ise anatominin en önemli parçası olan diseksiyon eğitimde yerini almıştır.

Ele alınan her iki eser de Batılı çağdaşlarından çeviri olmakla birlikte Türk tıp ve anatomi tarihi için oldukça önemli bir yere sahiptir. *İlm-i Teşrih-i Tavsiifi*'de kullanılan illüstrasyonların, kendi devrine göre modern anlamda hazırlanmış olan *Mir'âtü'l-Ebdân fi Teşrih-i A'zâi'l-İnsân* ile kıyaslandığında daha gelişmiş bir tekniğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır ki anatominin 100 yıl içinde hem teorik hem de pratik anlamda yaşadığı gelişimler, bu sürecin sonucu olarak net bir şekilde

görülebilmektedir. Bu süreç içinde matbaanın, matbu eserlerin ve batılı çağdaşlardan yapılan tercüme eserlerin sayıca artması ve tıp eğitiminde yer bulmalarının da bu sürece olumlu katkı yaptığı düşünülmektedir. Özellikle 1882 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'nde "Hakkaklık Okulu"nun açılması, pahalı olan litografi tekniğine göre metal kalıpların kullanılarak basım yapılması konusunda öğrenciler yetiştirmiş, başlangıçta sanat kaygısı güdülmeyen bir eğitime sahip olmakla birlikte görsel sanatların baskıresimdeki uygulamalarını artırmış bir uygulamadır (Davulcu ve Kıpçak, 2016; Keskin, 2017).

Zülfikar (1986), Kâhya (1996), Uluçam ve ark. (2009), Acıduman ve Arda (2013), Ortuğ (2018), Kayaalp (2016) gibi yazarların, dönem tıp kitapları üzerine yapılan çalışmaları ile gerek İslam gerekse Osmanlı döneminde anatomi alanında yapılan ve geline aşamalar gösterilmektedir. Bu çalışmada ise gelişmeler, iki anatomi eseri içerisinde bulunan illüstrasyonlardaki değişimler aracılığı ile sunulmaktadır. Tarihsel süreçte yaşanan gelişmelerin yazılı kaynakların yanı sıra görsel kaynaklar aracılığı ile de sunulmasının önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir.

Sonuç olarak, 16. yüzyıldan itibaren batıda anatomi alanında yaşanan gelişmeler ancak 19. yüzyılın ortasından itibaren Osmanlıda yer bulabilmiştir. Anatomi eğitimine verilen önem sayesinde önce maket, planş, modellerin kullanıldığı, arkasından geç de olsa 1841 yılından itibaren diseksiyonun yer aldığı görülmektedir. Anatomi eğitiminde kullanılan/kullanılacak materyal kadar eğitim verecek kişileri/ünlü hekimlerin yurtdışından getirtilmeleri ile bir kadro oluşturma çabası da bu süreç içerisinde önemli rol oynamaktadır. Eğitimde modernleşme sürecinin başladığı 1806 yılından fakültenin kurulduğu 1909 yılına kadar olan süre içerisinde yaşanan tüm gelişmelere paralel olarak özellikle matbaa sayesinde matbu ders kitap sayısının da artması, kitaplardaki bilgi ve illüstrasyonların giderek nitelik kazanması gibi etkenler de hem anatomi hem de tıp eğitimi için atılan önemli ve büyük adımlardan sayılmaktadır. Tezde incelenen iki matbu anatomi kitabında yer alan illüstrasyonlar göz önünde bulundurulduğunda anatomi alanında yaşanan gelişmelerin illüstrasyonlara da yansıdığı açıkça görülmektedir. Bu değişimin pek

çok faktörü olmakla birlikte (matbaa, baskı tekniği, kağıt kalitesi, hakkaklık vb) moderleşmeye, tıbbı ve anatomiye verilen önemin de altı çizilebilmektedir. Benzer çalışmaların yapılmasının, tıp alanına ait bilim dallarının gelişimlerini görseller aracılığı ile de sunmak açısından oldukça önem taşıyacağı düşünölmektedir.

6. KAYNAKLAR

- Acıduman, A. ve ark. (2009) Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi ve Mirâtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâi'l-İnsân Adlı Eserindeki Santral Sinir Sistemi Anatomisi ile İlgili Bölümler, Türkiye Klinikleri J Med Ethics; 17(2):71-86.
- Acıduman, A. (2009) Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi ve Mi'yârü'l-Etibbâ Adlı Eserinde Çocuk Hastalıkları, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 52:42-52.
- Acıduman, A. ve Arda, B. (2013) Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâi'l-İnsân'da Yer Alan Anatomi Terimleri Üzerine Bir Ön Çalışma: "Birinci Kısım: Osteoloji Hakkında" BELLETEN, LXXVII (279): 547-572.
- Adıvar, A. A., (1970) Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Akdeniz, N. (1977) Osmanlılarda Hekim ve Hekim Ahlakı, İstanbul.
- Akıncı, S. (1959) İnsan Cesetleri Üzerinde Çalışmaların Tarihçesi, İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası, 22:753-768.
- Akıncı, S. (1962) Osmanlı İmparatorluğu Tıbbında Disseksiyon ve Otopsi, İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası, 25:97-115.
- Altıntaş A. (2011) Hastaneden Fakülteye, Cerrahpaşa 44. Yıl Anısına. Maestro Yayınları, İstanbul.
- Arsılyürek, Y. (2015) Maarif Salnamelerine Göre Mekteb-i Tıbbiye, Cappadocia Journal of History and Social Sciences, 5:204-220.
- Ataç, G. A. (2017) Tıp Fakültesi (Tıp Eğitimi Tarihçesi), (Yayına hazırlayan: Dr.Cem Hakan Başaran), Nobel Tıp Kitabevi.
- Aydın, E. (2006) Dünya ve Türk Tıp Tarihi, Güneş Kitabevi, Ankara.
- Ayverdi, E. H. (2006) Yıldırım Bâyezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnâmesi, Vakıflar Dergisi, (3): 37-46.
- B.O.A. İ.DH.38-1771, H. 18.02.1257.
- Başekim, C. Ç., (2015) Hasan Mazhar Paşa: En Son Dersini, Cenaze Törenini Engellemek İsteyen İşgal Kuvvetlerine Verdi, Lokman Hekim Dergisi, 5(2):84-87.
- Bayat, A. H. (2003) "Tıp Tarihi" 1. baskı, Sade Matbaa, İzmir, s.314.
- Bayat, A. H (2010) "Tıp Tarihi" 2. baskı, Pınarbaş Matbaacılık, İstanbul, s.365.
- Bidloo, G. (1685) Anatomia Humani Corporis. (www.archive.org) (Erişim tarihi:26.02.2019).
- Bilir, A. (2015) "Tıp Fakültesi Öğrencilerinde Kadavra Algısı ve Öğrencilerin Tıp Eğitiminde Kadavra Kullanımına Yönelik Yaklaşımları", Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Cantay, G. (1992) Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları, Atatürk Kültür Merkezi Yayını – Sayı: 61, Ankara.
- Çelik, N. (2015) The Start of Conducting Dissection in Ottoman Empire, Int J Basic Clin Med, 3(1):53-59.
- Çetintaş, S. (1952) Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri, Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Davuluc, F., Kıpçak, H. (2016) Başlangıcından Harf Devrimi'ne Kadar Türkiye'de Basım ve Yayının Kısa Bir Tarihçesi, Türk Kütüphaneciliği 30, 2 (2016), 251-226.
- Demirhan, A. (1981) On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlılarda Patoloji ve Anatomi Eğitiminin İlginç Yönleri ve Bununla İlgili Bazı Orijinal Belgeler, IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 21-25 Eylül, III. Cilt, s.1297-1302.

- Demirhan, A. (1982) "Kısa Tıp Tarihi" Bursa Üniversitesi Yayınları.
- Demirhan Erdemir, A. (2014) Tıp Tarihi, Nobel Tıp Kitabevleri.
- Develioğlu, F. (2015) Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 31. baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Sözlük Dizisi: 1.
- Diñç, G. (2007) “Osmanlı Tıbbı (1299-1827)” Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı, İstanbul Üniversitesi yayınları, s.155-174.
- Dirican, R. (2004) Osmanlı İmparatorluğunda Kurumlaşmış Tıp Öğretimi Yapan ya da Yapması Düşünülen Kuruluşlar, Yusufçuk Bas., Bursa.
- Dölen, E. (2009) Türkiye Üniversite Tarihi 1 Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922, 1.baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ekdal, M. (1982) Bir Temel Sağlık Kuruluşumuzun Varlığında Türk Tıp Tarihi: Tıbhane’den Nümûneye, Haydarpaşa Nümûne Hastanesi Yardım Derneği Yayını, İstanbul.
- Elçioğlu, Ö. (1990) Osmanlı İmparatorluğu’nda Anatomi Öğretimi, Dirim, 65(5):179-184.
- Erimoğlu, C. (1988) “Anatomi”, Dünya’da ve Türkiye’de 1850 yılından sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi,(Ed: Ekrem Kadri Unat), Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yayınları, 4:26-31.
- Ergin, O. (1940) İstanbul Tıp Mektepleri Enstitüleri ve Cemiyetleri, İstanbul Osmanbey Matbaası, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, No.17.
- Erol, H. İ. (2010) Şanizade Mehmet Ataullah Efendi’nin Tarih Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gençer, A. İ. (1978) İstanbul Tersanesi’nde Açılan İlk Tıp Mektebi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, XXXI, s.301-316.
- Jamain, A. (1861) Nouveau Traité Élémentaire D'anatomie Descriptive (www.archive.org) (Erişim:20.02.2019).
- Hatemi, H. ve Altıntaş, A. (2006) "Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları" 1. baskı, CSA Global Publishing, s.259.
- Hızlı, M. (1987) Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2(2): 273-281.
- İhsanoğlu, E. ve Aynur, H. (2003) Yazmadan Basıma Geçiş: Osmanlı Basma Kitap Geleneğinin Doğuşu (1729-1848), Osmanlı Araştırmaları XXII., s.219-255.
- İhsanoğlu, E. ve ark. (2004) Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 210, Ankara.
- Kâhya, E. (1987) Fransa’da İhtisas Yapmış Olan Türk Hekimlerimizden Bazıları, Cumhuriyet’in 60. Yılı Armağanı (D.T.C.F):245-262.
- Kâhya, E. (1996) Şemseddîn-i İtâkî’nin Resimli Anatomi Kitabı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı:95, Ankara.
- Kâhya, E. (1997) On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri, 1. baskı, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi:34, Ankara.
- Kâhya, E. ve Demirhan Erdemir, A. (2000) Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1.baskı.
- Karamanlioğlu, B. ve ark. (2008) Tıp Medresesi Medresetü’l-Etibbâ, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Karasar, N. (2015) Bilimsel Araştırma Yöntemi “Kavramlar İlkeler Teknikler”, 28.basım, Nobel Yayınevi, Ankara.

- Kayaalp, E. (2016) Granting Historicity to Scientific Objects: The Analysis of the Life History of "The Outermost Order Of The Muscle, Back View", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVII/2: 27-41.
- Kazancıgil, A. ve Zülfikar, B. (1991) Şânîzade Mehmet Atullah: Hayatı ve Eserleri. XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Anatomi, Özel Yayınlar.
- Kemahlı, S. (2015) "Tıp eğitimi ve hekimlik dilimiz nasıl Türkçeleşti?" *Tıp Eğitimi Dünyası*, sayı 44, Eylül, s.5-12.
- Keskin, İ. (2017) 1831-1920 Yılları Arasındaki Türkiye'de Litografi (Taş Baskı) Sanatı, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 38: 9-20.
- Kırımlıoğlu, N. (2016) "19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde tıp eğitimi ve tıp dilinin türkleşmesi çabaları", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Tıp Tarihi ve Etik Dergisi*, Cilt 1, sayı 1.
- Kökcü, A. ve Demirsoy, N. (2016) Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve 19. Yüzyılda Osmanlı Tıp Eğitiminde Yenilikçi Hareket, *Turkiye Klinikleri J Med Ethics* 2016;24(2):67-75.
- Nasuhioğlu, İ. (1974) Tıp Tarihine Kısa Bir Bakış, *Diyarbakır Tıp Fakültesi yayını*, No:9, Ayyıldız matbaası.
- Ortuğ, G. (1982) Tıp Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda Anatomi Öğretimi ve Teşrih, *Türk Kültürü*, 228:378-385.
- Ortuğ, G. ve ark., (2018) Miratü'l Ebdan Fi Teşrih-i Azaül-İnsan: first printed illustrated anatomy book in Otoman-Turkish medicine, *Folia Morphol.*, 77(4):764-770.
- Öztuna Şirin, Y. (1999) Osmanlı Salnamelerinde 1908 Tarihine Kadar Tıp Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Öztürk, H. (2009) "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve Kurucusu Charles Ambroise Bernard" Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, H. ve Elçioğlu, Ö. (2012) Osmanlı Devleti'nde Anatomi Çalışmaları Üzerinde Bir Değerlendirme, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 20(3):170-178.
- Öztürk, H. ve Karasu, C. (2014) Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Kurucusu Charles Ambroise Bernard'ın Eserleri ve Osmanlıya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Adli Tıp Bülteni*, 19(3):125-134.
- Öztürk, H. ve Şaylıgil, Ö. (2015) From the Medicine in Ottoman Madrasahs to Faculty of Medicine, *Konuralp Tıp Dergisi*, 7(3):174-185.
- Redhouse, J. W. (2015) *Turkish and English Lexicon*, 5. baskı, Çağrı Yayınları:7, Lügatlar dizisi: 3.
- Rukancı, F. (2014) 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı'da Tıp Kütüphaneciliği'ne Dair Arşiv Belgelerinden Örnekler, *Bilgi Dünyası*, 15(1):189-201.
- Sarı, N. (1987) Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniyye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Akımı, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*, (Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, s.121-142.
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1951) Hekim Şânîzâde Atullah Efendi Biyografisi ve Eserleri, *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*,14:482-495.
- Şehsuvaroğlu, B. N., (1952) Bizde Anatomi Öğretimine Dair, *İstanbul Fıp Fakültesi Mecmuası*, 15:1:365-412.
- Şehsuvaroğlu, B. N. ve ark. (1984) "Türk Tıp Tarihi" Taş Kitapçılık-Yayıncılık, Bursa, s.222.

- Tahsin, E. R. (1991) Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye) Cilt I-II, (Eklerle yay. Aykut Kazancıgil), Özel yayımlar, İstanbul.
- Topuzlu, C. (1982) İstibdat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım (Prof. Dr. H. Hatemi, Prof. Dr. A. Kazancıgil), Fatih Gençlik Vakfı, İstanbul.
- Turamanlar, O. ve ark. (2012) Modern Anatominin Kurucularından Hasan Mazhar Paşa, Kocatepe Tıp Dergisi, 13:123-128.
- Uluçam, E. ve ark. (2009) A Comparison of the Urinary System in the First Printed Modern Turkish Anatomy Book and Contemporary Anatomy Books, Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 26(3):256-260.
- Uludağ, O. Ş. (1937) Osmanlı Tıp Tarihinde Reaya Hastaneleri ve İmtiyazları, Belleten I(I):279-282.
- Uludağ, O. Ş. (2010) Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği (Haz. Esin Kahya), Türk Tarih Kurumu, s.221.
- Unat, E. K. ve Samastı, M. (1990) Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Uzluk, F. N., (1952) Anatominin Gelişmesi, İbn-in-Nefis'in Küçük Dolaşımı Bulması, İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası, 1535:2:351-361.
- Uzluk, F. N. (1960) Hekimler için Panteon mu yoksa heykel mi yaptırmalı?, Dirim 35:250-259.
- Uzluk, F. N., (1967) İlk Açılan Tıbbiyemiz – Şânizâde'nin Anatomi Kitabı, Ankara Tıp Fakültesi Mecmuası, 20:674-689.
- Ülman, Y. I. (2007) Türkiye'de 19 ve 20. Yüzyıllarda Tıp Tarihinin Anahatları (1827-1923), "Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı" Cerrahpaşa Tıp Fakültesi yayınları, İstanbul, s.175-186.
- Ünver, S. (1971) Teşrihçi Mazhar Paşa Hocamız Elli Yaşında, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi, 1(2):121-123.
- Üveyis, M., (1976) İslam'da ve Osmanlılarda Otopsi Üzerine Bir Etüd, Patoloji Bülteni, 3(3-4):259-274.
- Zeren, Z. (1952) İbn-i Sina'nın Türk Anatomi Terimleri Üzerine Tesiri, İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası, 15:585-596.
- Zeren, Z. (1954) Bin Yıldan Eski "Ünsî" ve "Vahşî", Türk Dil Kurumu, Türk Dili Dergisi, 3(30):368-370.
- Zeren, Z. (1959) Latince-Türkçe-Osmanlıca Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları.
- Zülfikar, M. B. (1986) Tabîp Şânî-zâde Mehmed Atâullah Hayatı ve Eserleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

EK.7.1b. Ek.1a.'da verilen anatomi eğitiminde kadavra kullanılabilmesi için verilen izin belgesinin transkripsiyonu

Bi-Hî

Seniyyü'l-himemâ, Kerîmü'ş-şiyemâ Devletlü, 'Înâyetlü, 'Âtîfetlü, Übühhetlü Efendim Hazretleri;

Ma'lûm-ı Sâmilere buyurulduğu üzere, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne talebe ve şâgirdânına "Fenn-i Teşrîh"i ta'lîm zımında mekteb-i mezbûrede inşâ olunan "Teşrîh-hâne"de cesed-i mevtânın lüzûmuna mebnî, Mâyıs gâyetine kadar Tersâne-i 'Âmire'de pranka-bend olan mücrimînden helâk olan ve "Çürüklük Mezâristânı"na gelen gurabâ meyyitlerinden, gönderilecek sanduk ile hafice mekteb-i mezbûra mevtâ celbi husûsuna ryhsat i'tâsına mütezammın Ser-Etîbbâ'-i Hazret-i Şehr-yârî semâhatlü efendi dâ'ileri tarafından Makâm-ı Vâlâ-yı Kapû-dânî'ye takdîm olup bâ-tezkire Bâb-ı 'Âlî'ye irsâl olunan bir kıt'a tezkire, işbu mâh-ı hâlin on dördüncü salı gümü beyne'l-vükelâ 'akd olunan meclis-i hâssda lede'l-kırâ'e, vâkı'â mekteb-i mezbûrun ihdâs ve inşâsından murâd, talebesinin fûnûn-i lâzime-i tıbbiyyeyi kemâliyle ta'lîm ve tahsîl iderek, Sâye-i Me'âlî-vâye-i Hazret-i Mülûkâne'de tabîb-i hâzık yetiştirilmesi efkâr-ı hayriyyet âsârından 'ibâret ve bu dahî bu makûle levâzimâtının ikmâline mütevakkıf olacağı rehîn-i bedâhet olup, fakat efendi-i müşârun ileyhî ifâdesi vechile, "Çürüklük Mezâristânı"ndan, imâmı ma'rifetiyle bi'l-irzâ, hafice meyyit celb olunması beyne'n-nâs ba'zı makâleyi mûcib olarak münâsib olmayacağına ve Tersâne-i 'Âmire Küreği'nde fevt olanların ol sûretle mekteb-i mezbûra gönderilmesinde sühûlet olarak hiçbir taraftan duyulmayacağına binâ'en, hâricden celbinden sarf-ı nazarla, yalnız Tersâne-i 'Âmire'de fevt ve helâk olan mücrimîn meyyitlerinin, lüzûmu oldukça devletlü Kapû-dân Paşa Hazretleri tarafından hafîyyen mekteb-i mezbûra gönderilmesinde bir gûne be's olmayacağı tezekkür olunmuş ise de, bu bâbda her ne vechile İrâde-i İsâbet-âde-i Cenâb-ı Şâhâne şeref-sünûh u sudûr buyurulur ise, mantûk-ı münîfi icrâsına ibtidâr olunacağı beyânıyla, Tezkire-i Senâ-verî terkîm kılındı, Efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki;

Resîde-i dest-i tevkîr olan İşbu Tezkire-i Seniyye-i Âsafâneleri, mübârek Hâk-i Pâ-yi Hümâyûn-ı Hazret-i Şâhâne'ye bi't-takdîm, manzûr-ı Şevket-mevfûr-ı Cenâb-ı Cihân-dârî buyurulmuş ve tezekkür olunduğu vechile, hâricden mevtâ

celbinden sarf-ı nazarla, yalnız Tersâne-i ‘Âmire’de fevt ve helâk olan mücrimîn meyyitlerinin, lüzûmu oldukça Kapû-dân-ı müşârun ileyh hazretleri tarafından hafiyyen mekteb-i mezbûra gönderilmesi, müte‘allık buyurulan İrâde-i Seniyye-i Hazret-i Mülûkâne îcâbından bulunmuş olmağla, ol bâbda Emr u Fermân, Hazret-i Veliyyü’l-emrindir.

(Transkripsiyon Bil. Uz. İmrân Dâvudoğlu tarafından yapılmıştır.)

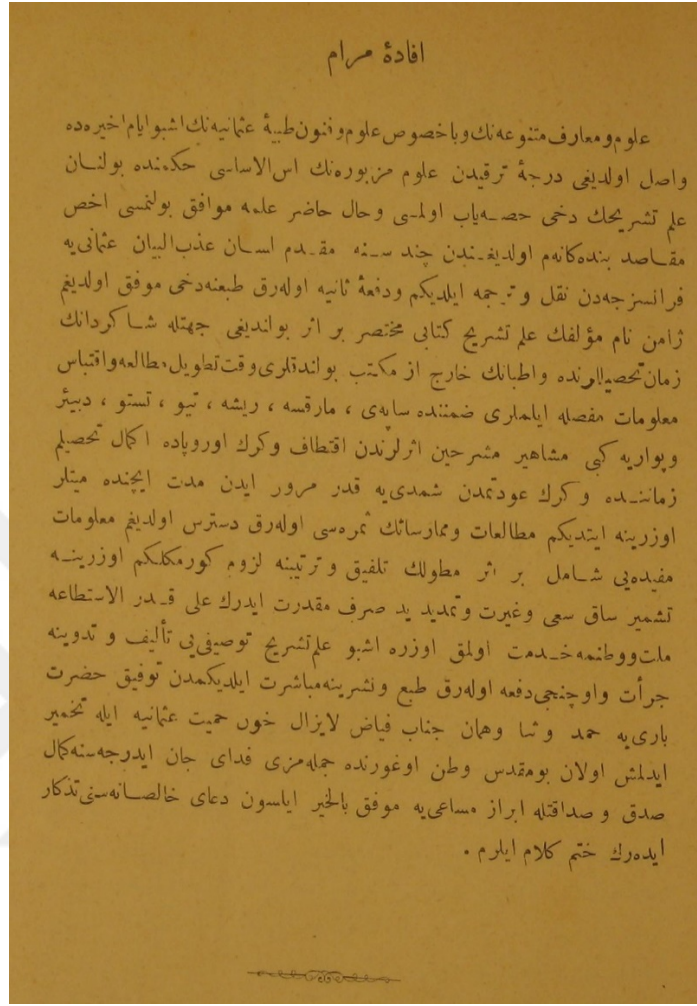

saltanete-hû sâ'iden bi'l-fütûhî ve'l-megâzî!" Efendimiz Hazretleri, kitâb-ı mezbûru çend rûz mütâle'a vü ta'mîk-ı hakâyik ve fevâ'idini ke-mâ hüve'l-hakk terfîk u tahkîk buyurup, Devlet-i 'Aliyye-i Ebedî'd-Devâmları'nda menfa'at-i 'azîme-i 'ibâd-i müslimîni müstelzim bir eser-i celîl ve zemân-ı saltanat-ı pür-meymenetlerine kadar min ciheti'l-menfa'a kat'an ve kâtibeten misli mesbûk olmamış bir te'lîf-i bî-'adîl ve fi'l-hakîka sâ'ir-i âsâr-i ahyâr-ı bî-şümâr evân-ı sa'd-ıktirân-ı Şâhâneleri'nden ta'dâd olunmağa şâyân ve himmet-i 'amîmü'L-menfa'at-i Pâd-şâhâneleri'yle tab' u temsîl birle, beyne'l-müslimîn menâfi'-i firâvânını işâ'a vü i'lân bir emr-i mühim olduğunu ber-mûceb-i "El-Mülûkü mülhemûn"² hükm-i savâb-ı cihân-dârî buyurmalarıyla, iktizâ' eden eşkâki, mü'ellifi ma'rifetiyle tertîb ü tashîh olunarak, Tab'-hâne-i Şâhâne'de tab' u temsîl olunmak bâbında mübârek Hatt-ı Hümâyûn-ı hikmet-nümûn-ı se'âdet-mevfûr, şeref-bahş-i sahîfe-i sudûr olmağla, hâlâ Sâye-i Hümâ-vâye-i Husrevânî'de Emîn-i Defter-dâr-ı Hâkânî ve me'mûr-ı İdâre-i Dâr-i Tıbbâ'a-i Sultânî bende-i kadîm-i sadâkat-güster ü çâker-i müstedîm-i ihlâs-per-verleri Es-Seyyid 'Abdurrahîm Muhib kulları, der-'akab Besmele-hân-ı ibtidâr ve mahz-ı kerâmet-i teveccüh-i Hazret-i Şehr-yâr-ı büleld-ıktidâr ile sâ'ir-i 'amele-i ecnebiyyeye muhtâc olmaksızın bâ-'inâyet-i Rabbü'l-Gaffâr, Dâr-ı Saltanat-ı Seniyye-i Kostantınıyye Ahâlîsi'nden erbâb-ı sînâyi'-i bî-şümârı celb ü tahlîlle elli altı kıt'a elvâh-ı nühâsiyye-i musaykale üzerlerine eşkâl-i lâzime-i nefîseyi tesm ü hakk etdirmeğe ikdâm ü ihtimâm ve bir taraftan dahî 'ibâre-i matbû'a-i kitâb-ı bedî'u'l-elkâbı küllü yevm, musannifi ma'rifetiyle tashîh olunarak tab' u temsîlle itmâm birle bi-hamdî'llâhi'l-Meliki'l-'Allâm, Bin iki yüz otuz beş Senesi Recebü'l-Müreccebi'nde, şîrâze-nebd-i hüsn-i hitâm ve hakk budur ki, sâ'ir-i âsâr-ı Seniyye-i Şehen-şâhî misillü şâmilü'l-fevâ'id bir nüsha-i bî-nazîr olup, bu kulları dahî sâye-i saltanatlarında nâ'il-i ecr-i kesîr buyuruldu. Hazret-i Hudâ-yı 'Allâm, Pâd-şâh-ı Dîn-i İslâm "Eyyede'llâhü Devlete-hû ilâ Yevmi'l-kıyâm!" Efendimiz Hazretleri'nin eyyâm-ı saltanatlarını ber-devâm ve hakk-ı 'ibâd-ı muvahhidinde cârî olan iksîr-i hayât-i 'inâyât-i Mülûkâneleri'ni müstedâm eyleye! Âmîn! Allâhümme! Âmîn! Sümme Âmîn! Bi-Hurmeti Seyyidi'l-Mürselîn!

(Transkripsiyon Bil. Uz. İmrân Dâvudoğlu tarafından yapılmıştır.)

² "Sultânlara, Allâh tarafından ilhâm olunur."

EK.7.2b. İlm-i Teşrîh-i Tavsîfî'nin önsözü

İfâde-i Merâm:

‘Ulûm ü me‘ârif-i mütenevvi‘anın ve bâ-husûs ‘Ulûm ü Fünûn-ı Tıbbiyye-i ‘Osmâniyye’nin işbu eyyâm-ı ahîrede vâsıl olduğu derece-i terakkîden, ‘ulûm-ı mezbûrenin üssü’l-esâsı hükmünde bulunan ‘İlm-i Teşrîh’in dahî hisse-yâb olması ve hâl-i hâzır-ı ‘ilme muvâfık bulunması ehass-ı makâsıd-ı bende-gânem olduğundan, çend sene mukaddem Lisân-ı ‘Azbü’l-Beyân-i ‘Osmânî’ye Fransızca’dan nakl ü tercüme eylediğim ve def‘a-i sâniye olarak tab‘ına dahî muvaffak olduğum “Jâmen” nâm mü’ellifin ‘İlm-i Teşrîh kitâbı, muhtesar bir eser bulunduğu cihetle, **şâgirdânın zemân-ı tahsîllerinde** ve etebbânın hâric ez-mekteb buldukları vakt, tavîl-i mütâle‘a ve iktibâs-i ma‘lûmât-i mufassala eylemeleri zımında Sapey, Mariksa, Rişe, Tiyö, Testö, Debi’er ve Pevarye gibi meşâhîr-i müşerrihîn eserlerinden ıktitâf

ve gerek Avrupa’da ikmâl-i tahsîlim zemânında ve gerek ‘avdetimden şimdiye kadar mürûr eden müddet içinde meyyitler üzerine etdiğim mütâle‘ât ve mümâresâtın semeresi olarak dest-res olduğum ma‘lûmât-ı müfideyi şâmil bir eser-i matlûbun telfîk u tertîbine lüzûm görmekliğim üzerine, teşmîr-i sâk-ı sa‘y ü gayret ve tedmîr-i yedd-i sarf-ı makderet ederek ‘alâ kaderi’l-istitâ‘a, millet ve vatanıma hıdmet olmak üzere İşbu “İlm-i Teşrîh-ı Tavsîfi”yi te’lif ü tedvîne cür’et ve üçüncü def‘a olarak tab‘ u neşrine mübâşeret eylediğimden, tevfiğ-ı Hazret-i Bârî’ye hamd ü senâ ve hemân “Cenâb-ı Feyyâz-ı Lâ-Yezâl, hûn-ı hamîyyet-i ‘Osmâniyye ile tahmîr edilmiş olan bu mukaddes vatan uğurunda cümlemizi fedâ-yı cân edercesine kemâl-i sıdk u sadâkatle ibrâz-i mesâ‘îye muvaffakun bi’l-hayr eylesin!” du‘â-yı hâlisânesini tezkâr ederek hatm-i kelâm eylerim.

(Transkripsiyon Bil. Uz. İmrân Dâvudoğlu tarafından yapılmıştır.)

**EK.7.3. İncelenen kitaplardan Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrîh-i A'zâi'l-İnsân'da olup
İlm-i Teşrih-i Tavsifi'de karşılığı olmayan illüstrasyonlar**

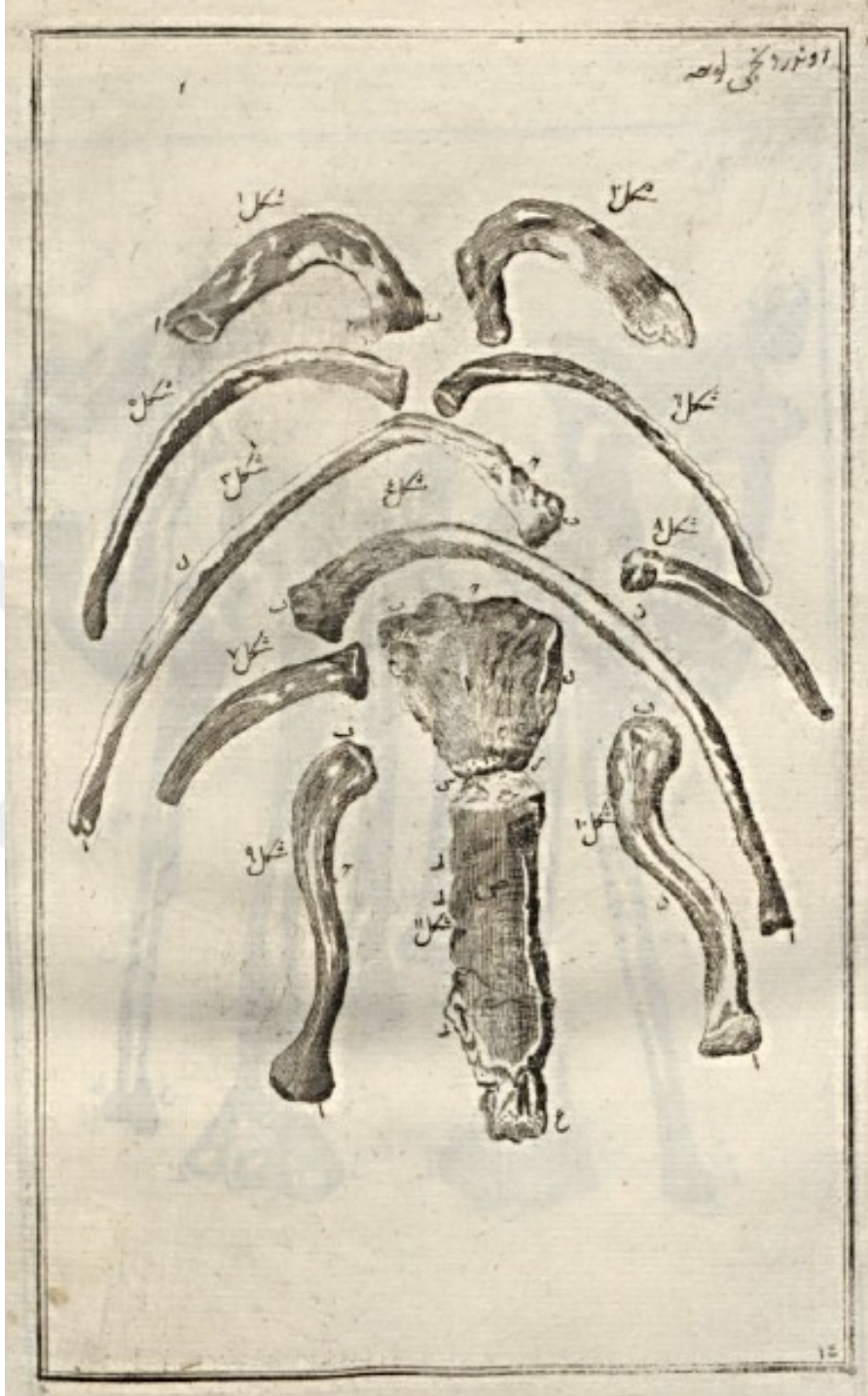
EK.7.3a. İnsan bedeninin dış görüntüsünün işaretlenmiş şekli (Levha-i evvelî)

EK.7.3b. Alt çene kemiği ile birleşik baş kemiği (Yedinci levha)

EK.7.3c. Tek tek göğüs kemikleri ve sternum (On dördüncü levha)

8. TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim süresince, içtenliği ve hoşgörüsü ile bana çok şey öğreten, desteğini ve bilimsel katkılarını hiçbir zaman esirgemeyen ve çıkmış olduğum bu yolda sabretme eyleminin ne kadar kıymetli olduğunu her fırsatta anlatan ve gösteren değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Sezer (Erer) Kafa'ya çok teşekkür ederim.

Tez süresince benden desteğini hiçbir şekilde esirgemeyen, yoğun zaman dilimine rağmen bana her fırsatta zaman yaratan ve ayıran değerli hocam, Anatomi Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Ayberk Kurt'a çok çok teşekkür ederim.

Tez çalışmam kapsamında ziyaret etmiş olduğum Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. H. Hamdi Çelik ve Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı asistanı Mert Ocak'a bilgilerini benimle paylaştıkları, zaman ayırdıkları ve yardımlarını esirgemedikleri için teşekkür ederim.

Tez sürecimde yardımlarını ve manevi desteklerini gördüğüm hocalarım Bursa Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik ABD öğretim üyesi Doç. Dr. Elif Atıcı'ya, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Dr. Öğr. Üyesi Selda Alp'e, Bahçeşehir Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Gürsel Ortuğ'a, Bursa Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Ahmet Şinasi İşler'e teşekkür ederim.

Tez kapsamında yapılan Osmanlıca çeviriler için danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Sezer (Erer) Kafa ve Bil. Uzm. İmrân Dâvûdođlu'na teşekkür ederim.

Son olarak; bugünlere gelmemi sağlayan, her zaman her konuda destek olup yanımda olan, hayatta sahip olduğum en büyük şansımaya "AİLEM"e sonsuz teşekkürlerimi sunarım...

9. ÖZGEÇMİŞ

1986 yılında İstanbul'da doğdum. İlköğretime İstanbul'da başlayıp, Ardahan'da devam edip, son olarak da Yalova Bahçelievler İlköğretim Okulu'nda tamamladım. Lise eğitimimi Yalova Lisesi'nde aldıktan sonra, lisans eğitimime 2005 yılında *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü*'nde başladım. Bir sene hazırlık okuduğum Sanat Tarihi bölümünden 2010 yılında mezun oldum. Mezun olduktan sonra 2010-2011 tarih aralığında *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Pedagojik Formasyon* eğitimi aldım. Yüksek lisans eğitimime 2013 yılı ara döneminde *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık/Mimarlık Tarihi Bilim Dalı*'nda başladım. Mimarlık tarihi yüksek lisans eğitimim devam ettiği sırada -2015 yılında- *Bursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp/Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı*'nda ikinci yüksek lisans eğitimime başladım. Mimarlık Tarihi yüksek lisansımı "*Klasik Osmanlı Dönemi Menzil Külliyesi Örneği: Eskişehir Kurşunlu Külliyesi*" adlı tez çalışmam ile 2017 yılı Mart ayında tamamladım. Halen Bursa Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp/Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimime devam etmekteyim.

Bilimsel Dernek ve Kurumlarda Üyelikler:

Sanat Tarihi Araştırmaları Derneği Kurucu Üyesi (Denetim Kurulu üyeliğini sürdürmekte)

Türk Tıp Tarihi Kurumu Üyesi